

FIRST EXAMINATION IN ARTS.—TEXT FOR 1909.

SRI

NARAKASURA VIJAYAMU

A Sanskrit Drama rendered into Telugu

BY

Mahamahopadhyaya

K. VENKATARATNAM PANTULU

Author of Bilvesvareeyam and Other Works

With Notes

BY

K. SUBRAHMANYA SASTRULU

Telugu Pandit, Pachaiyappa's College, Madras,

394.8272-3 Madras:

V55N

my Sastrulu & Sons
Esplanade

All Rights Reserved.

1950.

[Price One Rupee.]

శ్రీ రస్తు
నరకాసురవిజయము
అను
వ్యాయోగము

శ్రీబిల్వేశ్వరీయాద్యనేకగ్రంథనిబంధనబంధుడు లగు
మహామహోపాధ్యాయ
శ్రీకొక్కొండ వేంకటరత్నముపంతులుగారిచే
గీర్వాణభాషనుండి ఆంధ్రీకృతము.
చెన్నపురి వచ్చయప్పకాలేజిఆంధ్రోపాధ్యాయులు
శ్రీ కొండుభొట్ల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిలుగారిచే
రచితమైనటిప్పణముతోఁ గూడినది.

చెన్నపురి
వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్ వ్యాపారీచేఁ
బ్రకటితము

1950

Rights Reserved

Rs. 1—0—0

నరకాసుర విజయ వ్యాయోగమున వచ్చుపాత్రములు
తత్సంకేతములు (Abbreviations) ను.

పాత్రములు.		సంకేతములు.		సంబంధములు.
సూత్రధారుడు	...	సూ.	...	కథనడుపువాడు
నటి	...	న.	...	కథాప్రారంభమున వచ్చునీపాత్రము.
కృష్ణుడు	...	కృ.	...	కథానాయకుడు.
దారుకుడు	...	దా.	...	కృష్ణుని సారథి.
సత్యభామ	...	స.	...	కృష్ణునిభార్య.
నారదుడు	...	నా.	...	ఒక దేవముని.
జయంతుడు	...	జ.	...	ఇంద్రునికొడుకు.
ప్రతీహరి	...	ప్ర.	...	ఇంద్రునిద్వారపాల కుడు
ఇంద్రుడు	...	ఇం.	...	దేవతలకు రాజు.
శచి	...	శ.	...	ఇంద్రునిభార్య.
నరకాసురుడు	...	న.	...	పరాహస్యామి పలన భూదేవికి బుట్టిన కొడుకు.
జీమూతుడు	...	జీ.	...	నరకునిసారథి.

టిప్పణము

సంకేతము.

శ్యు.

తా.

నానా.

ప్ర.

వి.

రూ.

విశే.

ఆలం.

భం.

వ్యా.

విషయము.

శ్యుత్వతి.

తాత్పర్యము.

నానార్థము.

ప్రకృతి.

వికృతి.

రూపాంతరము.

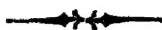
విశేషవిషయము.

ఆలంకారము.

భందస్సు.

వ్యాకరణము.

శ్రీ రస్తు నరకాసుర విజయ వ్యాయోగము

నాం ది *

చ. వెలయఁగఁ జేయు మ మృతఁడు - విశ్రుతుఁ డెవ్వఁడు స్వాశ్రితు నిజో
జ్జ్వలమహనీయశక్తిఁ దన - సాటిగఁ జేయుటఁ బెల్పు జోటిచే
బలవదరాతులం బ్రబల - భండనభగ్నులఁగా నొనర్చి తా
నరకవిభేది నంచు భువ - సంఖుల నన్నిట సన్నుతుం డగున్.

క. అనరకభేదిఁ గానఁగఁ
బూనిన నానందతీ - ర్థమునిఁ గొల్తును నే
నానరకభేది గాడే
జానుగ నానందతీర్థ - సుసేవనమే.

ప్రస్తావన

భాషాంతరీకరణము

చ. వృగమదదిగ్ధముగ్ధతర - శ్రీకుచబుద్ధిని సీలతైలశృం
గగతుఁడు నై వెలింగెడును - గాచుచు మ మృతఁ డేనిఁ బూని కొ
ల్వఁగఁ జనుజెంచినట్టిసుర - వర్షులు శంకరముఖ్యులంకొ న్నుటం
బుగను దదీయభూషలను - బొల్తురు తెల్వఁగఁ దత్ప్రభావమున్.

[నాంద్యంతమందు] సూత్రధారుడు: [సకౌతుకు: దగుచు: గనుకనిఁ గనుఁ
గొని] ఔరా! నాయెద నీప్రాభాతికభువనలక్ష్మి యలరించుచున్నది.

* ఈపైరెండుపద్యములు ఆంధ్రీకవిస్వరచితములు.

ఉ. యామవతీసుధాకరుల - యంచితతల్పముభంగి నింగి లా
 తామృదునీటికారసము - చందముగా నరుణాభ్రసంఘమున్
 శ్రీమహనీయహరసుమ - రీతిని దారకవార మారఁ జూ
 ర్జుమలచందనంబువలె - నన్నవవెన్నెల చాలఁ గ్రాలెడున్.

౨

మఱియును,

కా. దాఁగం జీఁకటిరక్కనుండు హరినిన్ - దాఁ గాంచి భీతి న్నిశా
 భాగాభోగగుహాస్థలిం దెసల నా - ర్వం దద్భటస్తోమమ
 ట్టేగంగా విహగాళి ఖాజిభువి భ్ర - ప్తేడ్యత్పతాకాళి హః
 రౌఘులట్టులఁ దూల మేఘతలి తా - రాసీకముం గ్రాలఁగన్.

౩

ఆ. పె. వ్రాలుగొడుగువలెను - గ్రాలెడు రేజేఁడు
 లంబమానదీన - బింబుఁ డగుచుఁ
 బొలయ నిగిడె ధీర - ముగ సదాగతి హరి
 గెలుపుఁ దెలుపునటులఁ - దొలుతసంజ.

౪

[ప్రాచీం జూచి సాశ్చర్యం దగుచు.]

ఆ. పె. ఉదయశిఖరిశిఖర - పదతరుణారుణ
 కిరణమంజరి దిన - కరునియొక్క
 న్యందనాశ్వచారు - చామరభ్రాంతినిఁ
 జేయుచున్న దిండు - జెలుపు మిగుల.

౫

[వెండియు విలొకించి] ఉదయించెగదా భగవంతుండు భక్తజనశ్రేయస్క
 రుండు భాస్కరుండు. ఇతం డిపు డొండొకకాముకపరిపాటిం బాటించు
 చున్నవాఁ డెట్లన్న.

కా. ఎందఁ బుచ్చి నిశీధినిం దరణి రా - గేతుండునై వెండియుం
 బొందించుం బ్రయఁదీలె బద్ధినికె దాఁ - బొల్పొప్పుఁ బాదాత్తివేఁ

గ్రిం దౌజీవన మేవగించి తుహిన - క్షీరాశ్రుపాతంబుతో
డం దీనాననలక్ష్మి యై గళితరో - లంబాళివాఙ్మాలగాఁ.

౬

[అకసముఁ గని యాశ్చర్యమున.]

మ. మిగులంగాఁ బగ లెండలం బడలి శ్యా - మీభూత మైనట్టిదే
వగతీద్యద్వని తాతచేత రచియిం - పంబడ్డనిడ్డాంతధూ
వగణంబుం గనినప్పడే భకునుమా - వ్రం బయ్యె నియ్యజ్ఞానక
నెగడె న్నత్ఫలితంబుఁ బల్లనిత మై - స్నిగ్ధేనుచే నంశులక.

౭

కాన నే నభిమతఫలలాభార్థము భగవంతుఁ డగుభానుమంతునమ్ముభిమున
నిలుచుచున్నాను.

క. ఎరఁగుగును దమగకర్దమ

భరదుర్దమవారిరాళి - పలితవిచేష్టా

తురలోక త్రయి దీర్ఘ

స్థిరరశ్మిల నుద్ధరించు - దివసకరునకుక.

౮

[అని సాదరంబుగ నభివాదనంబొనరించి, ఆకాశ మాలోకించి, సహర్షం
బుగ.]

కా. కాలాభ్రద్విపపాకలంబు మఱి కే - కావేదదర్శంబు జం

బాలాంభోగతకంబు సోమమణికిం - బల్సన నారాయణుక

లీల న్దేల్కొలుప న్వలంతి నళిసి - శ్చివ్యన్తరాళాళి యై

కాలం బొం డొనరించుఁ గాశనురభి - క్రాంతంబు నెంతే రలిక.

౯

మఱియును,

మ. పరపుండ్రేతుశరాసనంబులను భా - స్వత్పద్మనీలోత్పలా

త్కరబాణౌఘము శారదాప్రమధుచు - త్రస్పర్శనేభంబులక

శరపుష్పేత్థరజోధ్వజంబులను హం - సవ్యూహముం గూర్చుచుక

స్పరరాజోత్తమజైత్రయాత్ర దెసలం - జాటుక శరన్దంత్రయిం.

౧౦

ఇదియునుం గాక,

ఉ. కారదగుచ్చసంభృతను - సౌరభలుబ్ధవిముగ్ధపుష్పలి

ద్వారవిహారచారుతర - వైభవమంధరగంధవాహమల్

సాచెకు సంఘటించు వర - శాలివనాశివిలాసలాలస

స్ఫారభుజంగపుంగవవి - భావితశోభనలాభసంపదల్.

౧౧

కావున నేను సమస్తాశ్రితాభీష్టఫలప్రదాయకుండును నిఖిలవేదాశిముక్తా
వలీనాయకుండును రమాసనరాజీవదివసనాయకుండును నగుభగవజ్జగన్నా
యకునికారదోత్పసము సమాలాకింప నముత్సుకులై సకలసికాసమాగతులై
సంఘీభవించి యున్ననన్నుతనమున్నతనభౌస్తారులు సమస్తకాస్త్ర పారీ
ణులు రసికతాధురీణులు నగుగుణసమ్మదులసమ్మభిమున కరిగి సత్వరంబుగ
నుత్తమం బగునొకానొకరూపకం బభినయించి విన్నపముఁ జెన్నుమిగుల
సార్థకంబుగాఁ గావించుకొందు నని కడఁగి వెడలి కనుంగొని రంగ
దుత్తుంగతరంగమాలాజాలం బగునీలవణార్థవకూలంబున శునాసీరసీలరత్న
రాశివలె భాసిలుచున్న దిన్నీలకైల మింకెటులఁ బొంక మైయున్న దన్న
నియ్యవసరంబున.

క. ఇరుప్రక్కల వరచంపక

తరువనపజ్జులను దుహిన - భవళిభారముం

బరఁగఁగఁ గనకగరుత్పిత

శిరుఁ డయి కదలనిగరుడుని - చెలు విది తెలుపుకొ.

౧౨

[వలను దిలకించి హర్షించుచు] ఆహా ! యన్నద్విధేయము భాగధేయ
మిచటఁ గదా.

గీ. ఈజగన్నాయకుడయార్ద్ర) - వీక్షణముల

జానుమిటి నుశితల - చ్చాయ మైన

వటముకడ సుఖముగ నున్న - వారు సుజను

లఖిలవినుతులు గుణరతు - లమలమతులు.

౧౩

కావున జాగెంతయు శ్రేయోంతరాయంబు. [అని, నేపథ్యాభిముఖం బవూకించి] ఆర్యా! ఇంద.

న—[ప్రవేశించి] అయ్యా! ఇదిగో వచ్చి యున్నాను. ఏమి నేయఁ దగినదో, అయ్య నెప్పవచ్చు.

సూత్రధారుఁడు—ఓసీ, వే జే మున్నది, ఈయోగమున నున్నవారి మనోరంజనమునకన్న?

నటి—అయ్యా! ఇయ్యోలగమునఁ గలవారలహృదయానురంజన మేచందమునం జేయఁ దగినది?

సూ—కా. గేయుం డాయెను బర్హతేర్వరుఁడనన్—క్షిత్యాదితేయుం డొకం డాయార్యేష్వుఁడు వారణాసికులము - దావిర్భవించెం గనన్ శ్రీయుక్తుం డగుధర్మసూరి నితఁడే - చేసిం గదా సూతన వ్యాయోగంబు రసోజ్జ్వలంబు నరక-ధ్వంసాహ్వయం బింపుగన్. దాని నభినయించుటచే నీసభాసదులు సంతోషనీయులు.

న—మన కనతిమాత్రరమణీయం బగురూపకాభినయం బిప్తుహాత్తుల కెత్తూడ్కి వేడ్కఁ గొలుపునదియఁ గొనియాడఁ దగినదియఁ గాఁ గలదు?

సూ—మహాత్ములే రమణీయగుణలేశముచేతనైనను బరప్రకృతిని మెచ్చుచున్నారు. అది యెట్లున్న;

క. విసన్ శశి దోహకరుఁ

డొను సుధాకరత జ్ఞాఘ్న - డవని బుధులచేఁ

గానేరఁ డటుల నాతఁడు

జానుగ జడజాతపంక - జాతతతులచేన్.

౧౪

న—అయ్యా! చందురునందు సుధాకరత్వముచందమున మనరూపకాభినయమున నేగొనము కనుసియము?

నూ—ఇందును గలదు గదా, సుధారసనివ్యంసి నిఖిలతమఃపటలపరిపంథి నరహరియొక్క నరకరాక్షసనాశ నోదాహరణాకార గుణిరోమణి, ఇక్కరణి నిక్కవిచేతనే స్వకావ్యం బగుబాలభాగవతంబున వాగొనంబడియె.

ఉ. మందునిచేతఁ బంకజన - మానునిచేత వినిందితంబు లై
నం దగు దోషయుక్తములు - నాపలుకుల్ బుధవందితంబు లై
యందుట నెందు విష్ణుపద - మబ్జలనత్కలలట్టు నెట్టన [౧౬.
నందురు గాదె యార్దులు గు - ణంబు లవం బయినకొ ఘనంబుగన్.

న—ప్రకృతి కుటిల తర్క కర్కశాలాప విలాస భాసురుఁ డగుధర్మమనీషి భాషణము లెటుల నన్యుతరసమాధురీధురీణంబు లగుచుం బరంగును?

నూ—ఉ. కాంచిన దైన దర్శమునఁ - గర్కశభావము గావ్యపద్ధతికొ
నించును మాధురి న్గవిమ - ణిప్రపచస్తతి యేమి వింత గ్రీ
ష్టాంచితకాలమందున మ - హాఖరతం గనినట్టి దయ్యు వ [౧౭.
ర్షాంచితదిష్టమం దభిన - వామృత మీదె భాగాంశుపాళియున్.

న—అయ్య చెప్పినది యొప్పు. ఐన నది దేవభాషాత్మకము గదా? కేవలం ధ్రులకె ట్లుపకరించును?

నూ—ఆర్యా! ఇంతవఱకు జరిగినవద్యగద్యము లాంధ్రభాషాత్మకములే కద? అట్లే యిటుపిమ్మటను ఉండును.

మ. తెనిగించెం గవిరత్నవిశ్రుతుఁడు న - త్నిత్యాదితేయఁడు వే
డకును గొక్కొండకులాభిచంద్రుఁడు దగం - గం ధర్మవిద్యత్కృతం.
బును శ్రీవేంకటరత్ననామకుఁడు న - త్సృజ్యంబు వ్యాయోగ మా
వనజాక్షం బలరారు నిద్ది నరక - ధ్వంసాభిధం బెంతయున్.

క. పద్యమునకుఁ బద్యంబును

గద్యమునకు గద్యమును ద - గం జేయఁబడెన్

హృద్యంబుగ నీకృతియం

దాద్యకృతిం గాంచినట్టు - లర్హలు పొగడన్.

గీ. అంధ్రమున రూపకాద్య - మి దగుట దీన

రచన యెట్లెట్టా యుండుఁ బా - త్రత నరసిన

రసికు లీకృతి హర్యను - గ్రహముకలిమి

సత్యభామ యటం చెంచి - సంతసించె.

(ఈమూఁడుపద్యము లాంధ్రీకవిరచితములే యనుట స్పష్టము గద.)

CHITRAKARTHA

ఇక, భాషాంతరీకరణము

ఆర్యా! ఆలస్య మేల నేనెద?

గీ. ఘనతమస్సంఘసంభన్న - మును మునుకొని

యీహారి ప్రసన్నమును జేయు - చెనక మెనఁగఁ

బూని హరియాశ నిపు డాటఁ - గానఁ దివిరి

మనల వేగిరపెట్టుచు - మలయుఁ గంటె.

౧౮.

[నేపథ్యమున]

ఉత్సాహము. వీడు సూడువలసిభీతి - వేల్పుజేడ సిదుపెన్

వీడు వీడ కెనఁగు మనుర - వీరవారయుక్తుఁ జెం

డాడువాడ నమ్ము మన్న - దస్త్రశస్త్రకీలక

మాడువాడు వీడు నరక - మానవాదుఁ డియ్యెడన్.

౧౯.

నూ—[సవిమర్శంబుగ] తగు నిది నరకదనుజదరమున నిజనగరినిఁ దొఱఁ

గిన నూఱుచులవార్దారి నూతూర్పుకట్టిసెచ్చెలివేసము వేసికొనునాతమ్ముఁ

డగుకాలకంధరునియాలాప మాలకింపఁబడియెడిని. అటు లగుట నితఁడు
తడయక జగడపుంగడఁకమెయి బయలు వెడలెను.

[వల నవలొకించి, హర్షంబున] వీడు గదా!

చ. మును మును యుద్ధలబ్ధ యగు - మోహనదేవత వీరలక్ష్మీభం
గిని దనయంకభాగమునఁ - గ్రీడను దాసును సత్యభామను
గొనకొని యుంచుకొంచు హరి - గొబ్బిన దారుకచోదితాశ్వన
ద్వనరథుఁ డైదుకైదువులఁ - దాల్చి యిదే యరుచెంచె మించుచున్.
అందువలన మన మిరువురము ననంతరకార్యమునకు సంసిద్ధుల మగుదము.
[అని పనివినిరి.]

[అం

ఇది ప్రస్తావన.

[అప్పుడు చెప్పఁబడినచొప్పున]

శ్రీకృష్ణుఁడు—ఓయి దారుకుడా! ప్రాజ్ఞోతిషమునకు రథ్యములఁ
దోలుము.

దారుకుడు—ఆయుష్షంతుఁడా! అమృతస్వంతునియాగమనమువలన నీసి
తలఁపు మనుషే నాచేత నిశ్చయింపఁబడియె.

కృష్ణుఁడు—అత్తటి నరకధర్మత్తము శతమఖముఖమువలన నించుక
యాకర్ణించినాను. దాని విరివిగాను వినిపింపుము.

దా—నారదమునిముఖమునుండి నాచేత సవిశేషంబుగ నాలింపఁబడియె.
విన్నవించు విను మంతయు.

మత్తకోకిల. పాకకాసనుప్రోలు సారె క - వార్యుఁ డై పొదువు న్నడున్
గైకొను న్నడిమి న్ననంబుగఁ - గల్పవృక్షవనంబులన్
వీక మెక్కును హవ్యకవ్యము - చిత్తదత్తము నిత్తటిన్
నాకవైరి నువర్ణకైలము - నాక్రమించి రమించెడున్.

అం

సత్యభామ—ఈమర్త్యాళి యున్నట్లుఁడా యేమి?

కృ—అనంతర మేమి ?

దా—ఇంతియ కాదు.

క. నరకేసరి నరకాసురుఁ

దురువడి ముట్టాకములను - నోర్చి యథేచ్ఛన్

జరియించువాఁడు స్మరహతి

హరియింపబడని దేది - యతివ యతనిచేన్.

౨౨.

ప—మఱియు నిష్క్రమింపకనుచేఁ బ్రతిక్షణము త్రివిష్టపూజన ననిష్టంబు.

పానంగ జేజేలడెందములందుఁ గ్రోధాగ్ని యెటుల మండ వున్నది ?

దా—అదితేయంబ్రోధకథ యేది? అది మునుపే మనకు విదితమ.

క. త్రిదశులు త్రిదశత్వంబును

వదలిరి యవ్యయపదతను - స్వగపదమును దా

వదలెను నబ్బలియనిచేఁ

గదురుటఁ బలుదశ లవాచ్య - కష్టంబు లొగిన్.

౨౩.

అదియనుం గాక,

మ. కనిబాహ్యళి విహారవాంఛ వెడలం - గ్రవ్యాదుఁ డవ్వనినిన్

ఘనదుర్గం బగుస్వర్గము నృలిమిచేఁ - గైకొంటకై వచ్చు నం

చనిమేఘ ల్దమవాతులందు నిడుకొం - చల్లాడఁ బిల్వైడన్

బ్రజుతిం గాంచిరి వారు వార కిపుడున్ - బర్హిర్మఖాళిఖ్యు లై. ౨౪.

కృ—సరిసరి. అందువల్లనే తనపరిజను లందఱయవమానమువలనఁ గలిగిన

నానచే నాక నాయకునకు మోముడాలు డీలుపడియె.

దా—అతనికి సూత్రమే కాదు, నరకాసురాపహృతమణికుండల యగు.

తస్మాత్ యదిలికిని.

న—అయ్యజ్ఞున వజ్రహస్తండు జననికి నన్నిహితుండై యుండఁ దొకో?

దా—సన్నిహితుఁడైన నానుత్రాసుచే నేమి? ఎందువలన ననగా;

తరళ. బలనిష్ఠాదనుచేత నాతత - భండనంబు గండఁడె

కులగిరింద్రవిదారుచేతను - గొంటురక్కనుఁ డుక్కుమైఁ

గులిశహస్రునిచేత వేమలు - గొట్టబడ్డను దిట్టయై

వెలుంగుఁ బల్కలు సాన రాపిడి - బెట్ట మానికమట్టులన్. ౨౧

స—[విహసింది] ఈరీతిని నరాతిపరాక్రమ మవక్రగతిన్ దుర్వారము

గాఁగా నేనగునఁ దా లేఖేకుఁడు సేమంబున స్వర్గంబున నుండువాఁడు!

దా—ఆమనుజాశనుండు మని యుండ, మధాకనేతునకు స్వర్గంబున నుభిస్థితి
యొక్కడివి? అది యట్టిద.

సీ. తద్భీతిచేత ని - స్త్రపుండయి కైలాసి

కైలపాలితుఁడగు - చోలి ప్రాచీ

ప్రత్యాశఁ బరికించు - వడిఁ బరువడి భయ

భ్రాంతిచే నెంతేని - గాంతి గలిగి

సర్వాంగ సంలగ్న - శస్త్రప్రణామ లట్టు

క్రోధశోకాగ్నిరా - గాధికముగ

నడరి వెలింగెడు - నట్టిసహస్రాక్షి

దీపంబులను గుహా - తిమిర మడఁగ

సమధికత్రాసుఁడగుచును - సారెసారె

కనిమిషత్వము దూషించు - చడలుచుండుఁ

గ్రిందుమీందులు చూచుచు - ముందువెనుక

లరయ నేరక నేరుము - లఱఁగఁ దిరుగ.

౨౨

స—అ! చెడె. నిఖిలలోకపాలక ప్రముఖుఁడగునాభండలునకే యిటురంటి

దశ పౌనఃగిన, జంటమోములసామి మొదలగు నన్యలోకపాలరకు గతి
యేమి?

దా—ఆశ్రయాశునిచేతనే యాతని ప్రతాపాశుశుక్షణితైక్య మత్యర్థముగా
స్ఫుటికరింపఁబడియె. అది యట్టిద. ఎట్లన్న :

ఉ. వాని ప్రతాపభూతిభి - పాలుగ నింధన మైనవహ్ని య
వ్వానిదయాబుధి స్తునిగి - బాష్పము వీడెడు ధూమశంకచే
బూనుఁ బ్రదీప్తి జిత్రముగ - బొందెడు దాహకతం గ్రమబుగాఁ
దాను గృతాసుతం గనెడుఁదద్దయు బూదిగఁ గాయ మోయనన్. ౨౬
స—అనంతర మంతకవృత్తాంతము చెప్పుము.

దా—దాని వాళొన నేల? [అని మాన మూనుడు.]

కృ—నంకోచ మేటికి? దైవము ప్రతిహలము గాఁగా, లోకమున కేది సం
భావనీయము గాదు?

దా—గీ. వానివాకింట దండంబు - బూని యుంట
దండధరుఁ డనునాఖ్యను - దాల్చు జముఁడు
కుపితుఁ డగువానిచేతను - గొనియు నంత
మును గృతాంతుం డనెడు ప్రథం-గొనియె మఱియు. ౨౭

స—[నవ్వి] యమునికిని యమాదేశంబు.

దా—ఇట్టిది.

కృ—మూలయైలికయో, వైలేయజాతీయతచేతను వైష్ణవస్వాయముచేతను
తదైక్యముఁ గాంచినటుల స్ఫురించుచున్నది.

దా—వాఁ డట్లు గాఁడు గాని, వితథీకృతపాశుండు నిరాశుండు ప్రచలిత
చేతుండు ప్ర చేతుండు.

స—మహాంబుధిమందిరుం డగుపడమటివొరకు వెఱి పెందునకు?

దా—ముద్దియా! తద్దశ వినుము.

మ. డయ మంభోధి తదీయధాటిని మహా - కంఘాణిరింఘాసము
చ్ఛయసంతాడితభూసముత్థితరజో - జాలాప్తిచే నేలగా

క్షయ మంద న్నిజనైస్ససీరనిధి త-ద్దాధప్రతాపాన్నిచే
 భయవృత్తి న్నుభిమానవార్ధి యతి న-వ్వారాశిరా జివ్వడిన్. ౨౯
 దుక్తనీలీవృత్తము. వానిదయాభిక్-వ్రాలెను గానన్
 గానఁ డతం డి - క్కట్టును జాలన్
 మానిన మన్నే - మన్నును జన్నే
 దానవభీతిక్ - ధైర్యముఁ గన్నే. 30.

స—నిక్క మిరక్కనునివాత సంపాత మందెనొకో మందచూరుతుఁడు,
 అసకృతస్సంచారధర్మం డగుటఁ గొలువ నిలువ నేరక?
 దా—తత్సేవచేతనే కదా, సమీరణునకు. సంచరణశీలత నియతము.
 స—అందువల్ల నల్లగంధవాహుఁడు సేమముగ నున్నాఁడా యేమి?
 దా—ఇప్పు డప్పవనుఁడు కుశలి యనియే చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.
 స—ఎటువలె?

దా—[విహసించి] నారదుచే నీరిత మాయెఁ గదా.

గీ. తత్ప్రచండోరుభుజదండ - తాండవితము
 మండలీకృతకోదండ - కాండకుండ
 లీంద్రసందోహాగిళితన - మీరణుండు
 కుశలి తత్ప్రచిజమరుత్తు - గొఱలఁ గరము. 31.

కృ—చాలుఁజాలు, నారదునిపలుకునేరిమి. జగత్ప్రాణునికి హాని యెట్లు?
 ఎక్కడ నైన నడఁగి యుండును.

దా—ఆయుష్షంతుఁడా! అది యట్లు.

స—నరే కాని, ధనాధినాథుఁడు ధనప్రదానముచేత నతనికి హృదయాను
 రంజకు డాను.

దా—నిమి కథ, ఆమనుష్యాశనునియెదుర మనుష్యధర్మనిధి?

స—నదంపడి పరమేశ్వరుని డెటులఁ బ్రవర్తిలుచున్నాఁడు?

దా—ముక్కుంటియు నెవనికంటనుం బడక శ్రుతిమాత్రగోచరుం డగుచు
నరకయాత్రానిరోధక సాధనసంపత్తిహైన్యవికళీకృత పరిపంథినందోహ
మందు నకుటుంబుండుగ నెడవక తిరిగెడును. ఇతఁడు స్వతస్సిద్ధముగా
నసమగ్రచారుఁడు గదా.

కృ—పుష్పవంతుల కుశలకథఁ జెప్పము.

దా—కా.తద్ధాటిబలధూళిధూసరితుండై - తాఁ దత్పూతాపాక్షిసం
విధ్ధం దై తదసిక్షతారిగణని - ర్భిన్నాత్తబింబుండు నై
యిద్ధాద్ధి బడి కేల నేలుకొనుచున్ - స్రీలేక భేదేతుం దై
ముద్ధీనుం డినుం డెండగాయుచు పడిం - బుచ్చు న్నచోకఘ్టం దై.
వెన్నెలజేతుచు దన్నిగ్రహనుగ్రహంబులనలన నుపచయాపచయంబుల
సారెకుం గూరెడును.

కృ—అత్యద్భుతోద్భటభటుండు గదా యారక్షోధ్యతుండు.

దా—చుహనుభావతేజోవిభ్రాజితుం డగునిష్ఠానవభుజునియెడ నిది యే
మద్భుతము? దేనిచేత ననఁగా నచేతనములు.

స్వాగతవృత్తము. మిత్రకాంతములు - మిత్రమరీచిన్
జిత్రభంగిం గని - చెచ్చెరఁ గాల్చున్
తాత్ర మొప్పుగను - త్కృభృదనేక
క్షేత్రవారమును - జేరువ నున్నన్.

33

స—దారుకా! ఈరాక్షసుం డేమహానుభావునితనూభవుండు?

దా—[నన్నితుం డగుచు] ఆయుష్షంతుం డగునిష్ఠానవభావునితనూభవుండు.

స—[నవిస్తయుంబుగ] అర్యపుత్రునకుం బుత్రుం డెత్తెఱుగున ననురుఁ
డయ్యె?

దా—[కృష్ణునిఁ జూచుచు సంకోచమున మిన్ను కుండును.]

స—[నిర్బంధముగా] దాఁచుటచేఁ జాలుం బలుకు మంతయు.

దా—మున్నున్నమున్నురులు వెల్లువవెల్లువ మునిగి చన్నయిన్నేలయన్నును
భూదారాకారుం డగుచు దంష్ట్రాశ్రయమున సముద్ధరించినయాయుష్షుం
తునిచే నిజాంగసంగమంగళాభిషేకంబిత యగుసాభాకాంతయందు నొక
నందనుడు గలిగింపబడియె. అతడు సంధ్యాసమయసముద్భూతుం
డగుట నిట్టిబెట్టిదపురాక్షసశరీరము సంప్రాప్త మయ్యె.

స—[నేర్పర్చి యగుచు] ఆయ్యా! ఇటువంటిగొంటు నతివేలాన్తాదు మాన
వాడు నుత్పాదించి చూడ్డాకములకు బెల్లుమల్లడిగావించి మించ భావం
చితి పది గావున నీదోసము నీయదియ.

కృ—[తనలా] ఎట్టులం గడు గుట్టయిననానంగతి బట్టబయ లయ్యె!
అంతయుం గానీ. [ప్రకాశముగా] ప్రియురాలా! ఈయది నిక్కముగా
నాయొక్కదోషమే. వాని నివ్రడ మన్నిగొనుచున్నాను. [క్రోధముతో]

సీ. కల్పాంతకాలాత్మ - నల్పదర్పమహాప్ర

భంజనోద్దీపిత - ప్రాధగాధ

కీలజాలాభిల - లాలకాలోజ్వల

జ్వలనగ్రనననుతే - జస్సమగ్ర

దేదీప్యమానంబు - దివ్యంబు బుదీకృ

తాభిలలేఖాంగ - నౌఘవితత

నిక్కాసమరుదిద్ధ - నిర్వృత్తహస్తార

చక్రాగ్ని యిష్టడ - వక్రగతిని

సమదనరకాసురోద్దండ - చండబాహు

తుండకంఠూతిః జెండాడు - భండనమున

ఖండతుండంబులుగను ద - త్కండకాండ

కాండవేదండతండము - నిన్దండి యుండ.

ఉ. ఇంటియ గాదు పీనిభటు - చింతకు మున్ను స్తరాస్త్రపంచకా
క్రాంతులు గొను నచ్చరల - కై కడు నొచ్చిరి సారె వేరువా
రెంతయుఁ గాంతు రాలమున - నివృద్ధు మామకశస్త్రపంచకా
క్రాంతులు గొనుఁ దత్సుకుచ - రత్నగృహోపి నవాప్తయత్నులై. 31
దా—అయ్యుండుంతుఁడా! ఎక్కెవడిఁ గొడుకుం జక్కాడి, భక్తజనపరిపాలన
మొనర్ప నుత్సహించుచున్నాడవు?

కృ—క. తనయులకంటెను భక్తులు

మును నాకు రక్షణీయ - ముఖ్యు లరయఁగాఁ
దనయులు తనూభవులు మఱి

తనువులు భక్తులై యగుదురు - తప్యము నుమ్మి.

32

అటు లగుటవలన సత్వరముగఁ దురగములఁ బఱపుము.

దా—అయ్యుండుంతుఁడా నతిచ్చుచున్నాడు. [అని, స్వందన స్వదము
న్నిరూపించి] అయ్యుండుండా! ఆవధింపుము.

కా. వాలోద్ధాతుఁడు నయ్యనియ్యనిలుఁడు - స్థాపించు మమ్ము న్నిజో
ద్వేలక్షీప్రము లంచు నంచో యచలో - ద్విక్షీప్తవాలఁబు లై
నేలం గిట్టలకొట్టఁ దాళ దనుచో - నింగి ని్వలంఘించుచుం
జాలం బాఱెడు వారుమాబు లివె ప్రస్ఫుర్ధ స్వలై న్వానిలొన్. 33

పంచపాది చంపకమాల.

తలఁచెద సిందు పీనిజవ - ధర్మముచేత జితంబు లాటచే

దెలియక వెంట నంట వెను - దీసియు మేలనుకూలవృత్తి మై

వెలయుచురుత్తు చిత్తమని - ప్రేరణ నేనెడు చాయఁ గ్రిందుగా

నిలఁ బడఁ గొట్టు గిట్టలను - నెట్టన వేమఱు నీమహాశ్వముల్

విలసిలెడు స్వరుద్ధృతయ - వేగముఁ జాయను మించుచు న్నడిన్. 34

కృ—[సాదరంబుగ శతాంగవేగంబు నిరూపించి,] ఓయి దారుకా! ఈవు

వక్కాణించినది నిక్కమ. నిరతిశయతచేత నాచేతను గనుంగొనబడి యెడిని.

గీ. బాణవేగంబునం బాణు - వారువముల

ఖురహాళులఁ దెల్పుఁ బుడమిని - జరణములను

గనకనూపురవములు - గడు వడిఁ గన

[ననుచు నిటు లాడి మఱియును - నతనితోడ.]

3౯

ఇటు లవుటవలన వేవేగఁ బ్రాప్త్యోలిషనగరి లోచనగోచరి గాఁగలదు.

దా—[మ్రోల నాలొకించి] సత్యముఁ జెప్పుమంటుఁడా ! నీరాక చారముఖం
బున నాకర్ణించి నరకాసురుండు సన్నద్ధసమిధనై న్నుండును యుద్ధోన్ము
ఖుండు నగుచుం బురంబు వెలుపల ననీడంబున నున్నవా డెట్లన్నకొ బురో
భాగంబున నిపుడు, ఆయవ్వుంటుఁడా ! భగవంతుఁ డగునీచేత బలం బవ
లొకింపబడుఁగాత.

మ. ఇదె రక్షింబల మంతరిక్షమున దు - ర్విత్త్యంబుగాడిగ్గి భీ

నోదవం జేసెడు కాలమృత్యుభటనం - ఘోర్హంబుభంగిం దదం

గ దళత్కాంతులభాలి ధూళివితతుత్ - గ్రమ్మెం జలత్రేతువు

ల్పాదలెం దత్తరజిహ్వల ట్టడిదము - ల్పాదలెం దదుద్దంష్ట్ర)లన్. ౪౦

మఱియును.

కా.సిందూరారుణితంబు దానజలముం - జెన్నార వర్షించుచుం

గంధేభంబులు రక్తవృష్టిఁ దెలుపుకొ - త్తృపుత్ర నౌత్పాతికం

బిం దీదంతులమీఁదిరాక్షసులన - ద్విద్యోతభూషామణుల్

పొందించుం దివి ఋక్షశంకఁ బగటం - బొల్పొంది బల్పొందికన్. ౪౧

కృ—నూతుఁడా ! బాగుగాఁ జూడఁబడియె. నాకు వెదకఁబడఁదగిన

నాకానినాయకుండు ప్రత్యాసన్నుండు గదా.

దా—వీడు మాత్రమే కాదు; నీచేరిబలిమిబలుపుఁ దిలకింప నారద.

జయంత పరిష్కృతపాశ్వుండు పులోమహాసమేతుండు పురుషాశుండును.

స—[ససంభ్రమ యగు చంతరిక్షంబు నిరీక్షించి] చెన్నార చున్న చెందిరపు బొట్టు గలయట్టియు నిండుచందురునియట్టియు నెమ్మొగమ్ములు గలనృత్య ద్విద్యాధరబింబాధరలతోడంగూడ జేజేజేఁ డిచట రాజిలుచున్నాఁడు.

కృ—[సహర్షమ్ముగ] సారథీ! కానిమ్ము. నరకాసురునెదుర దరియ నర దమ్ము పోనిమ్ము.

దా—ఆయుష్షంతుఁడా! నరకాసురసమీపస్రావక మగుపథ మిది కాదు. కావున వేఱుదారినిఁ బోదము.

[అని వెలువడుదురు. అప్పుడు చెప్పబడినచోప్పున వ్యోమదూతమునందు నున్న యిద్రుండు]

ఇం—ఇయ్యెడఁగదా, చయ్యైన నరకరాక్షసాక్షిణిబాహువర్షము వెలార్చఁ గలండు పుండరీకాక్షుండు.

నారదుండు—నితత్సచుయంబునం గదా మహోత్సవ పరంపర.

కా. ఈదోహకరుఁ డున్భూత్త నరకుం - డే కృష్ణపక్షసహుం

డై దైవారఁ దనీయవర్గముల కు - బృబృంగ నెవ్వారికిఁ

మోద మ్మఱెనో వారి కీయెడ హరి - స్ఫూర్తిం బ్రమోదం బగున్

శ్రీ దాఁ గల్వల కట్ట తమ్ముల కిటం - జెల్వొంచె వృత్తస్తయై. ౪౨

జయంతుఁడు.—[అసురానీకిని 'నాలాకించి] అహహా! సర్వోత్కృష్టంబు గదా, యామహావాహిని. ఎట్లనఁగా, నిఖలేభంబులు కులభూభృత్సన్నిభంబులు పద్మకనభిన్నంబులు ప్రభిన్నంబులు. సర్వార్వంబులు సగర్వంబులు అజానేయంబులు వినేయంబులు. సకల స్యందనంబులు సన్నద్ధులై త్యందనంబులు ప్రస్ఫుటలవనంబులు పవనజవనంబులు. తొంటి తెఱగంటిజోడు లందఱు సిద్ధబాధికులు పారశ్వధికులు. యద్ధవిహార

రసికులు పాశికులును, నీలికాస్త్రదేశికులు వైస్త్రింశికులును, డాలుదాబ్బులును బోడుదాబ్బులును.

ప్రతిహరి—క. వ్యాలోలానులు మొసకులు

పోలం ద్విరదములు ద్వీప - ము ద్వేర్లు ఖన

శ్రీ లెట్టులు నురుగులు గు

జ్ఞా లలుగు నరసునం డు - అదుగా కడలిన్.

౪౩

ఇం—[నస్తితుండగుచు] అనిరూఢకవివిగా నీవు.

గీ. తెలియు తజ్జీవ నేంధనో - ద్విప్తహేలి

ధూమసంఘదురానదుఁ - దోయజాత

నేత్ర భగవంతు బాదబా - గ్ని స్ఫవిష్టు

విష్టుభక్తాపదసహిష్టు - జిష్టుఁ గృష్టు.

౪౪

కచి—[జయంతుఁ జూచి] జరీజృంభమాణం బగునీనానాస్యందననందో

హంబునఁ గానంబడండు కృష్ణుండు. అతనియరసంబు గూడఁ జూడంబడ

దయ్యె నియ్యెడ.

జ—[ప్రేలం బోల నిర్దేశించుచు,]

పంచపాది మత్తేభ విక్రీడితము.

తనువుం దాల్చినకంతుశక్తి యన న - త్యాకాంత యెంతేనియుం

దనరక త్సుభ్యదనేకరాక్షసులకు - న్నాకైకభూతంబు నై

ఘనదివ్యాస్త్రచయంబు భీకరముగాఁ - గ్రాల స్థరం బుద్ధతిన్

పనజాతుం డితఁ డొప్పెడు న్నడకడక - వామాస్త్రసంపన్నుఁ డై

కన శృంగారరసంబు వీరరసము - స్థాంగింతుం గూర్చుచున్.

౪౫

మహాస్రగ్ధర.

నిజపక్షాక్షేపనిర్భ - న్నిరుపమపవనో - న్నేషకల్పాపితాశే

షజాబ్ధివ్రాతుఁ డీష - త్స్వభుజబలసమా - సాదితాదిత్యయోధ

వ్రజపీయూషుండు మాధ్వ - కృణిదశనఖ - భౌజమానుండు దుష్టై
చృజనగ్రానుండు పక్షి-శ్వరుండుశ్రుతితను-స్ఫరుం డౌ దత్పతాకన్.౪౬
శ—జయంతా? ఎవండు నరకాసురుండు?

జ—[అంగుళిం గనఁబఱచుచు]

ఉత్సాహ. బొందశంబు బొమిడికంబు - బొదిని వింటి దాల్చి మే
ల్లందనంపుఁదేర మీడె - గొఱలువాఁడు కంటివే
బొందుగాను నెయ్యం డైన - మురునితోడఁ గూడఁ దా
మందలించుచున్నవాఁడు - మాటిమాటి కియ్యెడన్. ౪౭

గీ. అగుచుఁ బలువురు దొరలు ధృ - తాఁజలిపుటు
లాజిపిరోద్భటులు గొల్వ - నతఁడె భూమి
నుతుండు నానీరమును బంచు - చతులితముగ
నంత కాకాముఖంబున - నలరెఁ గనుము. ౪౮

శ—జయంతుఁడా! ముర్రాసురుఁ డెటువంటివాఁడు?

జ—ఏవాఁ డానరకునెదుర నైదుదలలతోడ గలులతోడిగిరి తెఱఁగునఁ
దిరుగుచున్నాఁడో వాఁడు గదా.

ఇ—ఇదేమి గోల చాల ప్రేఁగుగా నున్నది?

నా—సీ. హరిధనుష్టంకృతు - లరికర్ణపుటమహా

తంకావహములుగా - నింక నింక
భవనక్షయంబుభోధి - రవశంకఁ గలిగింప
మందుభిధ్వనులు న - మందముగను
గరిఘటాకోటిమీ - కరణంబులును వాహ
హేహరవములు వి - శేషముగను
ద్వంగచ్ఛతాంగర - థాంగనేమిధ్వన
ములు భటోద్భటహంకృ - తులు ఘనముగ

వెలయ మాటునెలంగఁ గాఁ - గులమహీధ
రములు దిగ్గజములు బధి - రములు గాఁగఁ
బగుల బ్రహ్మాండభాండంబు - నెగడుచున్న
దోహరి యద్భుతంబు కో - లాహలంబు.

౪౯

ఇం—ఆహవ మావహితైనా?

శ—స్వామి! నానీరయుద్ధ మారబ్ధి బయ్యె . నరే. ఇతఁడు గదా గదా
ధరుఁడు నవిధధర నెదుర నరుగుదేరఁ గోరుచు మహారథపరిపృతుఁడైన
వీరుని కడ్డముగ నడ్డంకులుగా నొడ్డి నిలిచినపెక్కు వెనుబెనఁకువజోదుల
రక్కసులఁ జక్కాడుచున్నాఁడు.

ఇం—ఇతఁడుగా.

కా. శుండాల్పాద్రిగళన్తదాంబుర్పురముల్ - శుంభద్రధాంగంబులు
ద్వంద్వక్రస్యభుగద్ధుస్సంహములు ప్రో - దృఢక్షణము లిల్ల ను
చ్చండం బొసరినై న్యకాననములన్ - శార్ఙ్గచ్యుతాస్త్రార్చిరు

గుండుం గాల్చు మహాగ్నికైవడి వడిన్ - ఘోరంబుగా నివ్వడిన్. ౫౦

మ. ద్విరదస్కంధగతు ల్తహాసురభటు - ల్విష్ణుంబకచ్ఛిన్నులై
ఖరరుజ్జుండలిఖండనంబుఁ గడిమి - న్నావించుచుం బోదు రీ
సురవిద్యేషులమోము లన్ననొ పడున్ - త్తోటి న్నడిం దధర్మిన్
బొరి నింగాలరుచిం భజించి యఘము-హ్వలై న్నతోష్ణంబులై. ౫౧

నా—ఓ! శునాసీరా! నానీరము నాహాకింపుము.

గీ. సింధురము లిమవిచ్ఛిన్న - కంధరములు
నప్తు లన్నియుఁ గృతదీర్ఘ - నుపులు మఱి
నాయకులు కాయసంలగ్న - సాయకులును
జక్రరేచితరథములు - చక్రి రేఁగ.

౫౨

మఱియును.

మంజుభాషిణి. ఊరగారికేతనత - రాఘంబండితా

సురదంతిదంతకట - శుండల న్నడుక

స్ఫురదూర్తిశూరములు - జుమ్మనృష్ణదుర్

ధరఁ బాటుచున్నయది - దద్దయు న్నడిన్.

౫౩

ఈసమయమున నాసీరసేనానాశనసముదిశసమతిశయదుడౌశ్రయాశో
ణీకృతవీక్షణయుగళదుగ్నిరీక్ష్యం దగునరకరాక్షసునిచే బ్రేరితుం డైన
మురాసురుండు స్వనైన్యముఁ గొని జన్మోన్ముఖుండును గృష్ణాభిముఖుం
డును నగుచు సరగున నరుగుచెంచుచున్నాఁడు.

ఇ—[విలకించి] ఆహా! మురునిదండు గండు మెండు.

వనమయూరము. దాడి నెఱిగోడిగల - తండలుల రింఖా

తాడనకతోరత మ్మ - ఖక్షితిని ధూళి

పాళియె సరోజహిత - వాటివరరాజిన్

జూడఁగను నీయ దిది - చూవె పొరిఁ గప్పెన్.

౫౪

ప్ర—దేవరా! ఇందుం దిలకింపుము. కడుఁ గనలినమావటీలమేల్వాడి
యంకుశములచేత విదారితము లగుకుంభస్థలములను పరిభ్రమణపారిష్టవ
కప్రాలమాలసంభ్రమబంభ్రమ్యమాణ బుభరయుకారా రావములను తఱు
చైనఘోంకారములచేత శైవుఁడుపఱుపఁబడిననమస్తజనులచే వెఱపునఁ గనుఁ
గొనఁబడిన సమతిశయసంచరణసంచలితనకలభూభాగంబులగు నాగంబుల
చేతను, కుపిత లగురాతులతరటులచేత గొట్టఁబడినట్టి పరిభవమునుమఱు
గిడుట కనఁగ గొరినెదిప్పల్చచే నెగురఁగొట్టఁబడినట్టి ధరాపరాగసముద
యంబులు గలసరయంబు లగుహయంబులచేతను, ప్రళయప్రభంజనాహ
తపలాహక సత్స్వరంబు లగుశతాంగవిసరంబులచేతను, మంచఁబడినవియుఁ
గడుఁబొడవైనవియుం బడునిడఁబడినవియు నగు నీదైవకోటుల నెఱయొర

యిక దఱచుగ మండిపడుమిడుగుజుల పిండులచే వెల్లడిపఱుపఱడిన
వేడిమికప్పుదారిబారులు గలవార లగుకాలరులచేతను, అన్ని దెసల వెన్న
నరదము పొదువఱడియెను.

జ—[నవిషాదంబుగ] అయ్యో, సుకటంబు ప్రాప్తం బయ్యె.

కా. జ్వాలాదేవీలము శూలము బరిభుముక్ - సంత్రాసభూతంబు వ్యా
లాలత్కుంతముల దురంతముల బ - ల్లాడ్డండ్ల వాల్టూపులక్
జాల న్వాలుల నంద జేసెద రిటం - జక్రాయుధుండు ద్విష [గిగి
జ్జాణాన్తగుండ భుగ్గుండ డయ్యెడు గటా - చన్నే వివిగ్నండు గన్.

నా—[నవ్వి] ఓయి సుత్రామపుత్రా! నీ డెందముచందమున నందనందను
డెందమును బెగడువడినదిగాఁ దలచెదుగా! కాంచుము.

గీ. అచ్యుతాకతబాణాన - నచ్యుతములు

జిత్వరములు మరుద్రయ - జిత్వరములు

సాయకంబులు పిహితభా - నాయకములు

సకలశత్రువులం గూల్చు - శకలములుగ.

గీ

[నవిస్తయంబుగ]

ఉ. కారిధనుస్విముక్తశర - జాతవిదారితదేహం లై నదే

వారులచేత భిన్నుండయి - వారక మూర్ఖుల డై నయయ్యును

న్వారణరాజము ల్సనిధ - నాకమహాంగణమందుం దుండముల్

సారెకు జాచుచు న్వమధు - జాలముచే పడి నేదఁదేర్చెడిన్.

గీ

క—అచ్చెరువు! ఎమ్మాడ్కినింగిముంగిలం దమ్ము లిమ్మయ్యె? మానుసులును
గొమ్ములతోఁ గుమ్మరుచున్నారు? మిమ్ము వాఁకఁదా మేళులును లోమశ
ములుగాఁ గానఁబడుచున్నయవి?

ఇం—ముద్దరాలా! భ్రమపడకుము.

చ. హరిశరదారితారిపద - సౌఖ్యము పై కెగయంగ నింగిని
బరంగుం బయోజరాజి వర - వారణలూనరదాసభాగు లై
నరులూనరంగ శృంగులు గ - నంబడువారలు కంకము క్తముల్
శిరములు లోలవాలములు - చెన్నగులొమశకూర్మము ల్లాగిన్. ౧౮

అహహా ! అస్తదుచక్రతికొఱకుం గలసికిః కడగినసోమమాంకలంగొంగ
చేత సకలభూతసంతతి సంతర్పిత యయ్యె. ఆయ్యది యెట్లన్న ;

మ. అలకా డాకిను లస్తపూరముల వే - దండోగ్రతుండంబులకొ
బొలల న్యోగినులకొ బికాచులు మహా - భోగంబునుం బొందగా
లలిం గూత్తాండులు కాలఖండగిళనో - ల్లాను బ్విలానుల్లహా
జ్వలబేతాళులు హస్తతాళులుగ ర - త్తకపాళికాంత్రాళులున్. ౧౯

నా—బోరార ! మురాసురప్రేరిత మైనసేనయును బుండరీకాక్షుచే త్త
మాత్రంబున రూపుమాపబడియె. ఓయి వేంగంటీ ! ఇటువంటిసో
టేచోట నైనగానఁబడదయ్యె. [అనుచు సహర్షంబుగ నర్తనం బొనర్చు
చున్నాడు.]

ఇం—[నగి] నర్తనము చాలు. ఎందువల్ల నిందు నాలమం దల్ల మురాను
రుండు గానరాకున్నాడు ?

నా—వాం డిక్కడ నెక్కెవడిఁ జెరలాడంగలండు ?

ఇం—వాం డేమి నరతోపకంతమ్మునఁ గ్రుమ్మరునా ?

నా—కాదు కాదు. వైకుంఠోపకంతమ్మున.

ఇం—ఏమి? ఈమంటమారిచే మనమైరిచే నతనిఁబొందువలయుపఁబడినవాడు.

నా—[చిఱునగవుతో] దరకరుం డగుదరకరరిపుచేఁ గాదుగా ?

ఇం—[నవ్విస్తయుం డగుచు]అ ! ఆ ప్రసిద్ధుం డిప్పుడెప్పుగిది జక్రిచక్రంబుచే
నల్పుండువోలె ముందె పెద్దసిద్ధురం బొందె.

నా—ఏరీతి నీతఁ డల్లుఁ డని చెప్పుబడెడు ? నీనయనసహస్రంబు నేమిట్లు
రంబు లివిచిగొనియెను ?

ఇం—నర్వాశ్చర్యగృహం బగునివ్విగృహంబునఁ జూలకనిచూడ్కి యొక్క
డిది ? ఆమురాసురవాసుదేవుల ప్రభవకథఁ బలుకుము.

నా—వాఁడుగా, వాఁడుగఁడు ,బలియొందు. బలాహకంబుభంగిఁ బ్రబల
రోషభాషణమాయత్ ప్రేరితుఁ డగుచు ననిరతశరవన్ పరంపరను గిరియొడు
వలె హరియందు వెలయించెను.

ఇం—పిమ్మట.

నా—తదనంతరము.

క. హరిశరములు మురదనుజుని

శరముల నకలములఁ జేసి - శకలంబులఁ గాఁ

బొరి నానె వానినెత్తురు

పరికింపఁగ నీరు గ్రోలు - పాంథులు వోలెన్.

౬౦

ఇం—ఆపల

నా—క. పదపడి శరభిన్నుఁడు మురుఁ

డదయొందు గదాయుధమున - నడిచెహన్,

ఇం—ఆహా !

నా— అదియాహరిభుజహతిచేఁ

బద రయ్యెన్

ఇం— బుధులహృదులఁ - బరఁగెన్తుదమున్.

౬౧

నా—పిమ్మట, మరల నమ్ముచుండు.

ఆ. భిందివాలములను - భీకరకరవాల

ములను శూలములను - మొగిని బఱిపె,

శ—అమ్మ చెల్ల.

నా—గోల! అడల కాహరి వాని

రూపుమాపె వాలుఁ - దూఁపుగముల.

౬౨

ఇం—[సవిస్తయముగ] అవ్వల.

నా—అటువెనుక.

క. హరిచేతఁ బఱపఁబడినది

హరికరణి సుదర్శనము మ - హావేగమునన్

సురరిపుతలలం దునిమె శి

భరిశిభరముల న్యుగాంత-గంధవహువలెన్.

౬౩

ఇం—[సోత్కంఠంబుగ] ఎట్టుల నిట్టియుత్సవము నాచే నతిలంఘింపఁ బడియె?

జ—చాలుఁజాలు. ఈగతజలసేతుబంధనవిచారముచేత, కాన నిప్పటిది కానఁ బడుఁగాత.

ఆ. సమరమునకు నర్థ - యమరారి వెనుమొన

తోడ గరుడవాహుఁ - గూడ ముట్టి

చుట్టఁగినియె నీకు - సారిదిని జిత్తంబు

తోడ గాలి ఘనుల - తోడఁ బోతె.

౬౪

ప్ర—ఎట్లు కనఁబడ కున్నది వెన్నునరదము?

ఇం—మానవాదసేనయే కానఁబడకున్న దనఁ జనుచు. చూడఁదగును.

క. మురకాననకార్ద్రధనుః

పరిముక్తశరార్పు లజిత - పవనరయములన్

నరగున నరిబలము లజెన్

బొరిఁబొరి బలకౌర్యములను - బొందినవయ్యున్.

౬౫

నా—ఆహా! వాసుదేవహస్తలాఘవంబు వాస్తవోగతుల కలిక్రమించుచున్నది.

అదె ట్లన్న;

సీ. ములుకులు కోదండ-మునఁ గూర్చుబడవొక్కొ-

దొననుడియే వడిఁ - జనెను నొక్కొ-

సాలెకు వెడలక - ఘోరముగా నొక్కొ-

సారియే వెడలి యొ - ప్పారు నొక్కొ-

యొక్కొక్కదాసనే - పెక్కు లొక్కువ్వుడిఁ

బుట్టి బిట్టరవడిఁ - బోవునొక్కొ-

సంఘట్టనసాగర - చంచత్స్పల్లింగచ్చ

టలచేతఁ బ్రతాలి - బలసి కాలు

టకు మునుపె గుఱి తప్పక - ధాక వీకఁ

బడుచునున్నవి యబ్బుర - మదర నిపుడు

ప్రళయమున మండుచుండెడు - ద్వాదశాత్మ

కరణముల గెల్పె రక్షస్తి - మిర మడంచి.

౬౬

ఇప్పటి బవరంబు కరంబు డెప్పరంబు.

ఇం—బౌరా! వైరానుబంధంబు వీడఁ గూడనిది. ఇందుఁ గదా.

మ. హరిబాణంబులఁ దృక్తర్గహంబు నై - యానోరణు లేవగ న్న

స్తరుణీహస్తియ లబ్ధి నుబ్బునను ద - ద్వక్షోజకుంభస్థలిక

వరముక్తావళియు క్రహ స్తముల నా- స్పాల్నించుచు న్నారెకుక

పెరవారంగను గోళ్ల గీటుచు ననిక - పేరింతు తత్సుతుతోన్. ౬౭

జ—ఇక్కడఁ జూడ్చి నిగుడ్పఁ దగును.

మ. సరపంబు ల్లిటివన్నితంబుల పృవ - జ్ఞాలంబులకొ పృష్టిప్ర

స్తరపాతంబులు నై నమబ్బులరుచిక-దాల్చు స్తరుల్ వీక ఘీం

కరణంబు ల్లిగఁ గర్ణ తాళములతో - గంసాశస్త్రక్షలిక

బొరి దానాంబుకణంబులం గలితన - న్దుక్తాబులకొ డాలులన్. ౬౮

ప్ర—దేవా! ఈవల నవహింపుము.

ఉ. కాలరి యొక్కరుండు హరి - కాండగృహీతుఁడు నాచు నింగి స్వ
స్త్రీలలితావతంసచును - రేచితమధ్వభిషిక్తుఁ డన్యు శుం
దాలగళోపరిష్ఠచర - జంబుగ వ్రాలియు వెండి భీతత

ద్వ్యభిసమజ్ఞితుండు నయి-వ్రాలెడుఁ దత్కుచమండలంబునన్. ౧౯

శ—ఏ మీయాక్రందనము?

జ—ఈక్రందు మురహరశరదుర్దినార్దితులది యగును.

ఇం—[సంభ్రమంబున] ఏమి నరకుండు మడిసెనా?

నా—కాదు, ఇతఁడు గదా.

ఉ. కొందఱు: దిట్టి రక్కసులఁ - గొందఱుఁ దేర్పియుఁ గేరి కొందఱుఁ

గొందఱుఁ జూచి రోసమునఁ - గొందఱును బురికొల్పి యాజికి

దొదమునందు యుద్ధరుచి - తీవి యెల్లరంగ దర్ప మొప్ప గో

విందుని కాభిముఖ్యముగ - వే చను దెంచుచునున్నవాఁ డిటన్. 20

[నేపథ్యంబున.]

కా. ఏ మీక్షీంతు నని స్వపతువదనం - బిధక్రధారక్రదృ

స్థిమంబు న్నపరాష్టుఖంబు నిక్కడత్రే వ్విల స్థలాధ్వానమే

నేమంచు నిర్విసువాడ హృత్క్షతులనే - నేమంచు నాడంగలన్

జా మూడం గనినాడ నే మనుదు నీ - సుగ్రామదారిద్ర్యమున్. 21

నా—[సహర్షుండగుచు] తారసిల్లెఁగా, ఈయిరువుర లేరులు? కావున నది
వఱకు మనకలకల మటుండుఁగాక. ఆకర్ణిత మీయిద్దఱయోధా)లౌప
ములను.

[నేపథ్యమున, నరకాసురుండు దుర్వారగర్వంబున వాసుదేవుఁగూర్చి]

ఓరోరి మూఢా!

ఉ. ఒక్కడ నైనఁ బెక్కుర మ - హోద్ధతుల స్తురముఖ్యు లైనపె

న్రక్కరుల న్నవోద్ధులము - న న్నమరంబున నుక్కడంచితం

గ్రక్కన నంచు గర్వము న - భర్వముఁ గంచకు మేమి వారిచే
నిక్కడ నన్నుఁజూడు మిదె - యిద్దఱులు న్నరకు న్నహామహున్. 22
ఇం—అహ! వీనిగర్వాతిరేకము!

[నేపథ్యమందు, కృష్ణుఁడు.]

కా. నీమాంసంబు భుజింపఁ గోరి పులుఁగు - ల్ని డాలువై నాడుచు
న్నీపుత్యూదయనూచకంబు లగుచు - న్నిం డారుఁ గంకాదు లా
రీ మత్కొండవిఖండితుండ వవుచు - గ్రీవాలుతత్వాణి వై
భీమాజిం గనె దిట్ల నీవు త్వదస్య - స్విద్యోతమాంసాఘ్నలన్. 23

ఇం—పురుషోత్తమదత్తం బగునుత్తరంబు యుక్తంబు.

జ—[వెండియు వీఁ డేమి యాడునో యని యారయించున్నాఁడు.]

నా—ఇంచుక వచించువానిభాతి వీనినూతుఁడు జేయూతుఁడు చెన్నార్చు
చున్నాఁడు.

[నేపథ్యమున.] ఓయిమ్మాఘండా! నిరుపసర్గసంగ్రామసింహం బగునన్న
త్వామి కెదు రెక్కడ?

చా—[పరిహాసముగా] నిక్కంటే. నీయొక్కదొర నిరుపసర్గ సంగ్రామ
సింహమే.

ఇం—[నక్ష్తాఘముగ] ఔరా! దారకునిప్రతిభాతిరేకము, వానివాక్కుచేతనే
వానిదొరను గ్రామసింహ మని వాకొనుచున్నాఁడు.

జే—నరే ఇది.

ఇం—[పరిహాసంబుతో] అహ! వీనిమాంద్యాతిశయము. కానీ, వీనివివక్షిత
మొందాఁకనో యందాక విందముగాక.

జే—నాయొక్కవచనమును జక్కఁగా వినుము.

శ్లోకః. త్యక్తప్రభంజనాధను మాక్రాంతపురందరాలయం వీరమ్,
క్ష్మాఘంటే కింపురుషా శ్చర్వితబద్ధిర్ముఖం మృధే ష్వేనమ్.

బా—అదే పద్యమును బ్రత్యుత్తరంబుగఁ బఠించుచున్నాఁడు.

నా—[సత్త్వాఘంబుగ] నిజముగా నితఁడు వాచస్పతియ. ఏటి కనఁగా, మాటి మాటికి మాటనేర్పుచేఁ జమత్కరించుచున్నాఁడు.

[నేపథ్యమున.] బాగు, దారుకా! బాగు, క్షాఘనీయయ్యక్తి. అది యట్టిద. ఎట్టులన్న, దీనిచేఁ గానివారును సంతసముఁ గూరుదురు.

నర—[గరువముతోను, చిటునగవుతోను]

గీ. ఓయి యే తెంచివార మీ - యోజఁ గపట

వచనముల నిస్త్రపునకు ని - ర్వాణ మబ్బ

దబ్బు మర్తస్సృగంబకొ - ఘాసమాజి

రాజదళినవచాతుర్య - యోజనలను.

28

కృ—[సవైదగ్ధంబుగ నిజాత్మజుగూర్చి] ఓరోరీ! మూర్ఖా! ఇటువంటి చాతుర్యముల చేతనే నిన్ను నిర్వృతికాంతా కాంతునిఁగా నొనరించుచున్నాను.

జీ—[స్రోత్యాహంబుగ నరకుఁగూర్చి.]

చ. ఎటుల నహించు త్సుభ్యదళి - కేక్షణశక్రముఖాఖిలామరో

దృఢపటుదోర్బలప్రథన - దారుణవారణఘోరఘోర మీ

కుటిలతరోక్తి కత్రపున - శు న్భవనక్షయకాలకాలని

స్ఫుటరసనాతిభీషణము - భూసుత నీయది ఖడ్గ ముగ్రమున్.

29

ప్ర—దేవా! ఈపడి సారథిభావణోద్భూతనిర్భరాభిమానం దగుచు నమరొ స్తుఖిం దగునరకుం గనుంగొని రాకాసిగొంగ సింగాడిం గొని సంగరో స్తుఖిం దగుచున్నాఁడు.

ఇం—[వీక్షించి సహర్షంబుగ.]

మ. విచలభ్రూకుటిభీమఫాలఫలకు - ల్విభ్రాంతిమచ్చక్షువుల్

రచితాకాక్రమణు ల్పంచక్రితధను - ర్జ్వానిర్దతాస్త్రంబులం

నరకాసుర—3

బ్రహ్మరామోధనకేళికౌశలమును - బాటించుచున్నారు వీ
రిచటం దాతనుతులు ల్పరారినరకు - ల్వీక్షింపఁ జిత్తంబుగన్. 21

కావున నీవిగ్రహము మహాద్భుతము.

మ. కనుల న్తండెడుకోపవహ్నితునుక - ల్లానోపు నాఁ దోఁచు దాఁ
కను నొండొంటిఁ బడ న్నిడుంగులు మై-గవు న్ననోవాయుచేఁ
బెనుపంబడ్డది యంబకంబులు శ్రుతి - స్థితోష్ణసజ్జ్వలతా
జనితోద్వేగము లగ్నిబాణకలనా - జన్యంబు సూచించెడున్. 22

నిజముగ నియ్యిరువురకును గయ్యము సమము. ఎట్లనఁగా ;

మ. ఘననిర్హితరవాతిఘోషణములం - గాండప్రకాండంబులక
వినతోగ్రోగశరాసనిర్దతముల - నిర్విధాంగు లన్యోన్యమున్
గన సంవర్తనవత్తరంగనివహా - ద్దాడధ్వలఘ్నర్ణభీ
మనదీనంబులఁ బోలి రియిరువురు - స్వార్థోమఁ బోగ్గిం చొగిన్.

జ—అక్కటా ! ఇక్కలన, నారాయణప్రయుక్తంబైన వామజాస్త్రంబుచే
నరకాసుర వైశ్వానరాస్త్రము కడుపుదిగఁబడిన కైవడిఁబ్రావడియె.

ప్ర—కావుననే కాపరమ్మన ముమ్మెనవాలు వేయఁ జూచుచున్నటులఁ
జూడఁబడుచున్నాడు వీడు.

ఇం—[సవిషాదంబుగ]

మ. శ్రమితత్కృధరసాధకర్షణభర - శ్రాంతాహిరాట్యానభి
మమరుద్ధిప్తవిషాకుశుక్షణిశిఖా - మానోగ్రదుర్విశ్రమ
యమరారాతిది కూల మచ్యుతకరా - ఘావార్య మాచుం దదీ
యమహోరగ్గతజాపగాత్రి సుపకా - మ్యం బయ్యెఁగా యియ్యెడన్. 23
కాన, దీన మధుసూదనునకు వేదన యొదపె.

నా—ఇతనికి మాత్రమే కాదు. నరకునకుఁగూడ, చూడు.

శా. కూలాపూతకృతత్రుదచ్యుతశర - స్తోమాహతి స్థాయముత్

చాలం గాయమునం దిలానుతునకుం - జానయ్యె నయ్యారె ! ఆ

భీహాజ్ఞుంధణజంభంజనము - ద్వీర్యాతికారోగ్యగ్రు

డ్వారాక్షితతాపకేక్షణసహ - స్రవ్యిడ్రు న్బురుచున్.

౮౦

ప్ర—అర్జుణా ! క్రొక్కాఱు మొగిలుయొక్కయుఱుము తెఱుగున నిద్దంపు

శబ్ద మొకటి వినబడుచున్నది యెది ? మజల నది యెవనియొక్కపలుకు

వితర్కింపంబడినది. అందఱును ససంభ్రమంబుగా నాకర్ణించుచున్నారు.

కృ—చ. శరములు నాల్గిట హరులుచచ్చెను సూతుఁడు సీలై మూఁటిచే

బరువడి రెంటఁ గేకనము - బల్విలు నొక్కట వ్రక్క లయ్యె సీ

శిర మొకఁ డీయెడన్దిగిలె - జెండెను దానిని నాదుచక్ర మో

సరక యభీప్సితం బెని యొనర్చుమ నీకది దర్పమేర్పడన్.

౮౧

ఇం—యథార్థ మీజనార్దనుచే బ్రచోదితుండును సమేధితక్రోధుండు సగు

నరకుండు ప్రకస్తం బగునారాయణాస్త్రంబు బ్రయోగించుచున్నాఁడు.

ఎట్లన్న నిపుడు.

మ. కలఁగె న్నార్ధులు ధాత్రి ప్రసైఁ గదలె - ట్టాభృతులు న్నాపణేఁ

డొలనెకై స్తంభత సంభ్రమించె దిగిభ - స్రూహంబు సూర్యేందువుత్

టాలయం జాలక నింగినుండి వడి రి-ప్త న్భస్మ మయ్యె న్భముత్

చెలఁగె న్నారిజజాండముక్ సకలతం - జెందు న్ననకై గ్రన్ననన్.

౮౨

నా—(సాశ్చర్యంబుగ) కనుఁగొను.

క. సురరిపువిముక్త మై తనుఁ

బొరసినతనయస్త్రమునను - బొలిచె హరి పారిక

హరి తొలిసంజను వైశ్వా

నరుచే సేబడినస్వరూచి - నలువొందుక్రియన్.

౮౩

ఇం—ఐన సీనరకుండు నష్టప్రాయుఁడే.

జ—కాఁడు. అటుపిమ్మట నిమ్మనవాళనుం డాసురీకాంబరిం బ్రకటికరింపఁ
గలఁడు.

నా—నీనికి మాయావిష్కరణావకాశ మెక్కడ? ఎందువలన ననఁగా;

మహాస్థగర.

ప్రళయోగక్రోధకాశీ - పతిసిటలతట - ప్రస్ఫురచ్ఛక్షురుద్య
జ్వలదగ్నిప్రస్ఫులింగ - చ్ఛటఫటరవయు - జ్ఞావలికామాలికం బై
బలివిధ్వంసీద్ధవాత - ప్రహితఖరతర - వ్యాప్తిదీప్తంబు నౌచుం
బలవంతుం గాల్చె ధాత్ర్యు-దృవునిఁ దృణముగా-పహ్ని సౌదర్యనంబున్.

ఇం—[వెండియు విమర్శించి] ఎట్లు వీడు మడిసినను మనుచున్నదానివతె
నామాననమును దుఃఖింపించుచున్నాఁడు?

నా—ఇది యుచితము. “మరణాంతాని వైరాణి” యని కలదు గదా?
[నేపథ్యాభిముఖ మవలొకించి] ఆహాహా! ఆయసురుచే నెటువంటి శుక్ష్మ
తముఁగావించఁబడియె? ఏమన,

గీ. పొరలుమృతరిపు మొండెంబు - దరమునుండి
వెడలి నిష్ఠుర మొకకెల్ల - వెన్నునందుఁ
జొచ్చుచున్నది బలిమినిఁ - జాదుమీ ను
రీకరోజ్ఞ తమదార - రేణువటుల.

౮౫

ఇం—ఎక్కడి దీమంగళతూర్యధ్వని?

ప్ర—దేవరా! శరణాగతయు నరకధాత్రియు నగుధాత్రియొక్కప్రియ
భాషణముచే భగదత్తుఁడు నరకాసురభద్రాననమునఁ గేశవుచే నుపవేశితుఁ
డాయెను.

ఇం—నిత్యవమే. ఇక్కారణమున నీయులివు.

శ—అయ్యా! భగదత్తుఁడు నరకపుత్రుఁడా! ఏమి?

ఇం—ఔను.

నా—కేవల మానిమిత్రమే కాదు. మఱి నరకాద్వారకాగమరకారణము నగును.

జ—ఇపు డీతఁడు నిర్వర్తితసర్వకార్యం దై వచ్చుచున్నాఁడు . గదా, కృష్ణుండు.

ఇం—[సహర్షంబుగ] ఐన నీతఁడు మనచేత ననుసంపదబడఁ దగినవాఁడు. [అటు వెనుక వెన్నుండు ప్రవేశించుచున్నాఁడు.]

శృ—ఓయి దారుకుడా. పేవేగ గుఱ్ఱాలఁ దోలుము. పగలు ముగిసెడును. ఎట్లనఁగా ;

ఉ. మన్నిహతానిర్దళిత - మండలనిర్దళింపి దుష్టసం
వన్నమహాస్రపూర ము - భ్రాంతి నొనర్పు జరత్ప్రకాశమున్
బన్నుగ నించు చాకసము - న స్థరమాచలమస్తకంబునం [రాక్ష
దున్నవశుండు వోలెఁ బడుఁ - దోయజమిత్రుండు చూడు మీయెడన్.

దా—[సకరుణంబుగ.]

క. దివసావసానచాగురి

కవిచేష్టన్త్రులరక్తి - కలితుం డస్తా

ద్రివిచేష్టుండు గా భగండు స

రవములు గూళ్లకుఁ బఱచుఁ ద్వ - ర న్నెఱి భగముల్.

రాక్ష

స—క. భూభృత్తు లెల్లఁ గాంచన

భూభృత్త్వీని నలభ్యఁ - బొంది వెలుంగున్

బ్రాభవమునఁ బరిణతహరి

శోభం జరితార్థము లయి - శోభిలు చిపుడున్.

రాక్ష

ప్ర—దేవరా ! కారదనీరదసదృశశరీరుండగు నొకానొకరాజు సమగ్రనైన్యం
డగు చరుగుచెంచుచున్నాఁడు.

ఇం—సరే. ఇది ద్వారకాపురపరిసరమున నరుగునరకమధనుండు హలధరుచే
బ్రత్యుద్ధమింపఁబడుచున్నాఁడు. కనుక, మన మితనిచేత ననుజ్ఞాతుల
మగుచుఁ బురముఁ బ్రవేశించుచున్నాము. [ఇట్లని నందనందనస్యందన
సవిధమున సంక్రందనుండు సమవతరించుచున్నాఁడు.]

ఇం—భగవంతుడా! పురందరుం డభివందన మొనరించుచున్నాఁడు.

కృ—అప్రతిపక్షుండ వవుము.

ఇం—భగవంతుడా! అనుగ్రహింపఁబడితిని.

కృ—ఈరత్నకుండలద్వంద్వ మదిటికి సమర్పింపుము.

ఇం—[సహర్షంబుగఁ గైకొనుచు సాదరంబుగ] మహాప్రసాదంబు.

కృ—ఇంక నీ కేమి ప్రియ మొనరింతును ?

ఇం—ఇంకమీఁద నేమి చేయఁ దగినది ?

కా. దుర్వారాహవసుండు నీవు మురయు - స్తోమచరాసీకినికొ

గర్వాంధు న్నరకు న్వధించి తవుటకొ - త్తృపుత్రు రక్షకపతికొ

గీర్వాణాంబకు దుఃఖపహ్ని యపుడే - నిర్వాణముం బొందె మ

త్సర్వాభీప్సితముల్ కృతార్థములు నై - జానొందె నీసత్కృపన్. రా

విననిదియానుగాత.

(భరతవాక్యము.)

కా. భామత్యుల్లసితుల్ రతుల్ వివరణ - ప్రజ్ఞ సృతం త్రజ్ఞులుకొ

. శ్రీమత్సద్గణనాగ్రగణ్యులును స - చ్చింతామణు ల్సాంఖ్యధీ

. రాముల్ న్యాయవిచారదత్తులు మహా - ప్రాభాకరశ్రీకులుకొ

భూమిశుల్ ద్విజులుం జెలంగదు నిలం - బొల్పొంది నిత్యోత్సవత్

క. శ్రీనెదనే గళముననే

మూనెడు నబ్జాభిశోభ - బొద్దన సిగనే

జానుగ నుదర్శనము కయి

నేనికొ ఘటముననేని - నెతఁ డతఁ డేలున్.

౯౦

ఇది, శ్రీధర్మసూరికవివిరచితనరకాసురవిజయవ్యాయోగమునకు

భాషాంతరీకరణము

ఆంధ్ర నరకాసుర విజయ వ్యాయోగమున కనుబంధము.

గీ. బాలరామాయణమునందు - పలెనె యిందుఁ

బద్యములుశతపరిమితిఁ - బరఁగుచుండు

నద్ది రామునికథఁ యిద్ది - యగును గృష్ణ

కథ యయిన శ్రీవియోగంబు - గలుగ దిటను.

ఆ. శౌం. ను కాస్త్రీగారు - శోరిరత్నచ్ఛాయ

మాత్తటిప్పణకృతి - యననలరిరి

అదియుగొంతమార్పు - నందరత్నోర్తిక

సాగడిప్పణంబు - బాగునిట.

గీ. శ్రీమహామహాపాధ్యాయ - సామబిరుద

రత్నకొక్కొండవేంకట - రత్నశర్మ

వైనవ్యాయోగకృతికిద్ది - యమరకున్నె

టిప్పణంబురత్నోర్తిక - యొప్పుమిగుల

నరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము.

INTRODUCTION.

కథాభాగమును గ్రహించు విధమునుబట్టి కావ్యములు శ్రవ్యములు (audible) దృశ్యములు (visible) నని రెండు విధములు.

శ్రవణము (వినుట) వలన గ్రహింపఁదగినవి శ్రవ్యములు. రఘువంశము కుమారసంభవము మొదలగు గ్రంథములను జదువుచుండఁగా వినుటవలన నందలి కథలను గ్రహించుచున్నాము, కావున శ్రవ్యములు.

దర్శనము (చూచుట) వలన గ్రహింపఁగల కావ్యములు దృశ్యము లనఁబడును. ఉత్తరరామచరిత్రము కావంతలము మొదలగు నాటకముల నాడుచుండఁగా జూచి వానియందలి కథలను గ్రహించుచున్నాము. కావున నివి దృశ్యములు. ఈదృశ్యకావ్యములకే రూపకములని మఱియొక పేరు గలదు.

శ్రీరామ దువ్యంత ధర్మరాజాదులగు పూర్వులయొక్క రూపము లీ నాటకములలోని పాత్రములయందు దారోపింపఁబడుచుండుటవలన రూపకము లనఁబడుచున్నవి.

ఈ రూపకములు 1. నాటకము, 2. ప్రకరణము, 3. భాణము, 4. ప్రహసనము, 5. డినుము, 6. వ్యాయోగము, 7. సమవకారము, 8. వీధి, 9. అంకము, 10. ఈహామృగము నని పదివిధములు.

నాయకునియొక్క యొక్కచగటి చర్యను చెలియఁజేయు రూపకము వ్యాయోగ మనఁబడును. ఈవ్యాయోగమునందు దిలివృత్తము (కథాభాగము) ప్రసిద్ధమయి యుండవలయును. స్త్రీపాత్రములు స్వల్పముగను, పురుష

పాత్రము లధికముగను ఊడవలయును. ఒకటి యొక ముండవలయును. స్త్రీకొఱకుఁగాక మఱియొక నిమిత్తమున జరిగిన యుద్ధము వివరింపఁబడవలయును. కైశికీపృథ్వి యుండఁ దగను, * గర్భ † విమర్శనము లుండఁ గూడదు. రాజర్షి గాని యొక పేల్పుగాని కథా నాయకుఁడుగా నుండవలయును. అనాయకుఁడు ‡ ధీరోద్ధతుని లక్షణములు గలిగి యుండవలయును. హాస్య శృంగార కాంతములు గాక తక్కినరసములతోఁ గూడియుండవలయును. ఈలక్షణములను నరకాసుర విజయ వ్యాయోగమునఁ జెలియొనడి. ఇందలి కథ (ఇతివృత్తము) నరకాసురవిషయ మప్రసిద్ధము. స్త్రీపాత్రములు సత్యయు శచియు నిరువురే. పురుషపాత్రములు పెక్కులు గలవు. అకము నొక్కటియే. ఇందు వివరింపఁబడినయుద్ధము దేవతలయు లోకములయు రక్షణము కొఱకుఁ గాని స్త్రీనిమిత్తము కాదు. ఇందలి పృథ్వులు సాత్త్వియు నారభిటియు. గర్భముగు కృష్ణనరకాసురుల యుద్ధకారణముగాని, దాని విమర్శనముగాని, యిందు వివరింపఁబడి యుండలేదు. కథానాయకుఁడగు శ్రీకృష్ణుఁడు పేల్పు. ఆతఁడు ధీరోదాత్తుఁడేకాక ధీరోద్ధత నాయకుఁడు నగు. ఇందలి ప్రధాన రసములు వీర, రౌద్ర, బీభత్స, భయారకములు.

నరకాసుర, విజయ, వ్యాయోగము = నరకాసురునియొక్క, విజయమును గూర్చి తెల్పెడు, వ్యాయోగము - నరకాసురకర్తక శ్రీకృష్ణకర్తృక

* ఇదివఱకు సూచింపఁబడియున్న ఘట ప్రధానోపాయముగు బీజము యొక్క వికసనము గర్భము (catasiasis) అనఁబడును.

† ఈబీజముయొక్క ఫలము నెఱవేలుటకై కాపాడులవలనఁ బెక్కులాటంకములు గల్గుచు వచ్చినట్లు వర్ణింపఁ బడియుండుట విమర్శన మనఁబడును.

‡ మాయావరుఁడు, ప్రచండుఁడు, చపలుఁడు, అహంకార దర్ప భూయిష్టుఁడు, అత్తశ్వాఘానిరతుఁడు, ధీరుఁడునగు నాయకుఁడు ధీరోద్ధతుఁడనఁబడును.

38 నరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము

మగు విజయమును గుఱించిన వ్యాయోగమని యర్థము. విజయము నందినది కృష్ణుఁ డగుచుండఁగా, కృష్ణ విజయ వ్యాయోగ మనక చంపఁబడిన నరకాసురునే ముఖ్యునిఁగ నేర్పఱిచి నరకాసుర విజయవ్యాయోగమని యీ గ్రంథమున కేల పేరిడవలసి వచ్చెనను సంశయము గలుగవచ్చును. శ్రీకృష్ణ విజయ వ్యాయోగ మనునెడఁ గృష్ణునిచేత సంహరింపఁబడినవా రెందఱో యుండుటచేతఁ గృష్ణుఁ డెవ్వరిని జయించిన కథను చెలియఁజేయునను శంకగలుగుట కింతకంటె నెక్కువ యాస్పదమగును. నరకాసుర విజయ వ్యాయోగ మనుచో నా యనురుని జయించి సంహరించినది కృష్ణుఁడే తక్కునింకొక్కరుండు కాఁడుగావునఁ గృష్ణునిపేరుఁ జెప్పకయే కృష్ణకృత మనునర్థము స్పష్ట మగుచున్నది. కనుకనే కవి యీ గ్రంథమున కీపేరు పెట్టి యుండును.

ఈ గ్రంథము సంస్కృతమున ధర్మసూరిచేత రచియింపఁ బడియెను. ధర్మసూరి బ్రహ్మజుఁడు. తెలగాజ్యుఁడు. వారణాశి వంశ సంభవుఁడు. యజుర్వేది. అద్వైతి. హరిత సగోత్రజుఁడు. పర్వలేశ్వరుని పుత్రుఁడు. ఈతఁడు రచియించిన యితర గ్రంథములు బాలభాగవతము, సాహిత్యరత్నా కరము. ధర్మసూరి విరచితమగు నీనరకాసుర విజయవ్యాయోగము బ్రహ్మశ్రీ కొక్కొండ వేంకటరత్నము పండితులవారిచేతఁ చెలిఁగింపఁబడియెను.

ఈ పంతులవారు రేపల్లెయందు జన్మించి యాంధ్రప్రదేశముం దంతటను మిగులఁ బ్రసిద్ధిఁ జెందిన బ్రహ్మశ్రీ నందిరాజు లక్ష్మీనారాయణ దీక్షితుల వారికి నన్నిహిత జ్ఞాతులగు భైరవమూర్తిగారికి దోహిత్రులు. కొక్కొండ నరసింగరావు పంతులు గారికిని, రామాయమ్మగారికిని ఋత్రులు. 1842-వ సం॥ మార్చి 14-వఁ తేదిన విన్నకొండయందు జన్మించిరి. [ఇచ్చట శ్రీరా ములు సీతను రావణుఁ డెత్తుకొని పోయె నని విన్నందున దీనికి పేరుగల్గె. కాననే సంస్కృతమున శ్రుతిగిరి యనఁబడుచున్నది.] పంతులవారు గుంటూరు

రున విద్యుఁగఱచిరి. తొల్టొల్ట కోయముత్తూరియందు నశ్వేయాఘ్నినులానను,
 విదపః జెన్న పట్టణమున నీనాంకమిషన రాఘ్నినులానను గొంతకాలము కొలువు
 చేసిరి. పిమ్మటఁ జెన్నపురిలోని రాజధాని రాజకీయ శాస్త్రపాఠశాలయం
 దాండ్లోపాధ్యాయులుగనుండిరి. ఆపైకొంతకాలము రాజమహేంద్రవరమున
 రాజకీయ శాస్త్ర పాఠశాలయందు మహాంధ్ర పండితులుగ నున్నారు. రాజకీయ
 కలాకా లాంధ్రపండితాధికారమును వీరు 2 రి సు. వహించిరి. కావున
 బ్రిటిషు దొరతనమువారు వీరికి మహామహోపాధ్యాయ బిరుదాంకము
 నొసంగిరి. వీరు సార్థకనామము గల “ఆంధ్రభాషాసంజీవని” యను పేరిట
 నొక తెలుఁగు పత్రికను ప్రచురపఱచి దానికి నధిపతులుగను విలేఖ
 తులుగ నుండి యింను మించుగ (30) సంవత్సరములఁజూప జరిపి యాంధ్ర
 లోకమునకు మిక్కిలి యుపకారము చేసిరి. వీరి యాపత్రికా రచనమునకు
 కారకులు బ్ర. శ్రీ. వావిళ్ల రామస్వామి శాస్త్రులవారు. చెన్నపురమున
 సేకాంబరేశ్వరాగ్రహరమున వీరు నివాస మేర్పఱచుకొని యుండినపుడు
 వీరికి బ్ర. శ్రీ. శివశంకరపాండ్వాజీ గారితో సఖ్యముకలిగి తన్మూలమున
 బ్ర. శ్రీ. వావిళ్ల రామస్వామి శాస్త్రులవారి పరిచయము లభించెను. తదాది
 నీమువ్వురు శాస్త్రవిచారముల పాల్గొనుచుండిరి. శ్రీ శాస్త్రులవారు చెన్న
 నగరమున శృంగేరిస్వామిలవారి ప్రతినిధులుగ నుండినందున శ్రీ పంతుల
 వారికి స్వాములవారి పరిచయము కావించిరి. వీరు 16-వ సంవత్సరము వయ
 సున నుండఁగా, 1858-వ సంవత్సరమున చిత్తూరు జిల్లాలోని గుడియార్తము
 తాలూకాయందలి తిరువల జేత్రమున నున్న శ్రీతనమధ్యా బిల్వనాథుల
 దర్శించి కొంతకాలము సేవించి వారి కఖండభక్తులై వారి పూర్ణానుగ్రహ
 మును జెందిరి. వారి దయవలననే శ్రీపంతులవారి కసమానమగు పాండిత్య
 మును గవిత్వమును గుడురుపడియె. అంతేకాక యెంతకాలమునకు మునుపా
 యంతరించి గుప్తమై యార్చమైన సాంఖ్యవిద్యయుపజ్ఞంబయ్యె. ఈ సాంఖ్య
 ము కాపిలము కాదు. కాననే యాభేదము తెలియఁటకై దీనికి “అక్షర

సాంఖ్య” మని పే రీబడె. ఇది కేవల మార్గము. సర్వ మూలము. తైవనిశి
 ప్రాద్వైతాద్వైత పూర్వక శుద్ధాద్వైతవిద్యను బోధించెడిది. ఈ హేతువు
 చేతనే వీరు జన్మమువలన ద్వైతులైనను 1844-వ సంవత్సరమున “శ్రీమ
 జ్జగద్గురు బిరుదాంబితులగు శ్రీశ్రీశ్రీ శంకరాచార్య స్వాముల
 వారి” శిష్యత్వమునొంది, ద్వైతమతమును విడిచి యద్వైతమతమునం
 జేరిరి. ఇపు డద్వైతమున నసర్గశ్రుజ్ఞు గలదు. ఈ సాంఖ్యవిద్యాధారము
 చేత వీరు సర్వ పేద కాస్త పురాణములును అద్వైతమునే బోధించుచున్న
 వని ఋజువు చేయుచున్నారు. ఇట్టి మహోపకార కారకముగు నీసాంఖ్య
 కాస్తము త్వరలో బ్రచురితమై లోకమున కెల్ల మేలు సమకూర్చుగావుత.
 ఈ పంతుల వారికి నాంధ్ర) గీర్వాణ కర్ణాట భాషలయం దనమాన పాండి
 త్యము గలదు. వీరు రచించిన గ్రంథములు—సంస్కృతమున బిల్వనాథ
 శతకము, తనుమధ్యార్యాశతకము, గీతమహానటము, తనుమధ్య గీతరత్న
 మును. తెలుగున నీతిచంద్రిక సంధివిగ్రహములు, శాంకర మతతత్త్వ
 ప్రకాశికార్థ సంగ్రహము. ఫిన్స్ ఫువేల్సు హిందూస్థాన సందర్శనము, మహా
 శ్వేత (ఇవి వచనకావ్యములు.) (ప్రసన్న రాఘవ నాటకము.) నరకాసుర
 విజయవ్యాయోగము, ఫిన్స్ ఫువేల్సు తారావళి, గోవిందమంజరి, బిల్వేశ్వరీ
 యమను మహాకావ్యము, (నిర్వచనము) ధనంజయ విజయవ్యాయోగము,
 ఆంధ్రబిల్వేశ్వరశతకము, గోదావరీ వర్ణనము, సింహాచలయాత్ర, కొంకణ
 మహాత్త్వము, శంకర విజయ ధ్వజము, మంగళగిరి షేత్ర మాహాత్మ్యము —
 పానకము ముద్రితములు. సత్యనారాయణషేత్ర వ్రత మహిమము—పాయ
 నము, ఘటికాచలషేత్రమాహాత్మ్య మను మహాప్రబంధము, శ్రీమతీ మాధవ
 నాటకము, గీతనారాయణము. (గీయప్రబంధము) అజామిలోపాఖ్యానము,
 (యక్షగానము) ముద్రణీయములు

నరకాసుర విజయ వ్యాయోగమున నర్థకాతివ్యమె గలదు. ప్రకృత
 కృతీయం దన్వయ కాతివ్యమును మొడు. వ్యాయోగమునకు దగునట్లు

భూమానక బీభత్స రాద్ర పీఠ రసములతోడను, ఆరభటి భారతీ సాత్వతీ వృత్తులతోడను గూర్పబడియె. మూలగ్రంథము ననుసరించి పద్యమునకుఁ బద్యము గద్యమునకు గద్యమును జక్కగఁ జెలిగింపబడియె. అంశ్రీ కృతములగు సంస్కృత నాటకముల కిదియే మొట్ట మొదటిది యని యెన్నఁ దగియున్నది. ఆహేతువుచేతను, శ్రీ పంతులవారు చేసిన సారస్వతసేవ విస్తరింపరాని దగుటచేతను, ఈశతాబ్ద్యారంభమున నిది యొకటి రెండుపర్యాయములు యూనివర్సిటీ పరిక్షలకు పాఠ్యగ్రంథముగ నియమింపఁ బడియుండి నందునను పునర్వద్రావావశ్యతను గుర్తించి యిప్పుడీకూర్పు ముద్రితమయ్యెను.

టిప్పణ ప్రారంభము

[తెలియఁగఁ జేయునని.] ఎవ్వఁడు = ఏకృష్టుఁడు, బోటిచేత్ = స్త్రీ యగు సత్యభామచేత - బలవత్, ఆరాతులన్ = బలవంతులగు, నరకాసురాది శత్రువులను - ప్రబల, భండన, భగ్నులఁగాన్ = గొప్పదగు, యుద్ధము నందు, సంహరింపఁ బడినవారినిగా - ఓనర్చి = చేయించి - స్వ, ఆశ్రీతున్ = తనయొక్క, సేవకుని - నిజ, ఉజ్జ్వల, మహనీయ, శక్తిన్ = తనయొక్క, ప్రకాశమానమును, పూజ్యము నగు, మహిమచేత-తన, సాటిగన్ = తనతోడ, సమానునిగ - చేయుటన్ = ఒనరించుటను - తెల్పున్ = తెలియఁజేయుచుండునో - (ఎవ్వఁడు) - తాన్ = తాను - నరక, విభేదిన్ = నరకాసురుని, సంహరించినవాడను (నరకమును బోగొట్టువాడనని ధ్వని) - అంచున్ = అని - భువనంబులన్ = లోకములయందు - అన్నిటన్ = ఎల్లవానియందును - నన్నుతుండు = గొనియాడఁబడువాడు. అగున్ = అగుచుండునో - అతఁడు = ఆ - విశ్రుతుండు = (వృద్ధి విశేషముగఁ జెలియఁబడువాడు) పరబ్రహ్మస్వరూపుడగు కృష్ణుఁడు-మమ్మున్ = గ్రంథకర్తను, గ్రంథమును జదువువారిని, వినువారిని, ఈ వ్యాయోగమును బ్రవర్తింపఁజేయు నటాదులను, దానిఁ జూచువారిని, వాఢివారి సంబంధు

42 నరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము

లను - వెలయఁగఁ = వర్ధిల్లునట్లు, ప్రసిద్ధి నొందునట్లు, చేయుఁ = చు
రించునుగాక.

విశేషవిషయములు: ఈవద్యమున ఆశీర్వచన వస్తునిర్దేశ రూపకములగు
మంగళములు చెల్లువఁబడుచున్నవి. వస్తునిర్దేశమనఁగా, గ్రంథమందలి కథను
కృష్టముగాఁ దెలియఁబఱచుట. పద్యాదియందు “వెలయఁగఁ” అను
నవ్యయమును దానివెంటనే “చేయుఁ” అను తద్ధర్మక్రియను గూర్చుట
వలన నీగ్రంథ మవ్యయముగా నెఱవేఱునని కవి హృదయము. మఱు వెల
యఁగఁజేయునని సాతత్వమును చెల్లుతద్ధర్మార్థకము నుపయోగించుటచేత
మాఖ్యాతిని సతతము నవ్యయముగఁ గుదురుపఱచుననియుం గవి యుద్దేశ్యము
కాదగును. పద్యాద్యక్షరమును కవియొక్కనామము మొదటి యక్షర
ముంగూడ ‘వె’ కారమే యగుటవలన సిద్ధారి చక్రమునాని సిద్ధ యోగము
వలన నుత్తమోత్తమ ఫలప్రదము.

తాత్పర్యము. సత్యభామచేత బలవంతులైన శత్రులఁ జంపించి యందు
వలన స్వాశ్రితు నిజోజ్జ్వలమహనీయశక్తిః దనసాటిగఁజేయుటఁ దెల్పి
నట్టియు, నరకవిభేది యని ప్రసిద్ధిఁ జేందినట్టియు శ్రీకృష్ణుడు మఱు వెల
యించుచుగాక. యుద్ధముపేరు చెప్పిననే పాటివీయ దాఁగఁదగిన
యబల యగు స్త్రీచేత లోకముల కన్నిటికిని భీకరుఁడైయున్న నరకుని
జయింపించె ననుటచేత గ్రంథ విరచనమునకు నేఁ జాలకున్నను నిన్నాశ్ర
యించుటచేత నవ్యవధానముగను మహానిపుణముగను నీవే నెఱవేర్చుగల
వనియు, స్వాశ్రితు నిజోజ్జ్వల మహనీయశక్తిః దనసాటిగఁ జేయువాఁడను
విశేషణ ప్రయోగముచేత నన్ను నీపాటివానిగఁ జేయు మనియుం గవిహృద
యము నెఱుంగునది.

అలంకారము. ఇందు శ్రీకృష్ణునిఁ దెలియఁజేయు నతఁడను సర్వ
నామమునకు స్వాశ్రితుం దనసాటిగఁ జేయుట చెల్లు విశ్రుతుఁడని యుభ
లక్షణమును గనఁబఱచుటంజేసి యుదాత్తాలంకారము. 2. స్వాశ్రితునిజో
జ్జ్వలమహనీయశక్తిః దన సాటిగఁ జేయువాఁడను సాఖిప్రాయ విశేషణము

ప్రయోగించుటవలన పరికరాలంకారము. 3. స్వాశ్రితున్ని జోజ్జ్వల మహాసేయ శక్తిఁ దనసాటిగఁ జేయుటఁ దెల్పు ననుటకు జోటిచే బలవదరాతులంబ్రబల భండనభగ్నులగా నొనర్చుట యనుకారణము నగపఱచుటవలన కావ్య లింగాలంకారము. 4. శ్రీకృష్ణనిస్తోత్రము చేయఁ దలంచి దానిని చుటియొక విధముగాఁ జేయక యీ గ్రంథమందుఁ దెలుపఁబోవు కథనే యీ పద్యమున సూచించియుండుటచేత ముద్రాలంకారము. కావున నీపద్యము ఉదాత్త, పరికర, కావ్యలింగ, ముద్రాలంకారముల సంకరము. గ్రంథమందలి కథవలన నరకాసురునితోడ సత్యభామ యుద్ధము చేసినట్టే కన్నట్టుకున్న నీపద్యము నందు “జోటిచే బలవదరాతులం బ్రబల భండనభగ్నులగా నొనర్చి” యని కవి చెప్పియుంటఁజూడ నాంధ్ర భాగవతమున నున్న కథననుసరించి కవి యీ పద్యమును గూర్చియుండునని తోచుచున్నది. విక్ర. శక్తి - సత్తి; యోషిత్ - జోటి; భగ్నుము - బన్నము. అర్థ. భువనము - లోకము, నీరు ఊ భవనము = ఇల్లు. చందస్సు. రెండవ పాదమందు జకార సకారములకు యతి సరసవళి. శవస = చుభ జర్ము.

[అనరకభేదినని] నేక = నేను - అనరకభేదిన్ - నరకాసురుని సంహరించిన ప్రసిద్ధుడగు కృష్ణుని - కానఁగ్ = చూచుటకు - పూనికన్ = పట్టుదలతో - ఆనందతీర్థమునిన్ = ఆనందతీర్థ యతిని - కొల్తున్ = సేవింతును - జానుగ్ = చక్కగా - ఆనంద, తీర్థ, సంసేవనమే = ఆనంద, జలస్నానమును, చేయుటయే - ఆ నరక భేది = ప్రసిద్ధుడు నరకమును పోఁగొట్టునది - కాడె = కాదుగనుకనా.

విశే. నరకభేదిన గనవలయునని, యానందతీర్థమునిని గొల్తు ననియుఁ జెప్పుబడియుండు నీకవివచనములే యప్పటికాయన ద్వైతిగనే యుండె నని చాటుచున్నవి. ఆనందతీర్థ సంసేవనము - నరకాసురుఁడు చాచఁగనే లోకములకెల్ల వానివలని పీడ యంతటితోఁ దీఱెనను సంతోషమువలన నప్పటివార్లె నాఁటి వేతువవే స్నానము చేసి రఁట. దాని

జ్ఞాపకమునకై యేటేట నావేకువను ముహూర్తములవారు నభ్యంజన స్నానములు చేయుచుండునది యని, అట్లు చేసినవారికిఁ బాపములు పాయు ననియుఁ గృష్ణుఁడు కట్టడిచేసి యా స్నానమున కానందతీర్థమని పేరుపెట్టె నని పురాణ ప్రసిద్ధము. కావుననే యిప్పటికిని నరకచతుర్దశినాటి వేకువను విధవలు నన్యానులుం గూడఁ దలలుంటిండుకొను వాడుక కలదు. నరకభేది, ఆనందతీర్థ-అను పదములయందలి భేదార్థములవలన క్షేమాలంకారము. ఆనంద తీర్థ మునిని గొల్పుటకుఁ గారణముగ నానందతీర్థ సంసేవనమే నరకభేది గనుక నని కారణము చెప్పుటచేత కావ్యలింగా లంకారము. కాన నిది క్షేమ కావ్యలింగ సంక్షిప్తము. కారణమును గనఁబఱుచుటవలన నొక యర్థమును సమర్థించినట్లు వర్ణించుట కావ్యలింగ మనఁబడును. చంద. 2-వ పాదమున యతి మువర్ణవిరామము, 4-వ పాదమునందలిది సరసవళి. ము=పు, భు, బు, భు.

౧. (ఎవ్వడు) - (మృగమద...బుద్ధిక్) మృగమద = కస్తూరిచేతను, దిగ్ధ=పూయఁబడిన, ముగ్ధతర = మిగులనునోహరమైన, క్రి=లక్ష్మీదేవియొక్క, కుచ=స్తనములనియెడి, బుద్ధిక్=తాత్పర్యముతో = (నీల...గతుఁడుక్) నీల కైల=నీలాచలముయొక్క, శృంగ=శిఖరములను, గతుఁడుక్=పొందినవాఁడు నైతము, వి=అయి-వెలింగడుక్=ప్రకాశించునో - ఏనిక్=ఏవిష్టుదేవునిపూని =వట్టుదలతో-కొల్వంగక్=సేవించుటకు - (చను...వద్యులు) చనుదెంచినట్టి=వచ్చిన, సురవద్యులు = దేవతాశ్రేష్ఠులగు - శంకర, ముఖ్యులక్ = శివుఁడు, మొదలగువారు నైతము - తదీయ, భూషలక్ = ఆవిష్టుని, రత్నాభరణములయందు - తత్, ప్రభావముక్=ఆయనయొక్క, మహిమకు - స్ఫుటంబు గక్ = స్పష్టముగ - తెల్పుంగక్ = తెలియఁజేయుటకు - పొత్తురు = ప్రతి బింబింతురో - ఆతఁడు = అట్టివిష్టువు - మమ్ముక్ - కాచుక్ = రక్షించును గాక.

విశే. అలం 1. మృగమద...వెలింగడును-బ్రాంతిమంతము. (పోల్కిని బట్టి యొకపక్షపును మఱియొకటిగఁ దలంచినట్లు వర్ణించుట బ్రాంతిమంత

మనఃబడును) 2. కాచును...ప్రభావముకొ - ఉదాత్తము. శృంగ
గతుఁడొక, శంకరముఖ్యులకొ - ఈరెండుపదముల తుదిసకారములను
సమచ్చునూర్ధ్వములు. మొదటి దానికి సంతటిదూరమునకు నైతము ననియు,
రెండవదానికి సట్టి మహాప్రభావసంపన్నులు నైతము ననియు భేదమును జెలి
యొనది. మొదటి పాదమందలి యలి ఋషభి.

నాంది - అశీర్వచనముతోఁగూడి దేవబ్రాహ్మణ్యపాలాదుల స్తోత్ర
ములకు గలిగి యుండు మొదటి పద్యము నాంది యనఁబడును. 'అశీర్వచన
సంయుక్తా స్తుతిర్వస్తాశ్చ'యుజ్యతే, దేవ ద్విజ స్పృహదీశాం తస్మా న్నా స్తీతి
సంక్షిప్తా||' స్తోత్రమువలన దేవబ్రాహ్మణ్యపాలాదులను నందింపఁజేయు
(సంతసపఱచు) నదియని వ్యుత్పత్తి. ఇట్టి నాందిపద్యములకు ౧-గాని 12-గాని
18-గాని 22-గాని పదము బుండవలయు నని పూర్వుల నియమము. పద
మును శబ్దమునకు పాదమని యర్థముచేసి కాళిదాసాదులు కొందఱు రెం
డేసి శ్లోకములు చెప్పియున్నారు. ఈగ్రంథమునందును అదే యభిప్రాయ
ముతో మొదట మూడు స్తుతిపద్యములు వ్రాసి 12-పదము లగునట్లు
కూర్పఁబడి యుండెనని తోచుచున్నది. అట్లు గాకున్నను ప్రథమ పద్యమున
22-పదములు గలవు. సమాన మంతయు నొకటే పదముగ గ్రహింపవల
యును. పద్యపాద మని కొందఱు, వాక్యము పద మని కొందఱు, శబ్దమే
పద మని కొందఱును బూర్వులే భిన్నాభిప్రాయములు చెంది యుండిరి.
కొందఱు మునుపటివారుగూడ పదనియమమే పనిలే దని కొట్టి కేసిరి.

నాంద్యంతమందు = మంగళరూపమగు దేవతాప్రార్థనమైనవిదప -
సూత్రధారుఁడు=నాటకమందలి యేర్పాటులకు నడపు నొక పాత్రము.
నాంద్యంతమందు సూత్రధారుఁడు - ఇట్లు వ్రాయుచుండుట పూర్వ
కాలమునుండియు నాచారమై యున్నది. నాందియను పేరటి ప్రార్థనము
నరకాసుర-4

మునియగనే సూత్రధారుడు నాటక రంగమునఁ బ్రవేశించి తర్వాత జరుగఁబోవు ప్రకారము కథ నడపు నని కవియభిప్రాయము. సకౌతుకుడు = వేడుకతోడఁ గూడినవాడు - కనుకనిక = సంభ్రమముతో = తొందరతో - డౌరా = భళిరే = వహవా [ఇది ప్రశంససార్థకము] - నా,యెవక్ = నామనసును - ఈ, ప్రాభాతిక, భువన, లక్ష్మీ = ఇప్పటి, తెల్లవారుకాలమును దెలియఁజేసెడి, లోకముయొక్క, సౌందర్యము - అలరించు = పరితాప పెట్టు.

౨. (యామ...భంగి) యామవతీ = రాత్రియొక్కయు [పుష్ప. యామములు (=కాములు) కలది] + సుధాకరుల = చంద్రునియొక్కయు, అంచిత = చక్కని, తల్పముభంగి = పలుపువలె - నింగి = ఆకాశమును-(లాక్ష...చందముగా) లాక్ష = పాదములకుఁ బూసిన లత్తుకయొక్కయు - మృదు = కోమలమైన, వీటికా = తాంబూలముయొక్కయు, రసము + చందముగా = ద్రవము + వలె - అరుణ, ఆశ్ర, సంఘము = ఎఱ్ఱని, మబ్బుల, చాలును - [శ్రీ...రీతిని] శ్రీ = చక్కదనముతోడ, మహాసీయ = పూజ్యములగు, హర = ముత్యాల పేరులయు, సుమ = పూవులయు, రీతి = విధమున - తారక, వారము = నక్షత్రముల, సమూహమును - ఆరక = ఒప్పుచుండఁగా - [మార్తా...వలె] మార్తా = (పచ్చకర్పూరపు) బొడితోడ, అమల = నిర్మలముగనున్న, చందనంబువలె = మంచిగంధమువలె - అన్నవ వెన్నెల = లేత వెన్నెల - చాలక్ = మిక్కిలిగ - క్రాలెడిక్ = ప్రకాశించుచున్నది.

విశే. ఈపద్యమున రాత్రిని భార్యగను, చంద్రుని భర్తగను గ్రహించి, ఆకాశము ఆభార్యాభర్తలకు పరువువలెను, ఎఱ్ఱమబ్బులు వారి పాదాలక్తక తాంబూలరసములవలెను, నక్షత్రములు వారి ముత్యాలహరములు మట్టె పూల పేరులువలెను, వెన్నెల వారి కర్పూరగంధపుఁ బూతలవలెను గన్న

ట్టునని వర్ణించియున్నాడు. ఆలం. ఉపమ. రూ. లాక్ష=రాక్ష. లాక్ష, ప్ర. లక్ష్మ, వి.

3. చీకటి రక్కసుండు = చీకటి యనెడి రాక్షసుండు, తాన్
 తాను - హానిన్ = సూర్యుఁ డనియెడి విష్ణుని - కాంచి = చూచి -
 భీతిన్ = భయముచేతను - దిశా భాగ ఆభాగ గుహా స్థలిన్ = దిక్కుల
 యొక్క భాడములగు విశాలములైన గుహలయందలి ప్రదేశములందు-
 దాఁగన్ = చాటుపడియుండఁగా - విహగ అళి = పక్షి సమూహము -
 తల్ భట స్తోమము + అట్లే = ఆచీకటిరక్కసునియొక్క నేపక సమూ-
 హము + వలె - దెసలన్ = దిక్కులయందు - ఆర్వన్ = కూయుచుం-
 డఁగా - (మఱి) - ఏగంగాన్ = ఎగిరిపోవుచుండఁగా - ఆర్వన్ + ఏగం-
 గాన్ = అఱచుచు + పోవుచుండఁగా ("విహగా విద్రవంతి భ్వనంతః"
 అని మూలము) - ఖ ఆడి భువిన్ = ఆకసమనెడి యుద్ధ రంగమునందు -
 శ్రష్ట ఈద్యత్ పతాక అళి హార ఓసుబు + అట్టులన్ = పట్టివేయఁ-
 బడిన ప్రకాశమానములగు జండాలయొక్క సమూహము ముత్యాల సరముల
 యొక్క సమూహమును + వలె - మేఘ తలి + తార అసీకమున్ =
 మబ్బుల చాలును + నక్షత్రముల సమూహమును - తూలన్ = చెదరిపోవు-
 చుండఁగా - క్రాలగన్ = మెఱయుచుండఁగా.

దీనిఁ జైవద్యముతో నన్వయము కాననే యీరెండుపద్యములం
 జేరి యుగ్మక మనఁబడును. ఇవి రెండును సూర్యోదయవర్జనమును బెల్లుచు
 న్నవి. తా. విష్ణుమూర్తినిఁ జూచినపుడు రాక్షసుండు దాఁగు నట్లే సూర్యుని
 జూడఁగనే చీకటి దిక్కులయందలి పెద్దపెద్ద గుహలలో దాఁగెను. తమ
 యజమానునిఁ గానక యేడ్చుచు నందఱు నన్ని దిక్కులకుఁ జేదరి పరుగెత్తు-
 చుండు నాచీకటిరక్కసుని భటులు కాఁబోలు ననిపించునట్లు పక్షు లన్ని
 యుఁ గూయుచుఁ దమకూడులు విడిచి తల కొక దిక్కుగ నెగిరి పోవుచుం-
 డెను. యుద్ధ భూమియందు కాత్రవులచేతఁ దెగఁగొట్టఁబడిన జండా

48 సరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము

గుడ్డలు చిందరవందరగ నన్ని చిక్కులయందును బడుచుండునట్లే మబ్బు లాకస మను యుద్ధభూమియందు నన్నిచిక్కులను జెదరి వడుచుండెను. యుద్ధ భూమియందుఁ బగతురయొక్క బాణములచేతఁ ద్రొవఁబడిన హరములలోని ముత్యములందముచెడి యామడ నొకటియు నంగట నొకటియుఁ బడియుండు నట్లే యాకసమున నక్షత్రములు ప్రకాశము దప్పి యచట నొకటియు నచ్చట నొక్కటియుఁ గాన్పించుచుండెను. రూ. దాఁగు - డాఁగు; విహ గము - విహంగము, విహంగమము, ప్ర. రాక్షసుఁడు-వి. రక్కసుఁడు; దిశ-దెస; భట - బంటు. అర్థభేదము. ఆళి=సమూహము, అళి=తుమ్మెద, లేలు. నానా. అనీకము-సమూహము, సేన యుద్ధము అలం. రూపక, క్షేప, ఉత్పేక్షాసంకరము. ఛం. రెండవపాదమున భకారమునకు వకారమునకును అభేద వర్ణయతి. వ = పథబభ.

౪. రే, తేడు = రాత్రికి రాజగుచుండుఁడు - వ్రాలు, గొడుగు, వలె = వడుచుండెడు, ఛత్రము, గలిని - లంఘమాన, దీన, బింబుఁడు = ప్రేలాడుచున్న, కాంతివోయిన, మండలము గలవాఁడు - క్రాలెడు = ప్రకాశించుచుండెడును - సదాగతి = గాలి - తొలుత, సంజ్ఞ = ప్రాతః కాలమందలి సంధ్యాసమయమున - హరి, గెలుపు = విష్ణువసెడి. సూర్యునియొక్క, జయమును - తెలుపు, ఆటుల = ఎఱిగించు విధమున - పొలయ = అంతటను వ్యాపించుటకు - నిగిడె = విజృంభించెను.

వ్యు. సదాగతి - సదా = ఎల్లపుడును + గతి = జీవనోపాయమై యుండువాఁడు. సంధ్య - వి సంజ. అలం. ఉత్పేక్ష.

ప్రాచి = తూర్పు చిక్కును-సాశ్వర్యుండగుచు = అచ్చెరువుతో.

గి. ఉదయ, శిఖరిశిఖర, పద, తరుణ, అరుణ, కిరణ, మంజరి=తూర్పు, కొండయొక్క, కొమ్మయొక్క, ప్రదేశమునందలి, లేతవియు, ఎఱ్ఱనియు నగు, కాఠులయొక్క, సమూహము - ఇందు = ఇచ్చట - చెలంపు =

అందము - మిగులకొ = అతిశయించునట్లు - దినకరునియొక్క, స్వందన, అశ్వ, చారు, చామర, భ్రాంతిని = సూర్యుని, రథపు, గుఱ్ఱములయొక్క, చక్కని, విజామరలనియెడు, భీమమును - చేయుచున్నది = కలిగించుచున్నది.

అలా. భ్రాంతిమంతము; శిఖిశిఖి, తరుణారుణకిరణ - వృత్త్యను ప్రాసములు.

మోడియుకొ = మరల - విలొకించి = చూచి - భగవంతుడు = దేవుడును-భక్త, జన, శ్రేయః, కరుండు = ఆశ్రితులగు, నరులకు, మేలుచు, శలుగఁజేయువాఁడు నగు - భాస్కరుండు = సూర్యుడు - ఉదయించెం గదా = పొడిచెగదా - ఒండొక, కాముక, పరిపాటికొ = ఒకానొక, జారుని, విధమును - పాటించుచున్నవాఁడు = పొందుచున్నాఁడు - కాముక పరిపాటిం బాటించుచున్నవాఁడు = విటునివలె నుండెను.

౬. (ఈ పద్యమునకు నొకానొక శృంగారనాయకుని పరముగ నొక టియు సూర్యుని పరముగ నిొకటియు రెండర్థములు గన్పట్టెను). తరణి = సూర్యుఁ డనియెడి నాయకుఁడు - నిశిధినికొ = రాత్రిని - ఎందేకొ = ఎచ్చటికో - పుచ్చి = కడపి - ఎందేబుచ్చి = ప్రస్తుతమునఁ గన్పట్టు పద్దనీ శాలి నాయకకడకు రాక] మఱియొక చోటఁగడపి - క్రిందు, డొ, జీవ నముకొ = 1. (మగఁడు తన నొట్లక యన్యకాంతయం దాసక్తుఁ డగుటచేత) తక్కువగఁ జూడఁబడిన, బ్రతుకును [ఇది స్త్రీపరము] 2. క్రిందిభాగమున నున్న, నీటిని - వివరించి = వి. హేయపడి = అసహ్యించుకొని - తుహిన, తీర, అశ్రు, పాతంబుతోడకొ = 1. మంచువంటి, నీరగు, కన్నీటిని, విడుచుచు [స్త్రీపరము] 2. మంచు, నీరనెడు, కన్నీటిని, కాసుచుండుట చేత - దీన, ఆనన, లక్ష్మీ, యై = చిన్నబోయిన, ముఖ, వికాసము కలదియై. గళిత, రోలంబ, ఆళి, వాక్, జాల = 1. ముడియూడ విరియఁ జిమ్ముకొని యున్న, తుమ్మెదల, సమూహమువంటి తురులతోఁ గూడిన, (ద్రుతిముతు

50 సరకాసుర వీజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము

చెలుపు) మాటలయొక్క, సమూహముకలది [స్త్రీ.] (పద్మములనుండి) బయలుదేరుచున్న, తుమ్మెదల, సమూహములయొక్క, యుంకారములనెడి వాక్యములయొక్క, సమూహము కలది - కాత్ = అగుటచేత - తాత్ = ఆ సూర్యుడనెడి నాయకుడు రాగేతుండు నై = అనురాగమును బొందినవాడు నైతమునై [నాయకుని పరము] 2. ఎఱుపునుబొంది [సూర్యపరము] (ఇచటనున్న సముచ్చయము 'తాను' అను పదమునకుఁ దరువాత నుండి 'తానును రాగేతుండై' యని వచనమైతి) - పాద, ఆప్తిచేత్ = 1. కాశులమీఁద పడుటచేతను (నాయకపరము) 2. కిరణములను, ప్రసరింపఁ జేయుటచేత - పాల్యాప్యత్ = చక్కగా - పద్మినిక్ = తామరతీఁగెయనియెడి పద్మిని చాలిస్త్రీకి - వెండియక్ = తిరిగి - ప్రియ, రీతిక్ = హితమగు, విధమును - పొందించుక్ = కలుగఁజేయును.

అలం. సమాసోక్తి. ఒకానొకప్రస్తుతవిషయమునుగూర్చి చెప్పుచు దానిపలన నప్రకృతమైన వుతీయొక విషయముగూడ మనసునకుఁ దోచునట్లు చేయుపర్ణసము సమాసోక్తినాఁబడు - ఇచట సూర్యోదయమునుగూర్చి చెప్పుచు నాయకుని పరముగఁగూడ సర్థము తోచునట్లు వర్ణింపఁబడుచున్నది.

2. పగలు = పగటికాలమునందు - ఎండలక్ = ఎండలచేత-మిగులం గాక్ = అధికముగా-బడలి = అలసి-శ్యామిభూతము = నల్లబారినది-విసట్టి, దేవగతి, ఈద్యత్, పని = ఆగు, వేల్పుత్ప్రాయగు నాకస మనియెడి, ఒప్పుచున్న, అడవి-తాతచేతక్ = ప్ర. ధాతచేతక్, బ్రహ్మదేవునిచేతను - రవియింపంబడ్డ, నిట్, ధ్యాంత, ధూపగణంబుక్ = పేయఁబడిన, రాత్రియందలి, వీరకటియను, ధూపముయొక్క, సమూహమును - (ఆకాలమందుఁ బుష్పఫలాదులు కావలసినచోఁ గొన్నికొన్నివృక్షములకుఁ గొన్నియోషధులు పొగవేయఁచుండుట దోహదవిశేషము) - కనినప్పుడే = పొందినతోడనే-భి, కునుమ, అర్చుంబు = సత్క్రముఁగియెడి, పూవులను, పొందినది - ఈ, అజ్ఞానక్ =

ఈ, సమయమున - స్నిగ్ధ, ఇనుచేత్ = నిద్దమైన, సూర్యునిచేత - సత్, ఫలితంబు=చక్కని, పండుగలదియు - అంతులక్=(అసూర్యుని) కిరణములవలన-పల్లవితము = చిగిర్చినదియైనై-నెగడెక్ = ఒప్పెను.

తా., పగటియెండలకు మిగుల వడఁబడి నల్లనైయున్న యాకస మనియెడు వనమును బుష్పఫలములు గలదానిగాఁ జేయఁ దలంచి బ్రహ్మ యనెడి దోహదకారుఁడు రాత్రికాలమందలి పీఠాటి యను పొగవేయఁగా వెంటనే నక్షత్రము లనుపూవులు పూచెను. తెల్లవారుసరికి సూర్యుడనెడు పండుపండి సూర్యకిరణములనియెడి చిగురులు వైచెను. అలా. రూపకక్రమాలంకారసంకరము.

అభిమత, ఫల, లాభ, అర్థము=కోరిన, ప్రయోజనముయొక్క, సిద్ధి, శోము - భానుమంతు, సమ్ముఖిమ్మునక్=సూర్యుని, ఎదుటను.

౮. [తమః...త్రయిక్] తమః=పీఠాటియనెడి, కర్దమ=బురదతోడ, భర=నిండియున్నట్టియు, దుర్దమ=అణఁపకకృముగానట్టియు - వారిరాశిక్ = (రాత్రియనెడి) సముద్రమున - పరిత=పడియున్నట్టియు, విచేష్టా, ఆకుర = చేష్టలు తప్పటచేత, బాధనొందునట్టియు, లోకత్రయిక్ = మూడులోకములను దీర్ఘ, స్థిర, రత్నలక్ = (వేనవికాలమగుటచేత) ఎక్కువకాలముండునట్టియు, నిలకడయైనట్టియు, కిరణములనియెడి 2. (పాడుగుగను, ధృఢముగనుండు, త్రాళ్లచేతను) - ఉద్ధరించు=1. రక్షించునట్టి; 2. (సముద్రమునుండి) లేవనెత్తునట్టి - దివస, కరునకుక్=పగటిని, కలుగఁజేయు సూర్యునికి - ఎరఁగుదుక్=నమస్కరింతును.

సాదరంబుగక్=గౌరవముతో - అభివాదనంబు=నమస్కారము-అలా శించి=చూచి - సహర్షంబుగక్=సంతోషముతో.

53 సరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము

౯. కాలాధి, ద్విప, పాకలంబు = నల్లని పేనుము లనెడి, యేనుగులకు, గాలి తెగులు-మఱియును-కేశకా, వేద, దర్శంబు=నెమలి కూతలనెడు, వేదములకు, అమావాస్య - జంబాల, అంధః, కతకంబు = బురద, నీటికి, చిల్లింజ-సోమ, మణికి=చంద్రుడనెడు, రత్నమునకు - బల్బాన = గొప్పసాన-నారాయణుక్ = సముద్రశాయియగు విష్ణుదేవుని - లీలక్=విలాసముతో - మేల్కాలుపక్ = యోగనిద్రనుండి లేపుటకు - వలంతి = శక్తిగలది - నగిరి, శ్లిష్మత్, మరాళ, ఆశ్రియై=తామర కొలఁకులతోడ, కూడుకొన్న, హంసముల, సమూహములను గలదియై - ఒండుకాలంబు = ఒకానొక కాలము (శరదృతువు) - కాశ, సురభి, క్రంతంబుక్ = టెల్లులూల, వాసనచే, వ్యాప్తమైన-పాలే, రతిక్=మిక్కిలి, కుతూహలమును-ఓనరించుక్ = చేయును.

౧౦. శరత్, మంత్రయింక్=శరదృతువనియెడి, (మన్తఘని) ప్రధానియు - ఐర, పుండ్రేక్షు, శరాసంబులక్ = శ్రేష్ఠమైన, ఎట్టిచెఱకనియెడి, ధనుస్సులను - భాస్వత్, పద్మ, నీలాత్పల, ఉత్కర, బాణ, ఓసుముక్ = ప్రకాశమానములగు, తామరలయొక్కయు, నల్లగులవలయొక్కయు, సమూహము లనియెడి, ఆమ్మల, సమూహముకు - శారద, ఆప్త, మధు, మత్త, స్పర్శన, ఇభంబులక్ = ఏడాకులయరంటులను, పొందిన, మకరందమువలన మదించి, గాలియనెడి, వినుగులను - శర, పుష్ప, ఉత్థ, రజః, ధ్వజంబులక్ - టెల్లు, పూవులయందు, పుట్టిన, వరాగ్గనునియెడి, టెక్కెములను - హంస, పూహముక్ = అంచలనియెడి, నైన్యమును-కూర్పుచుక్ = కలుగఁజేయుచు - స్వర, రాజ, ఉత్తమ, జైత్ర, యాత్ర=మన్తఘండనెడు, రాజ, శ్రేష్ఠునియొక్క, యుద్ధ, యాత్రను - దెసలక్-దిక్కులయందు - చాటుక్ = చాటించును = తండ్రిరావేయును. అలం. రూపకము. విశే. ఇచ్చటి తద్ధర్తాథకము తాత్ఫల్యవర్తమానకాలములం దెలుపుచున్నది.

౧౧. (కారద...హముత్) కారద = ఏడాదులయరటి పూవుల యొక్క, గుచ్చ = గుత్తులయందు, సంభృత = నిండియున్న, సుసారథ = చక్కని పరిమళమునందు, లుబ్ధ=విశేషాన క్తి కలిగియుండు, విముగ్ధ=మిక్కిలి చక్కని, పుష్పలిప్త = తుష్పైదల, వార = సమూహముయొక్క, విహార = క్రీడయొక్క, చారుతర = మిక్కిలి చక్కని, వైభవ = సంపత్తుతోగూడిన, మంధర = మెల్లగాఁబోవునట్టి, గంధవాహముత్ = గాఢులు - (వర...సంపదత్) = శ్రేష్ఠమైన, కాలి = సన్నవరి, పన = చేలయొక్క, ఆళి = సమూహముయొక్క, విలాస = శృంగారమునందు, లాలస = ఆసక్తిగల, స్ఫార = వృద్ధినిొందుచున్న, భుజంగ పుంగవ = సర్ప, శ్రేష్ఠపలచేత, విభావిత = ఇచ్చగించబడు, శోభన = మనోహరమైన, లాభ = ప్రయోజనములనెడి సంపదత్ = విశ్వరూపములను - సారెకుత్ = మాటిమాటికిని - సంఘటించుత్ = కలుగఁజేయును. (ఇది 'సంఘటిల్లుత్' అను క్రియయొక్క ప్రేరణ రూపము.)

సమస్త, ఆశ్రిత, ఆభీష్ట, ఫల, ప్రదాయకుండును = ఎల్ల, సేవకులయు, శోర్కులయొక్క, ప్రయోజనములను, దయచేయువాఁడును - నిఖిల, వేద, ఆళి, ముక్తావళి, నాయకుండును = ఎల్ల, ప్రాజదువుల, సమూహమనియెడి, మత్స్యాలహారమునకు, పతకమువంటివాఁడును - రమా, ఆనన, రాజీవ, దివస నాయకుండును = లక్ష్మీయొక్క, ముఖమనియెడి, పద్మమునకు, సూర్యుని వంటివాఁడును - భగవత్, జగన్నాయకుని, కారద, ఉత్సవముత్ = భగవానుడగు, జగన్నాథస్వామియొక్క, శరత్కాలపు, పండుగును - సమాలాకింపత్ = చక్కగాఁ జూచుట - సముత్సుకులై = మిగుల వేడుకపడి - నకల, దిశా, సమాగతులై = ఎల్ల, దిక్కులనుండి, వచ్చి - సంఘీభవించి = గుంపుగూడి - సన్నత, సమున్నత, సభాస్తారులు = కొనియాడబడు, మిగుల

54 సరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము

శ్రేష్ఠులగు, సభికులు - నమస్తః, శాస్త్ర, పారీణులు = ఎట్ల, చదువులయందును, ఆరితీతినవారు - రసికతా, ధురీణులు = శృంగారాదిరసములను చెలియటచేత, ప్రకాశించువారు - గుణ, సమృద్ధుల, సముఖమునకుఁ = శుభలక్షణములతో, ఒప్పువారి, యెదుటికి-సత్వరంబుగఁ = వేగముగా - ఉత్తమంబు = శ్రేష్ఠమైనది - రూపకంబు = దృశ్యప్రబంధమును - అభినయించి = ఆడి - విశ్వపంబు = విజ్ఞాపనము = మనవి - చెప్పుమిగులఁ = ఒప్పుమిటునట్లు - సార్థకంబుగాఁ = అన్వర్థమగునట్లు = అర్థము ననుసరించి, యుండునట్లు = సఫలమగునట్లు - కడఁగి = పూనుఁకొని-రంగల్, ఉత్తుంగ, తరంగ, మాలా, జాలంబు = చలించుచుండెడి, ఎత్తైన, కెరటముల, వరుసల, సమూహములుగలది - లవణ, అర్జవ, కూలంబునఁ = ఉప్పు, సముద్రపు, ఒడ్డున - శునాసీర నీల రత్నరాశి = ఇంద్ర, నీల, మాణిక్యముల, కుప్ప - ఇన్నీలకైలంబు = ఈనీలగిరి - భాసిల్లుచున్నది = ప్రకాశించుచున్నది - పొంకము = సొగసు - ఇయ్యవసరంబునఁ = ఇప్పుడు.

౧౨. ఇరు, ప్రక్కలఁ = రెండు, వైపులను - వర, చుపక, తరు, వన, పంక్తులఁ = శ్రేష్ఠములగు, సుపేంగ, చెట్ల, తోపులయొక్క, చూలులును - తుహిన, ధవళ, శిఖరముఁ = మంచువలన, తెల్లఁబడియున్న, శృంగమును - పరగఁగఁ = ఒప్పుచుండుటచేత - కనక, గరుత్ + సిత శిరుఁడు = బంగారు, టెక్కలును + తెల్ల, తలయుఁ గలవాఁడు - చెలువు = అందమును - ఇది = ఈనీలగిరి. అలం. ఉపమ. చుపకతరువనపంక్తులు టెక్కలకును, తుహినధవళ శిఖరము తలకును బోల్పఁబడియున్నవి.

వలను = ప్రక్కను - తిలకించి = చూచి-హా = భళి-అస్త్రల్, విధేయము = నాకు, వశమైయుండునదియగు - భాగధేయము = భాగ్యము = అదృష్టము.

నరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము 55

౧౩. ఈజగన్నాయకు, దయా, ఆర్ద్ర, పీక్షణములకై = ఈజగన్నాథుని స్వామియొక్క, కరుణారసమువలన, చల్లనైయున్న, చూపులవలన - జానుమీటి = బిచ్చారి - ను, శీతల, ఛాయము = చక్కని, చల్లని, నీడగలని - వటుము, కడకై = మట్టి, చెంతను - అఖిల, వినుతులు = ఎల్లవారిచేతను, తొనియాడఁబడువారు - గుణ, రతులు = శుభలక్షణములయందు, ఆసక్తిగలవారు - అమల, మతులు = నిష్కళంకములగు, బుద్ధులుగలవారు.

ఎంతయుకై = మిక్కిలి - శ్రేయః, అంతరాయంబు = మేలునకు, అటంకమును కలుగఁజేయునది - నేపథ్య, అభిముఖంబు = తెర, వంకను - అవూకించి = చూచి] - ఆర్యా - ఇంద = ఇదిగో - అటకత్తై = నటి - అయ్య = తమరు - పీలగమునకై = సభయందు - మఱి, రంజనముకన్నకై = ఉల్లములనుః. ఉల్లసింపఁ జేయుటకంటె - (ఇతరమైనది). హృదయ, అనురంజనము = మనసును, సంతోషపఱచుట - చందము = విధము.

౧౪. క్షీణి, ఆదితేయుండు = పుడమి, వేల్పు = బ్రాహ్మణుండు - బికండు = ఒకానొకండు - పర్వతేశ్వరుండు - అనకై = ఆనుపేరితో, గేయుండు = పొగడఁబడినవాడు - ఆ, ఆర్ద్ర, ఈద్యుండు = అల్ల, పండితులచే, పొగడఁబడినవాడగు పర్వతేశ్వరుండు - వారణాసి (అను) - కులమందుకై = వంశమున - ఆవిర్భవించెకై = పుట్టెను - శ్రీ యుక్తుండు = సంపదతో, కూడినవాడు - అగు, ధర్మహారికై = విన, ధర్మహరియనువానిని - కనెను - ఇతఁడే = ఈ ధర్మహరియే - నరక, ధ్వంస, అహ్వయంబు = నరకాసుర, విజయము, అనుపేరుగల - రస, ఉజ్జ్వలంబు = రసములతో, ప్రకాశించునదియగు - నూతన, వ్యాయోగంబు = క్రొత్త, వ్యాయోగమును - ఇంపుకై = చక్కఁగా - చేసికై = రచించెను.

అభినయించుటచేతకై = అడుటవలన - సంతోషణీయులు = సంతసించు దగినవారు - అనలమాత్ర, రమణీయంబు = కొంచెము, సొగసునది - ఎత్తు,

౧౦ నరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము

డ్రిక్ = వివిధముగ - వేడ్క గొలుపునదియు = సంతోషపెట్టునదియు -
 కొనియాడె = పొగడుటకు - ఏ, రమణీయ, గుణ, లేశముచేత = ఎట్టి,
 చక్కని, గుణములయొక్క, సూక్ష్మములవలన = సుగుణము కొంచెము
 మున్నను - పర, ప్రకృతి = ఇతరుల, స్వభావమును,

౧౧. శశి = చంద్రుడు - దోహకరుడు = 1. రాత్రి జేయువాడు
 (అని యర్థము) తప్పిదములు చేయువాడు (అని భవని) - వివర్ణ = వివక్షి
 కిని - సుధాకరతే = అమృతమును కలుగజేయువాడగుటచేత - అవని =
 భూమిచుందు - బుధుల చేత = బుధుడు మొదలగు గ్రహములచేత (నని
 యర్థము) పండితులచేత (నని భవని) క్షామ్యుడు = మెచ్చుకొనదగినవాడు -
 ఔను - అటుల = అవిధముగా - జడ, జాత, పంకజాత, తతులచేత = నీటి
 యందు, పుట్టిన, పద్మముల, సమూహములచేత (అని యర్థము) తెలివితక్కువ
 తనముతో పుట్టిన, పాపాత్ముల, సమూహముచేత (అని భవని) - జానుగ =
 చక్కగా - కానేరడు = మెచ్చుకొనబడడు.

తా. చంద్రుడు ప్రసిద్ధముగ దోహకరుడైయైనను వానియందు
 గల, గుణలేశ మగు సుధాకరత్వమునట్టి బుధులు వానితోగడుదురు,
 సుధాకరత్వమును లక్ష్యమునీయక దోహకరత్వమునే ప్రధానముచేసి జడ
 జాతులు వాని దెగడుదురు. చంద్రుడు వెలుగుచుండునపుడు బుధాది
 గ్రహములు మిగల తేజోవంతములై ప్రకాశించుచుంటయు దామరలు
 ముడుచుకొనిపోవుటయు బ్రసిద్ధము. అట్లే సజ్జనులు చంద్రునిజాచి
 యానందించుచుంటయు జడత్వముగల విటులు వాని గని నిందించుచుండుట
 యును బ్రఖ్యాతము. అలం. క్షేప. రూ. జలము - జడము.

సుధాకరత్వము, చందమున = అమృతమును కలుగజేయుట, వలె -
 గోనము = గుణము - కమనీయము = మనోహరమైనది - (సుధారస... శిరోమణి)

నుభారస = అమృతసారమును, నిష్కంఠిని స్రవించునదియును కురియునదియును - నిఖిల = ఎల్ల, తమః = పాపమలనెడి బీజములకు, పరిపూర్ణి = పరిపూర్ణయైనది, యు = పోగొట్టి నదియు నగు, నరహరియొక్క = కృష్ణనియొక్క, నరకరాక్షస = నరకాసురనియొక్క, నాశన = సంహారముయొక్క, ఉదాహరణ = దృష్టాంతపు, ఆకార = రూపమును, గుణ = సుగుణములలో, శిరోమణి = మేటియైనది - ఇక్కరణి = ఈవైచిత్ర్యమున విధమున - స్వ, కావ్యంబు = తన (ధర్మసూరి)చేత, రచింపఁబడినది - వాణిసంబడియె = చెప్పఁబడినది.

౧౬. దోషయుక్తములు = కప్పలతోఁగూడినవి యగు - నాపలుకులు. పంకజసమానునిచేత = బురదయుందుఁబుట్టిన పద్మముతో నమానుడనెడి పాపమందుఁ బుట్టిన దుర్మార్గుడగు - మందునిచేత = తెలివి తక్కువనాని చేత - వినిందితంబులైన = దూషింపఁబడినను - విష్ణుపదము = ఆకసముని యెడి విష్ణుమూర్తియొక్క పాదమును - అందుట = పొందియుండుటచేత - అబ్బ, లనతో, కలలు + అట్లు = చంద్రుని, ప్రకాశమానములగు కళల + వలె - ఎందుకొ = ప్రతిష్ఠలమందును - బుధ, మదితంబులై = బుధాదిగ్రహము లను పెద్దలచేతను, శానియాడఁబడి - తగు = విష్వసు - ఆర్యులు = పూజ్యులగు పెద్దలు - గుణంబు = సద్గుణము - లవంబులై = కొంచెమైనను - నెట్లనె = అనివార్యముగ - ఘనంబుగ = గొప్పదానినివలె - కందురుగాఁజేగ్రహించు. చుండుట యెఱుంగము కనుకనా!

తా. పద్మము బురదయుందుఁ బుట్టుటచేత మందమతియై చంద్రకలలను రాత్రి వికసించుచుండునని నిందించి ముకుళించుకొనిపోవు చున్నను ఆ చంద్రకళలకాకసమున నుండుచేత బుధాదిగ్రహము లెట్లు పొగడుచుండునో యదేవిధమున దుర్మతులు పాపస్వభావు లగుటచేత మందమతులై నా పలుకులందుఁ దప్పలు గలవని నిందించి ముఖములు మాడ్చినను మాడ్చుకొన వచ్చుంగాని యా నాపలుకులు విష్ణుమూర్తియొక్క పాదము లను గీర్తిం

58 నరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము

చునవియగుటచేత సజ్జనులు వానినిఁ బొగడుచునే యందురు. సజ్జనులు కొంచెము మేలునైనను గొప్పగఁ బొగడుచుండుటయే దీనికి దృష్టాంతము. అలం. ఉపమాన్వేషార్థాంతరన్యాసాలంకారసంకరము.

[ప్రకృతి...భానురుండు] ప్రకృతి = స్వభావసిద్ధముగ, కుటిల = వంకరయగు, తర్క = ఊహలచేత, కర్కశ = కఠోరములగు, అహ = మాటలయొక్క, విలాస = అందముతోడ, భానురు = ఒప్పువాఁడు - ధర్మమనీషి, భాషణములు = ధర్మమూరియొక్క, పలుకులు - అమృత, రస, మాధురీ, ధురీణంబులు = సుధా, సారముయొక్క మాధుర్యముతో, ఒప్పునవి - వరంగుఁ = ఒప్పును.

౧౭. తర్కమునఁ = ఊహించుదు - కర్కశభావముఁ = కఠినత్వమును - కాంచినదైనఁ = పొందినప్పటికిని - కవిమణి, ప్రసవః, తలఁకవి శ్రేష్ఠుని, వాక్య, సమూహము - కావ్య, పద్ధతిఁ = గ్రంథ, ధోరణియుండు - మాధురీ = మాధుర్యమును - నించుఁ = నిండించును - విమిరింత = ఇదియొక యద్భుతమే కాదు - (ఏల యనఁగా)-భగ, అంతు, పాళియుఁ = సూర్యుని, కిరణముల, సమూహమునై తము - గ్రీష్మ, అంచిత, కాలమందుఁ = వేసవితో, ఒప్పు, సమయమున - మహత్, భారతఁ = మిగుల, చుఱుకుండనమును - కనినట్టి దయ్యుఁ = పొందియు - వర్ష, అంచిత, దిష్టమందుఁ = వర్షములతో, ఒప్పు, సమయమున - అభినవ, అమృతము = శ్రోత, సుధారసమును. ఈదె = కలుగజేయుచుండుట లేదుగనుకనా. అలం. దీపకము.

కవి, రత్న, విశ్రుతుఁడు = కవి, శ్రేష్ఠుఁడను, ప్రసిద్ధిఁగాంచినవాఁడును - సత్, శీత్యానిలేయుండు = యోగ్యుఁడగు, పుడమి వేల్పును [బ్రహ్మణుఁడును] - కొక్కొండ, కుల, అబ్ధి, చంద్రుఁడు = కొక్కొండ, వంశమగుడి, సముద్రమునకు, చంద్రునిపంటివాఁడునగు - శ్రీ, వేంకటరత్న, నామ

కుడు, = శోభాయుక్తమగు, వేంకటరత్న మనియెడి, పేరుగలయాతఃడు -
 పేడ్కొ = సంతోషముతో - తగంగా = ఓప్పనట్లు - సత్, పూజ్యంబు
 = మంచివారిచే, పూజింపఁదగినదియు - ధర్మ, విద్యత్, కృతంబు =
 ధర్మ, సూరిచే, రచింపబడినదియు నగు - వ్యాయోగమును - తెనిగించెను
 - ఇది = ఈ - నరక, ధ్వంస, ఆభిధంబు - నరక, విజయమును, పేరుగల
 గ్రంథము - ఆవనజాక్షంబు = పద్మనేత్రుడగు విష్ణుం డుండువఱకును - ఎంత
 యొక్క = మిక్కిలి - అలరుకొ = ప్రసిద్ధిజెందుచుగాక.

ఈ పద్యమునఁ గృతికర్తయొక్క విశేషణములలో రత్నవిశ్రు
 తుఁడు, ఆదితేయఁడు, చంద్రుఁడునని వాడఁబడి యున్నవి. రత్నములం
 దగ్నిప్రభలుంట ప్రసిద్ధము. సూర్యచంద్రులు లేజోవంతు లగుట సిద్ధము.
 సూర్యచంద్రాన్నివ్వరావుఁడు చేసినకావ్యము గావున నాచంద్రార్క
 తైక్కానరముగ వర్ణింపఁడు వలయు నని ధ్వని. వనజాక్షుని విజయము
 వనజాక్షుఁ డుండువఱకు నుంట వింతగాదు కావున నీ నరకాసుర విజయ
 వ్యాయోగ మావనజాక్షం బలరారుఁగాక యని ధ్వని.

[పద్యమున కవి] హృద్యంబుగ = మనోహరముగా, ఆద్యకృతి =
 మూలగ్రంథమును, అద్వైత = తగినవారు. [అంధముననని] ఇది = ఈగ్రం
 థము, రూపకాద్యము = దృశ్యాంశ్రుప్రబంధములలో మొదటిది, పాత్రత =
 = యోగ్యతను, రసికులు = రసజ్ఞులు, ఈకృతి = ఈనరకాసురవిజయ
 వ్యాయోగము, హర్యసుగ్రహముకలిమి = శ్రీకృష్ణభగవదనుగ్రహము
 గలిగియుండుటచే, సత్యభామయటంచుకొ = సత్యభామవంటి దని, ఎంచి =
 తలంచి, సంతసిలరె = సంతసిల్లరా? సంతోషింతు రనుట.

౧౮. ఈ, హరి=ఇచటఁ గన్పించుచున్న, సూర్యుఁడు-ఘన, తమః, సంఘ,
 సంఘన్నము = మేఘములయొక్కయు, చీఁకటులయొక్కయు, సమూహ
 చునియెడి, కప్పను - మునుకొని = ముందుపడి=ఎదుర్కొని - హరి, ఆక =

60 నరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము.

ఇంద్రుని, దెవయగు తూర్పును - ప్రసన్నమును=నిర్భయమైన వానినిగ - చేయుచుకొ - ఇపుడు - పూని - ఎనకము=సంతోషము - ఎనఁగకొ=విప్పునట్లు. ఆటను - కానకొ=చూచుటకు - తివిరి = వేడ్కఁజెంది - మనలను - వేగిర - పెట్టుచుకొ - మలయుకొ=తిరుగుచున్నాఁడు - కంటే=చూచితివిగదా.

నానా. ఘన = మేఘము, గొప్ప. తమము = చీకటి, పాపము. హరి=సూర్యుడు; ఇంద్రుఁడు, విష్ణువు, సింహము, కప్ప మొ. లివురు=పతూహల వడు, ప్రయత్నించు, వేగిరవడు; మలయు=తిరుగు, యన్నించు; వ్యాపించు, ఉద్రేకించు. ఎనఁగు, కృ. ఎనకము. ఆక. వి. ఆన. అలం. ఉల్లేఖిత్. నేపథ్య మునకొ తెరలొ.

౧౯. వేల్పు, జేడఁచుర, రాజ వగు నోయి దేవేంద్రా - సూడువలని, భీతికొ - పగవానిమూలమునం గలిగిన, భయమును - వీడు=వదలివేయుము - నీదు, పెకొ, వీడు=నీయొక్క, పెద్ద, పట్టణముగు నమరావతిని - వీడక=వదలి పెట్టక - ఎనఁగుము=సంతోషించుచుండుము - అసురపీఠ, యుక్తకొ=రాక్షస, యోధుల, సమూహముతో కూడినవాడగు నరకుని - చెండాడువాడకొ= సంహరింతును - ఇయ్యొడకొ=ఈసమయమున - వీడు=ఈ - నరక, మానవ+ అదుఁడు=నరకుఁడనియెడి, మానిసి+లియగు రాక్షసుడు - అస్త్రతో, అస్త్ర శస్త్ర, కీలకొ=నా, సుశ్రుతములగు నాయుధములయొక్కయు, బాణ ములయొక్కయు, మంటలవలన - మాడువాడు=మాడిపోవును=బూదియగుచు, నమ్ముము.

సవిమర్శంబుగకొ=చక్కఁగ నాలోచించి - దనుజ, దురమునకొ= అసురునితోడి, యుద్ధమునందు - నిజ, నగరికొ=కన, (అమరావతీ) పురమును తొఱుగిన = విడిచిన - నూలు, అంచుల, వాలు, దారి = నూలు, మొవలుగల, [వజ్ర] ఆయుధమును, భరించిన వాడగు నింద్రుఁడు -

డోతార్పు, కట్టి + నెచ్చెలి, వేసమణ్ = ఓదార్పునట్టి అర్జునుని + స్నేహితుడగు కృష్ణునియొక్క, వేషమును - ఆలాపము = మాట - ఆలకెంజ్ = వినుటకు, తడయక = ఆలస్యము చేయక - జగడపు, కడకమెయిన్ = యుద్ధ, యత్నముతో - వలను = ప్రక్క - హర్షంబునన్ = సంతోషముతో - వీడుగదా = ఇండుగో.

౨౦. దారుక, చోదిత, అశ్వ, సల్, ఘన, రఘుడు = దారుకుని చేత, నడవ(తోల)బడు, గుఱ్ఱములుగలదియు, మేలైనదియు, గొప్పదియు నగు, లేరునెక్కిన - హరి = కృష్ణుడు - తానును - సత్య భామను - మనుమును = మొట్టమొదట - యుద్ధ, లబ్ధ = పొరునందు, పొందఁబడినది - అగు, మోహన + దేవత, పీఠలక్ష్మీ, భంగిన్ = విన, మూర్ఛగొలుపు + దేవతయగు, విజయలక్ష్మీ. పతి - తన, అంక భాగమునన్ = తన, తొడ మీద - కొనకొని = అందముగ ప్రయత్న పూర్వకముగ - క్రిడన్ = విలాసముతో - ఉంచుకొంచు-విదు, కైదువులన్ = (పాంచజన్యమునుశంఖమునుదర్శనమునుచక్రము కామోదకియనుగద కార్ద్ర మనుధనుస్సు నందక మను ఖడ్గము) ఈయైదు, ఆయుధములను - తాల్చి = ధరించి - ఇదె = ఇండుగో - గొబ్బునన్ = వేగముగ - మించుచున్ = అతిశయముతో - అరుచెంచెన్ = వచ్చె.

మనము = సటీసూత్ర ధారులము - ఇరువురము = ఇద్దఱుమును - అనంతర, కార్యమునకున్ = తరువాత: జేయఁదగిన, పనినిమిత్తము-సంసిద్ధులము = ఆయత్తపడిన వారము - పని వినిరి = వెళ్లిరి.

ఇది = ఇంతవఱకును జెప్పినది - ప్రస్తావన. నటిగాని విదూషకుడుగాని పారిపార్శ్వకుడుగాని తమతమ కార్యార్థమై సూత్రధారునితోడ సంభాషించుచు నందుఁ బ్రస్తుతరూపక కథయొక్క సంబంధము వచ్చునట్లుచేయు చిత్రప్రసంగము ప్రస్తావన (Introduction) యనఁబడును. దీనికే ఆముఖము (prelude) అనియుం బేరు.

సరకాసుర—౩ .

62 నరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము

ఇది ఉద్ధాత్త్యకము, కఢోద్ధాతము, ప్రయోగాతిశయము, ప్రవర్తకము, అవలగితము నని యైదువిధములు. అం దిది ప్రయోగాతిశయము.

ఒక పాత్రము వచ్చుటకు నవకాశము గల్గునట్లు మఱియొక్క పాత్రము వలన నడువఁబడు కథాభాగము ప్రయోగాతిశయ మనఁబడు.

ప్రాస్థోతిషము = నరకాసురునిరాజధాని - రథ్యములక్ = రథపు గుఱ్ఱములను - తోలుము = నడపుము - ఆయుష్షంతుఁడా = చిరకాలము బ్రతుకువాఁడా (ఇది నెద్దలచేతను సారథులచేతను బిలువఁబడుక్రమము) - మరుత్వంతుని, ఆగమనమువలనక్ = వ్యూ. మరుత్తు(దేవత)లుగలవాఁడగు ఇంద్రుని, రాకచేత - తలఁపు = అభిప్రాయము - మునుపే = ఇదివఱకే - అత్తఱిక్ = ఆసమయమున = అయిదుద్రుండు వచ్చినపుడు - నరక, దుర్, వృత్తము = నరకాసురుని, చెడు, నడత - శత + మఖ, ముఖమువలనక్ = నూఱు + యజ్ఞములు చేసినవాఁడగు నింద్రుని; మాటలవలన - ఇంచుక = కొంచెము - విరివిగాక్ = విశదముగా - సవిశేషంబుగక్ = సవిస్తరముగ = ఉన్నదియన్నట్లు = వివరముగ.

౨౦. సారెకుక్ = మాటిసూటికి - నాకవైరి = వేల్పుల, పగతుండగు నరకుండు - పాక, శాసను, ప్రోలక్ = పాకుండనురాక్షసుని, సంహరించిన యింద్రునియొక్క, పట్టణమగు నమరావతిని - కడుక్ = మిక్కిలి - ఆవార్యుడై = నివారింపశక్యముగానివాడై - పాదువుక్ = ముట్టడించును. కడిమిక్ = బూత్కారముగా - ఘనంబులక్ - గొప్పవియగు - కల్ప వృక్ష, పనంబులక్ = కల్పవృక్షములను, నందనవనమును - కైకొనుక్ = పుచ్చుకొనును - వీరక్ = ఉత్సాహముతో - విత్త దత్తముక్ = ప్రసిద్ధి ముగ, ఈయఁబడిన - హవ్య, కవ్యముక్ = దేవతలకర్పింపఁబడిన హోమ ద్రవ్యమును. పితృదేవతల కేఁబడిన హోమద్రవ్యమును - మెక్కుక్ = తినును ఇత్తఱిక్ = ఇపుడు - సువర్ణ, శైలముక్ = బంగారు, కొండయగు మేఘ

పద్మతమును - ఆక్రమించి = పశపజుచుకొని - రమించెడు = క్రీడించుచున్నాడు.

మర్త్య, ఆశి = మరుష్యులను, తినువాడగు రక్కసుడు-ఉన్నట్టుడు = వెట్టివాడు - ఏమి = ఏమి జరిగెను?

౨౨. నరకేశరి = ఓయికృష్ణా - ఉరువడిక = మిగులవేగముతో - ముట్టోకములక = స్వర్గ మర్త్య పాతాళము లనెడిమూడులోకములను - ఓర్చి = జయించి - యథేచ్ఛక = ఇచ్చవచ్చినట్టు - చరియించువాడు = తిరుగుచున్నాడు-అతనిచేత = ఆనరకునిచేత - స్తర, హతిక = మన్నన, తాపముచేత, - హరియింపబడనిది = కొనిపోబడక నిల్చినట్టి - ఆతివ - శ్రీ - విది = ఎచ్చటను లేదు సుమీ.

మంతు = మూర్ఖుడగు - త్రివిష్టపామునక = మూడవలోక మగు స్వర్గమున - అనిష్టంబు = ఆపత్తు - పానంగక = కలుగఁగా - జేజేల, డెదములందుక = వేల్పుల, మనస్సులలో - శ్రోధ, అగ్ని = కోపమనెడి, నిప్పు - మండక = ప్రజ్వరిల్లక - (జయజయ=వి. జేజే) ఆవిలేయుల = వేల్పులయొక్క - విచిత్రము = సుష్టమె యయియుండె.

౨౩. అబ్బలియునిచేత = బలవంతుడగు నారాక్షసునిచేత - పలు, దశలు = పెక్కు, అవస్థలు - అవాచ్య, కష్టంబులు = చెప్పనలవిగాని, కష్టములను - దిగిక = క్రమముగా - కదురుటక = కలుగుట చేతను - త్రిదశులు = దేవతలు - త్రిదశత్వంబుక = మూడవదియగు కొమారావస్థయందే యుండుధర్మమును - పదలిరి - స్వక, పదమును = స్వర్గ, లోకము నైతము - అవ్యయ, పదతక = నాశములేకయుండు, స్థితి - తాను - పదలెను.

౨౪. బాహ్యశి, విహార, వాచ = స్వారివెడలిపోయి, క్రీడింపవలయునను, కోర్కిని, (రూ. వాహ్యశి)-కని = పొంది - క్రన్యాదుడు =

64 నరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము

రక్కసుఁడు - వెడలె = బయలుదేఱఁగా - అవ్వనిని = ఆరక్కసుని -
 ఘన, దుర్గంబు = బలిమిగల, కోటగలది - ఆగున్నదమును - బలిమిచేత =
 బలవంతముగా - కైకొంటకై = పుచ్చుకొను నిమిత్తము - వచ్చు = వచ్చు
 చున్నవాఁడు - అంచు = అనుకొని - అనిమేషుల్ = దేవతలు - వాతు
 లందు = నోరులలో - పిల్లు = దర్భను = బర్హిస్సును-ఇడుకొంచు = ఊచు
 కొని - ఎల్లెడ = సర్వదిక్కులందును - అల్లాడె = తిరుగుటచేత - వారు
 ఆవేల్పులు - ఇష్టమును = ఇష్టటికిఁగూడ - వారక = ఎడయుండుగక - బర్హి
 ర్దుఖ, అభిఖ్యులై = బర్హిర్దుఖులను, పేరు గలిగి - ప్రజులం గాంచిరి =
 ప్రసిద్ధి నొందిరి.

విశే. యుద్ధముచేయునపుడు చేతఁగానివాఁడు గడ్డి నోటఁ గఱుచు
 కొన్నయెడ వానితోడ యుద్ధముచేయక విడుచుట ధర్మము. వేల్పులు బర్హిస్సు
 (ఆగ్ని, లేక సిరి) ముఖమునఁ గలవారగుటచేత బర్హిర్దుఖులని ప్రసిద్ధనామము
 నందిరి. ఇపుడు నరకాసురుఁ డెచటికి స్వారివెడలుచున్నను దను స్వర్గదుర్గము
 నాక్రమింపనే వచ్చుచున్నాడని యెంచి వాఁడు యుద్ధమునకు వచ్చునను
 భయమున దానిఁ దప్పించుకొనఁగోరి యెపుడును బర్హిస్సు (దర్భ)ను నోటఁ
 గఱుచుకొనియే యెచ్చటికి వలసిన నచ్చటికిఁ బోవుచుంటచే బర్హిర్దుఖులను
 పేరుమాత్రమిప్పటికిని వారికిఁ బ్రసిద్ధమయియున్నదని పరిహాసించుచున్నాఁడు.
 అలం. బ్రాంతిమల్ కావ్యలింగముల సుకరము.

సరిసరి = తెలిసెఁచెలిసె - పరిజనుల = సేవకుల - నాన = సిగ్గు -
 నాకనాయకునకు = ఇంద్రునికి - మోము, డాలు = ముఖ, కాంతి -
 డీటుపడియె = తగ్గిపోయెను - నరకాసుర, అపహృత, మణి, కుండల =
 నరకరాక్షసునిచేత, కైకొనఁబడిన, మాణిక్యములు చెక్కిన, కుండలములు
 గలది - తల్, మాత = ఆయింద్రుని, తల్లియగు - అజ్ఞాన = సమయ

మున - వజ్ర, హస్తండు = వజ్రాయుధము, చేతఁ గలవాఁడు - జననీన్ = తల్లికి - సన్నిహితుడై = దగ్గఱి - ఉండఁజొకో = ఉండలేదా యేమి ? సుత్రముచేత = ఇంద్రునిచేత (పు. చక్కఁగా రక్షించువాఁడు.)

౨౧. పల్లఱు = అనేకపర్యాయములు - సానక్ = (ప్ర.) కాణ చేత = నూలుడు రాతిచేతను - రాఁబడిఁబెట్టెన్ = అఱగఁదీయుటవలన - మానికము, అట్టులన్ = మాణిక్యము + పఠె = మాణిక్యమెట్టు లధికముగఁ బ్రకాశించునో యదేవిధమున - గొంటు, రక్కసుఁడు = (ఈ) దుష్ట, రాక్షసుఁడు - బల, నిపూదను చేతన్ = బలఁడనెడి రాక్షసుని, సంహరించినట్టి - గండఁడొ = శూరుడైన - కుల - గిరి, ఇంద్ర, విదారుచేతన్ = కుల, పర్వత, శ్రేష్ఠములయొక్క, (ఐక్కలు) చీల్చినట్టియు - కులిత, హస్తనిచేతన్ = వజ్రాయుధము, ధరించినయింద్రునిచేత - భండనంబున్ = యుద్ధములయందు. వేమఱున్ = అనేక పర్యాయములు - కొట్టఁబడ్డను - ఉక్కుమైన్ = బలముచేత - చిట్టయై = సామర్థ్యము గల్గి - పిలుగున్ = ప్రకాశించును.

విహసించి = నవ్వి - అరాలి = శత్రువులయొక్క - అవక్రము = అధిక్యము - లేఖేసుఁడు = ఇంద్రుఁడు - అశనుఁడు = అహోరముగాఁ గలవాఁడు - మని = బ్రదికి - సుధా, అశన, ఈశునకున్ = అమృతమె, అహోరముగాఁగల దేవతలకు రాజగు నింద్రునికి.

౨౨. తప్పీతిచేతన్ = అనరకునివలని భయముచేత - శైలారి = పర్వత విరోధియగునింద్రుఁడు - నిస్త్రపుడై = సిగ్గుమాలి - (పర్వతగుహలలో దాగి యుండెనుగాన-తనవిరోధులగు పర్వతములనే యిపుడు సిగ్గులేక శరణువేడెనని తాత్పర్యము.) శైల, పాలితుఁడు = పర్వతములచేత, రక్షింపఁబడినవాఁడు - ప్రత్యాశన్ = ఆడియానచేత = పుర్ణమైన యానచేత - పరికించున్ = చూచును - బరువడిన్ = చుట - భౌరి = నిశ్చేష్టితమైనబుద్ధి-

66 సరకాసుర విజయ వ్యాయోగము-టిప్పణము

సర్వ, అంగ, సలగ్న, శస్త్రప్రణామలట్టు = ఎట్ట, అవయవములందును, తగిలిన, బాణములవలెని, పుండ్రవలె - శ్రోధ, శోక, అగ్ని, రాగ, అధికముగ = శోకము, దుఃఖము ననెడి, నివ్వయొక్క, ఎఱుపుయొక్క, అతిశయము - సహస్ర, ఆక్షి, దీపంబులకొ = పేయి, కను లనియెడి, దీపములవలన - తిమిరము = నీకటి - అడంగొ = పోవుటచేత-సమధిక, త్రాసుడు = మిగుల, భయపడినవాడు - అనిమివత్వంబుకొ = కన్నులు మూతఁబడకుండుటయను దేవతాధర్మమును - అడలుచుకొ = దుఃఖించుచు - నేరుములు = నేర్పులు - అఱంగొ నశించుటచేత = లేక పోవుటచే - తిరుగొ = మరల.

౨౭. నిఖల, లోకపాలక, స్రమఖుండు = ఎట్టదిక్పరులలో, శ్రేష్ఠుడు - ఆఖండలనకకొ = ఇంద్రునికి - దశ = అవధి = గతి - పొసఁగినకొ = కలిగినపుడు - జంట, మోముల, సామి = రెండు, ముఖములుగల, దేవుడగు నగ్ని = ద్వికిర్ణకుడు - ఆశ్రయాశునిచేతనే = అగ్నిచేతనే = వ్యూఁ ఆశ్రయించినవానిని భక్షించువాడు. (నిష్పలలో నేదిపేసినను బూదియగుట స్పష్టము) - ఆతని, ప్రతాప, ఆశుశుక్షణి, తైత్త్వంబు = ఆనరకుని, ప్రభావమనెడి, అగ్నియొక్క, చుఱకుడనము - వ్యూఁ ఆశుశుక్షణి = వేగముగా బూదించేయువాడు - ఆత్మార్థముగాకొ = అధికముగా - స్ఫుటికరింపకొ = స్పష్టపఱచుటకు.

అంతక, వృత్రాంశము = యముని, కథ - వాగొన = చెప్పుట - ఊనుడు = అవలంబించుడు - సఁకోచము = విచారము - ప్రతికూలము = విరుద్ధము - సంభాషనీయము = నన్నానింపఁదగినది - ఏదికాదు = అన్నియు నగును.

౨౮. జముండు = ప్ర. యముండు - వాకిటకొ = ద్వారమందు - దండంబకొ = కఱ్ఱను - ఆఖ్యకొ = పేరును - కుశితుండు = శోపశెట్టె

బడినవాడు - అంతమును=నాశనమును= (లేదా) సామీప్యమును - ప్రథ= పేరు = ప్రసిద్ధి.

యమాదేశంబు = (వానిని చంపు) నింకొకయముండు వచ్చుట-మూల
యేలిక = సైర్యలి - స్ఫురించు = తోచు - వితఙ్గీకృత = వ్యర్థముగాఁజేయు
బడిన - ప్రచలిత, చేతుండు = మిక్కిలి పడఁకునట్లుచేయుఁబడిన, చిత్తము
గలవాడు - ప్రచేతుండు = పరుణుండు - మహాంబుధి, మందిరుండు = గొప్ప
సముద్రమే, ఇల్లుగాఁగలవాడు - పడమటి దొర = పరుణుండు - తద్దశ =
వానియవస్థ.

౨౯. ఊయము = ఇల్లుగు - అంభోధి = సముద్రము - తదీయ,
ధాటిని = నరకుని, దండయాత్రయందు - మహత్, కంఘాణ, రింఖా,
సముచ్చయ, సంతాడిత, భూ, సముత్థిత, రజః, జాల, ఆప్తిచేత్ = పెద్ద,
గుట్టముల, డెక్కల, సమూహములచేత, త్రొక్కఁబడిన, భూమినుండి,
లేచిన, దుష్టు, సమూహమును, పొందుటచేతను - సేల - కాత్ = అయి
పోగా - నిజ, సైన్య, నీరనిధి = తన, సేనయను, సముద్రము - ఊయమం
దత్ = నశింపఁగా - తత్, గాఢ, ప్రతాప, అగ్నిచేత్ = వాని, తీక్ష
మైన, పరాక్రమ మనెడు, నిప్పుచేత - ఊయమందత్ = నశింపఁగా -
భయ, వృత్తిత్ = భీతితోఁగూడిన, ప్రవర్తనము వలన - అభిమానవార్ధి =
పరువనెడి కడలి - అఱి = ఇగిరిపోగా - వారాశి, రాజు = సముద్ర
ముల, అధిపతి - ఇవ్వడిక్ = ఈ సమయమున.

౩౦. దయా, అర్థిత్ = కృపా, సముద్రమున - వ్రాలెత్ = దిగెను.
ఇక్కట్టును = బాధను - మన్నె = బ్రతుకునా - దానప, భీతిత్ = రాక్ష
సులవలని, భయము చేత. ఛం. రు క్షవతికి భమసగగణములు రీవ యక్షరముయతి.

వాతత్ = ముఖమున = నోట - సుపాతమందెనొకొ = పడియుం
డునా - మంద, మారుతుండు = మెల్లని, గాలి = మలయ, పవనుండు -

68 నరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము

అనన్యత్, సంచార, ధర్మండు = ఎల్లపుడును, మెలగు చుండు, స్వభావము గలవాడు - తత్సేన = నరకుని కొలువు - సమీరణనకుఁ = గాలికి-సంచరణ, శీలత = సంచరించు, స్వభావము - నియతము = విధింపఁబడినది - కుశలి = కుత్సిత సంచారముగలవాడు - ఈతము = చెప్పఁబడినది.

30. (తత్ప్ర)చండ...సమీరణండు) తత్ = అనరకుని, ప్రచండ = మిగుల తీక్షణమైన, భుజంద = భుజిపొడిచేతితో, తాండవిత = ఆడించబడుటచేత, సుతుడలీకృత = చక్కని చక్రాకారముగ నేర్పఱుపఁబడిన - కోదండ = విల్లువియ్యెడిపుట్టలోని, కాండ = బాణములనెడు, కుండలీంద్ర = పాప తోడ్కొమ్మెక్క, సందోహ = సమూహము చేతను, గిళిత = మ్రొంగబడిన, సమీరణండు = వాయువు - తత్, పత్రిజ, మరుత్తు = వారి, బాణముల, గాలి - కరము = మిగుల, కొఱుక = ప్రకాశించుచుండుట చేత - కుశలి - కుచ్చితమగు సంచారము గల్గియున్నవాడు - అట్లు = సందేహింపవలసినదికాదు.

జగత్, ప్రాణనకుఁ = లోకమంతటికిని, ప్రాణుగు వాయుదేవునికి - అడఁగి = డాగి - ధన, అధినాథుండు = ద్రవ్యమునకు, అధిపతియగు కుబేరుండు - ప్రదానము = విశేషముగ నిచ్చుట - హృదయ, అనురాజకుండు = మనసును, సంతోషపెట్టువాడు - మరుద్యు ధర్మనిధి = కుబేరునిది (వ్యుఁ మరుద్యుస్వభావము పొటి స్వభావము గలవాడు) - పదంపడి = తరువాతను = ఇతను - ముక్కంటి = మూడు కన్నులు గలవాడగు శివుండు - ఎవరికంటెనుం బడక = ఎవరికిని గనుపించక - శ్రుతి, మాత్ర, గోచరుండు = వినికిడి, మాత్రమే, అందువాడు (పేరుమాత్రము నినుచున్నాచుని తాత్పర్య) లేదా వేదములందు, మాత్రము, తెలుపఁబడినవాడు - (నరక...చుండు) నరక = నరకాసురుడను నరకముయొక్క, యాత్ర = హోవుటకు, నిరోధక = ఆటంకపఱుచునట్టి, సాధన = ఉపకరణములనెడి

యుపాయములయొక్క, సంపత్తి = కలిమియొక్క, మోన్య = దారిద్ర్యము చే + వికఠీకృత = వ్యర్థపఱుపఁబడిన, పరిసంధి = శత్రువులయొక్క, సంహారమునకు = సమూహములలో - (తమయొద్దను దగిన యాయుధములు లేకపోవుటచేత నరకునితో నెదుర్కొనక మానుకొన్న పేల్పులయొద్ద నుండునని తాత్ప.) ఎడపక = మానక - అనమగ్ర, పౌరుషండు = పూర్ణముగాని, మగతనము గలవాఁడు (అర్థవారీశ్వరుఁడు గాన సగము దేహము స్త్రీ మూర్తియని యర్థము. బలము చాలదని ధ్వని) - పుష్కవంతుల = సూర్యచంద్రులయొక్క పుష్క. తామర కలువ మొసలగు వానిని ఖప్పింపఁ జేయువారు).

32. ముల్, హీనుడు = సంతోషము, చెడినవాఁడగు - ఇరుఁడు = నూర్పుండు - తాన్ = తాను - తల్, ధాటీ, బల, ధూళి, దూసరితుండై - అనరకుని, యుద్ధనాత్రులయందలి, నైన్యముయొక్క, పరాగముచేతను, బూడిదరంగులవాఁడు - అయి - తల్, ప్రతాప, అగ్ని, సువిధుండై = వాని, ప్రతాపమనియెడి, అగ్నిచేత, బాధింపఁబడి - తల్, అసి, క్షత, అరిగణ, నిర్భిన్న, ఆత్మ, బింబుడు = వాని, కత్తిచేత, సహరింపఁబడిన : శత్రు, సమూహముచేత, చీల్చఁబడిన, తన (నూర్పుని) మండలము గలవాఁడును అయి - ఇద్ధ, అద్ధిన్ = ప్రసిద్ధమైన, సముద్రమందు - పడి = దుమికి - రేలక్ = రాశ్రులయందు - విలకొనుచున్ = (శత్రువలన బాధకలుగ కూడ) కాపాడుకొనుచు (మూలమునందు ఆత్మన మాత్వాసయక్ = తన్ను ఓదార్చుకొనుచు. అని కనఁబడుచున్నది) - హీ = సిగ్గు - లేక - భేదేతుండై = బాధతో - ఎడగాయుచున్ - మహాకష్టుండై - పడిక్ - కాలమును, పుచ్చున్ = కడపును.

కెన్నెల తేఁడుక్ = చంద్రుఁడును - తల్, నిగ్రహ, అనుగ్రహము లక్ - వాని, కోప, ప్రసాదబులవలన - దోషచయ, అపచయములక్ =

70 నరకాసుర విజయ వ్యామోగము - టిప్పణము

వృద్ధి, తయములను - సారెకుక్ = మాటిమాటికి - కూరెడుక్ = పొందు
చున్నాడు - ఇక్కడ, నిగ్రహమువలన-అపచయంబు, అనుగ్రహమువలన -
ఉపచయంబు నని, గ్రహింపవలయును. రక్షి, అధ్యక్షుండు=రాక్షస, రాజు-
అతి, అద్భుత, ఉద్భట, భటుండు=మిగుల ఆశ్చర్యకరమైన, గొప్ప, బంటు -
మహల్, అనుభావ, లేజి, విభ్రాజితుండు = గొప్ప, మహిమతోడను,
ప్రతాపముతోడను, ప్రకాశించువాడు - మానవ, భుజాని, ఎడక్ - మనుష్యు
లను, లిను నీరక్కచుని, విషయమున - ఆచేతనములు = ప్రాణములులేనివి.

33. మిత్రకాంతములు = సూర్యకాంతపు జాతులు - మిత్రమిరీచిక్
= సూర్యుని, రక్షిని - కని = చూచి - చేరువక్ = సమీపమున - ఉన్నక్
= ఉన్నయెడ - త్వాభృత్, ఆనేక, క్షేత్ర, వారముక్ = కొండలయు,
పెక్కు, బొలములయు, సమూహమును - క్షేత్రము = కార్యము - ఒప్పక్ -
చిత్ర, భంగిక్ = విచిత్రమైన, విధమున - చెప్పెరక్ - కాల్పును.

భం. స్వాగతవృత్తము - రసభగగ - 7-వ యక్షరము యతి.

తనూభవుండు = కొమారుడు - సన్నితుండగుచు - చిఱునవ్వునవ్వి -
సవిప్లయంబుగక్ = అచ్చెరువుతో - ఎత్తెఱుగునక్ = ఎట్లు - అను
రుడు = రాక్షసుడు - సంకోచమునక్ = సందేహముతో - నిర్బంధము
గాక్ = బలాత్కారముగా - అన్ని, మున్నీరుల పెల్లువ, పెల్లునక్ =
ఎల్లు, సముద్రముల, పఱదల, అతిశయముచేత - మునిగిచన్న = మునిగి
పోయిన - నేల, అన్నును = భూమియను, స్త్రీని - భూదార, అకారుండు
= పంది, రూపము గలవాడు - దంష్ట్రా, కరంబునక్ = కోరియను,
చేతితో - సముద్ధరించిన = లేవనెత్తిన - నిజ, అంగ, సంగ, మంగళ,
లాభ, శోభిత = తన, దేహమును, తాకుటయను, శుభ, ఫలముతోడ,
ప్రకాశించునది - సంధ్యాసమయ సముద్భాతుండు = ప్రొద్దుగ్రంతు,

శేషు, పుట్టినవాడు - బెట్టిదపు = ప్ర. భీతిదమగు = భయంకరమైన -
 సంప్రాప్తమయ్యెన్ = కలిగెను - సేర్వ యగును = ఈనుతో -
 ఈర్ష్య - వి. ఈరసము, ఈను - గొంటున్ = దుష్టుని - అవేల, ఉన్నాదున్
 = మిలి మీఱిన, మదము గలవానిని - మానవాదున్ = మానినిలింపిని
 = మనుష్యభక్షకుని - ఉత్పాదించి = పుట్టించి - పెల్లు, మల్లశి = అధిక,
 కష్టమును - ఈదోసము = ఈనేరము - కట్టు, గుట్టు = మిగుల, రహస్యము -
 బట్టబయలు = మిక్కిలి వెల్లడి - ప్రకాశముగా = బిగ్గరగా = అందమును
 వినునట్లు - నిక్కముగా = నిశ్చయముగా - మన్నిగొను = చంపు.

38. (క...ల్పాంత...మానంబు) కల్పాంతకాల = ప్రళయసమయమందలి, అత్యనల్ప = మిగుల సధికమగు, దర్ప = బలముగల, మహాప్రభంజన = గొప్పగాలిచే, ఉద్దీపిత = రగుల్కలుపఱచిన, ప్రాథ = శక్తిగలజ్జియు, గాఢ = చుఱుకుగలజ్జియు, కీల = మంటలయొక్క, కాల = సమాహము చేత, ఆశీల = భయంకరముగ, లోల = సంచరించునట్టి, కాల = ప్రళయ సమయమందలి, ఉజ్వల = మిక్కిలి మండుచున్న, జ్వలన = అగ్నిహోత్రుని, గ్రసన = మ్రింగివేయునట్టి, సులేజః = మిక్కిలి కాంతియొక్క, సమగ్ర = సంపూర్ణత్వముతో, దేదీప్యమానంబు = మిక్కిలి ప్రకాశించునదియు-దివ్యంబు = దేవతాసంబంధమైనదియు - (బందీకృతా...చక్రాన్ని) బందీకృత = చెఱవేయఁబడిన, ఆఖల = ఎల్ల, లేఖాంగనా = దేవతాస్త్రీల, ఓఘ = సమూహముయొక్క, వితత మిగుల విశేషములగు, నిశ్వాస = నిట్టూర్పు, మరుత్ = గాలులచేత, ఇథ = ప్రకాశమానమగు, నిర్మల = ప్రజ్వరిల్లఁజేయఁబడిన, సహస్ర, అర = వేయి, అంచులుగల, చక్ర = సుదృఢ మనియెడు చక్రయుధముయొక్క, అగ్ని = నిప్పు - అవక్రగతి = అతిశయముతో -
 నమద, నరకాసుర, ఉద్ధండ, చండ, బాహుదండ, కంఠూతిన్ = మదించిన, నరకాసురుని, అధిక, తీక్షణులగు, ఖడ్గీలవంటి భుజములయొక్క, దురదను -

భండమునకొ = యుద్ధముందు - తల్, కాండ, కాండ, కాండ, వేదండ,
తండముల్ = వాని, బాణములయు, గుఱ్ఱములయు, సమూహములును,
ఏనుగుల, సమూహములును - భండతుండంబులుగకొ = ముక్కలు ముక్క
లుగ - నిండియుండ - చెండాడును = నఱకివేయును.

31. ఇలియొ కాదు. మఱియు - ఏరు = ఏనీనిధిటులు - అచ్చర
లకై = అచ్చర స్త్రీల కొఱకు - ఇతకు మున్ను - స్వర, అస్త్ర పంచక,
అక్రాంతులు = మన్నధుని, ఐదు బాణములచే ఆక్రమింపబడినవారు -
బొచ్చుకొ - సారెవకొ - కడునొచ్చిరి = మిగుల బాధ జేరినవారొ - వారు -
ఇప్పుడు - ఆలమునకొ = యుద్ధముందు - మామక, శస్త్ర, పంచక, అక్రాం
తులు = నాయొక్క, ఐదాయుధములచేత, యుద్ధభూముని, ఆక్రమించు
కొనఁబడిన వారు - బొచ్చుకొ - అవాస్త, యత్నులు = చేయని, ప్రయత్నము
గలవారు - అయి - తల్, ను, కుచ, రత్న, గృహ, ఆస్తీకొ = ఆయచ్చ
రల, చక్కని, స్తనము లనియెడి, మణిమందిరములయొక్క, లాభమును -
కాంతురు = పొందుదురు.

ఎక్కైవడికొ = ఏనిధమున - చక్కాడి = సంచరించి - ఉత్సాహము
= వేడుకపడు.

32. మును = ముందుగ - రక్షణీయ, ముఖ్యులు = రక్షింపఁదగిన
వారిలో, ప్రధానమైనవారు - తనూ, భవులు = దేవాదులు, జన్మించిన
వారు - తనువులు భక్తులై = శరీరమె - తథ్యము = నిజము.

సత్వరముగకొ = వేగముగ - తురగములకొ = గుఱ్ఱములను - పఱి
పుము = తోలుము - ఆనతిచ్చు = నెలవిచ్చు - న్యందన, న్యదముకొ = రథ
వేగమును - నిరూపించి = కనుపఱిచి - అవధరింపుము = వినుము.

33. అయ్యనిలుఁడుకొ = ఆవాయుదేవుఁడును - వాల, ఉద్ధాతుఁ
డుకొ = తోఁకచేత, ఎగురగొట్టుఁబడినవాఁడు - మమ్మకొ - నిజ, ఉద్దేవుల,

క్షీప్రములు = తనకంటె, అధిక, వేగము గలవి - అంచు - భావించుచు - అంచుకొని = అనికాఁబోలును - అచల, ఉద్విక్షిప్త, వాలాములు = కదలని యట్లు, ఎత్తిపెట్టుకొనఁబడిన, తోఁకలు గలవి - గిట్టల, కొట్టె = డెక్కల, దెబ్బలను - తాళదు = నశింప నేరదు - అచుకొని - ఓ = కాఁబోలును - నింగి = అకసమున - విలంఘించుచుకొని = దుముకుచు - ప్రస్ఫుర్ధ = ఎక్కుదు పోటీలచేత - వారువంబులు = రూ. వాపురములు = గుఱ్ఱములు - చాలకొని = అధికముగా - పాఠెడుకొని = పరుగెత్తుచున్నవి.

3౮. మేలు=(ఈగుఱ్ఱములయొక్క) శ్రేష్ఠత్వమును-తెలియక=ఎఱుక గక - ఇందుకొని = ఇచ్చట, వెంట నంటియుకొని=వెంటఁబాటియు - వెనుక దీసి = వెనుకఁబడి, ఇటు = ఇట్లు - పీని, జవ, ధర్మముచేతకొని = ఈగుఱ్ఱముల యొక్క, వేగ, స్వభావముచేత - జిత్తువంతులచేత = గెలువఁబడిన వగుట చేత, మరుత్తు = గాలి - చిత్తము = మనస్సు - (ఈగుఱ్ఱములకు) అనుకూల, వృత్తిమైకొని = మిత్ర, భావముతో - వెలయును = ఒప్పుచున్నవి-ఈమహాశ్వములకొని = ఈగొప్ప గుఱ్ఱములు - ప్రేరణనేసెడు, చాయకొని = తమ్ముఁబరికొల్పెడు (ముందుమిగులుతమయొక్క) ఛాయను (నీడను)-క్రిందుగాకొని = అడుగున - ఇలకొనివడికొని = భూమియందుఁ బడునట్లుగా - వేమఱు = పలుమాఱు - గిట్టలకొని = డెక్కలచే - నెట్టనకొని = మిక్కిలి - కొట్టుకొని = కొట్టుచున్నవి (కాఁబట్టి) - (ఈగొప్పగుఱ్ఱములు) - వడికొని = వేగముచే - మరుత్, హృదయ, వేగముకొని = గాలియొక్కయు, మనస్సు యొక్కయు, వేగముచు - చాయను - మించుచుకొని = అతిక్రమించుచు - విలసిల్లెడుకొని = ప్రకాశించుచున్నవి - అని - తలఁచెదను - ఎంచెదను.

సాదరంబుగకొని = గౌరవముతో - శతాంగ = రథముయొక్క - నిరూపించి = స్థాపించి - నిరతిశయతచేతకొని = (పీనికంటెవేగమున) అధికమైనవి లేకపోవుటవలన.

74 నరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము

3F. పుడమిక్ = భూమియందు-బాణ, వేగంబునక్ = బాణము
యొక్క, వేగమువంటి వేగముతో - పాణు, వారువముల, ఖుర, హతులక్ =
వరుగెత్తునట్టి, గుఱ్ఱముల, గిట్టల దెబ్బలవలన - కనక, నూపుర, రవములు =
బంగారు, అదియల, మ్రోతలు - చరణములయందు - కడువడిని - కనక్ =
పొందుటను - తెల్పుక్ - అనుచు, మొ.

లోచన, గోచరి = కన్నులకు, కనఁబడునది - మ్రోలక్ - ఎదుటను -
నీరాక = నీవువచ్చుట-చారముఖంబునక్ = వేగుల వాండ్రవలన - సన్నద్ధ,
సమిద్ధ, నైస్యండును = సిద్ధపఱుపఁబడిన, గొప్ప, సేరలుగలవాఁడును -
ఉన్ముఖుండుక్ = ఎదురుచూచు వాఁడును - సనీడంబునక్ = సమీపమందు
పురోభాగంబునక్ = ముందర.

అంతరిక్షమునక్ = ఆకాశమున - దుర్భీక్ష్యంబుగాక్ = చూడనలవి
గాని యట్లు - కాల, మృత్యు, భట, సుఖ, ఉద్బంబు, భంగిక్ = ప్రళయ
సమయమందలి, మృత్యుదేవతయొక్క, కింకర, సమూహ, శ్రేష్ఠము, వలె -
భీక్ = భయమును - ఒదవంజేసెడుక్ = పుట్టించుచున్నది - తల్, అంగ,
దళల్, కాంతుల, భాతిక్ = వారి, దేహములందు, మెరియుచున్న,
ప్రకాశముల వలె - ధూళి, వితతుల్ = దుమ్ము, సమూహములు - క్రమైక్ =
వ్యాపించెను - చలల్, కేతువుల్ = కదలుచున్న, జుడా గుడ్డలు - తల్,
భర, జిహ్వలట్లు = వారి, వాఁడియగు, నాలుకలవలె - పొదలెక్ = ఒప్పెను -
అడిదముల్ = భిడ్దములు - తల్, ఉల్, దంప్రిల్ = వారి, పెద్ద, కోతి
లను - పోలెను.

గం. గంధ, ఇభంబులు = మద, గజములు - సిందూర అరుణితంబు
= సిందూరముచేత, ఎఱ్ఱగాజేయఁబడిన - దాన, జలముక్ = మద, నీర
మొను - చెన్నలరక్ = ఇంపుమోటునట్లు - వర్షించుచు - త్సాపుత్ర, బౌత్వా
లికంబుక్ = నరకుని, అవశతునమును - తెబుపును - ఇందుక్ = ఈసేనలో

పంతులమీఁది, రాక్షసుల, సత్, విద్యోత, భూషా, మణుల్ = వినుఁ
గులపై నున్న, రక్కసులయొక్క, చక్కని, మెఱుపులుగల, నగలయందలి,
రత్నములు - బత్, పొందిక = మిగుల, అందముతో - పొల్పు +
ఒంది = చక్కనయి - దివి = ఆకాశమున - పగట = దినమునందు -
బుడు, శంక = నక్షత్రములనెడుభ్రమను - పొందించును.

నాక, అరి, నాయకుండు = స్వర్ణమందలి వేల్పులకు, విరోధు
లగు రాక్షసులయొక్క, అధిపతియగు నరకుండు - ప్రత్యాసన్నుండు =
చేరువ నున్నవాడు - బలిమి, బలుపు = బలముయొక్క - అతిశయ
మును - తిలకింప = చూచుటకు - నారద, జయంత, పరిష్కృత,
పార్శ్వండు = నారదునిచేతను, తనపుత్రుండగు జయంతునిచేతను, అలంక
రింపఁబడిన, ప్రక్కలుగలవాడు - పులోమజా, సమేతుండు = శచితో,
కూడినవాడగు - పురుహూతుండును = ఇంద్రుఁడుం గూడ - ససంభ్రమ =
తొందఱతోఁ గూడినది - నిరీక్షించి = చూచి - చెన్నలరుచున్న, చెందిరపు,
బొట్టులు = ప్రకాశించు, సిందూరపు, తిలకములు - నెమ్మొగమ్ములు =
వికాళములగుముఖములు - నృత్యత్, విద్యాధర, బింబాధరతోడ =
ఆడుచున్న, విద్యాధర, స్త్రీలతో వ్య. బింబాధర = బింబము = దొండ
పండు పంటి + అధరము = పెదవులు గలవారు - కేకే కేఁడు = దేవ,
ఇంద్రుండు - తటియ = సమీపించునట్లు - అరవమ్ము = రథమును - సమీప,
ప్రాసకము = చేరువను, పొందించునది - పథము = మార్గము - వ్యోమ,
యానమునందు = ఆకాశమున, పోవునట్టిదగు విమానముమీఁద - ఇయ్యోడ =
ఈశమయమున - చయ్యన = త్వరలో - అక్షీణ, బాహు, దర్పము =
అధిక, భుజ, బలమును-వెలార్పంగలఁడు = విలంపఁ బోఁగొట్టగలఁడు, అనఁగా,
నశింపఁజేయగలఁడు - మహల్, ఉత్సవ, పంతులమునందు విద్యుత్తాపముల
వరుస.

౪౨. కృష్ణపక్ష, సహనము = 1. విష్ణు, సహాయులైన వేల్పులయెడ నోర్పు. 2. ఆసిత (బహుళ), పక్షమునందు, ఓర్పు - లేనివాడగు - ఈ దోహకరుడు = 1. ఈ పాపాశ్రయఁడు 2. ఈ రాత్రికరుడు (చంద్రుడు). నరకుడు - ఉద్భవిల్లె = ఉదయింపగా, 2. పుట్టుటవలన - తడియ వర్ణములకు = నరకాసుర సంబంధులైన రాక్షసుల సమానములకు, ఉబ్బు = సంతోషము, అబ్బంగి = కలుగఁగా, ఎవ్వరికిఁ = ఏవేల్పులకు - మోదమ్ము = సంతోషము - అతెనో = నశించెనో - వారికి = ఆదేవతలకు - ఇప్పుడు - ఈహరి, స్ఫూర్తి = 1. పూర్వోక్తచంద్రుడగు నరకుని, ఉత్సాహ, ఆలిశయముచేత. 2. కృష్ణుని, ఉత్సాహ, ఆలిశయముచేతను సూర్య, కిరణ, ప్రసారముచేతను ఇట = ఇక్కడ - శ్రీ = శోభారూపమయిన సంపద, వ్యత్యస్తయై = మార్పుకలదై - కల్వలకట్టు = కలువలకువలె - తమ్ములకు = వద్దములకు - చెల్వొందె = సొగసు మీఁతును.

తా. తమోగుణప్రధానులై నల్లని వారగు రాక్షసులు నల్ల కలువలవంటి వారనియు, సత్వగుణప్రధానులై తెల్లనివారగు దేవతలు తామరల వంటి వారనియు, కృష్ణపక్ష సహనము లేనివాడగును దోహకరుడు నగు నరకుడు చంద్రునివంటి వాడనియు, నరకతమోదూరుడై హరియగుట చేత శ్రీకృష్ణుడు సూర్యునివంటివాడనియు, నరకాసురుడును గృష్ణుడును దారసిల్లుటచేత నల్లకలువలవంటి రాక్షసులకును తామరలవంటి వేల్పులకును సంతోషము హెచ్చెననియు, ఇట్లు కల్వలను దామరలు నొక్కసారిగ వికసించుట వ్యత్యస్తమనియు, తాత్ప. ఆలం. కృష్ణపక్షసహనము లేనివాడు, దోహకరుడునను రెండు విశేషణములను జెప్పుటచేత జ్ఞేయోత్థాపిత పరికరాలంకారము. హరిపదస్ఫూర్తి ననువిశేష్య ప్రయోగముచే జ్ఞేయోత్థాపిత పరికరాలంకారము. వారికి (దేవతలకు రాక్షసులకును)

ఇచటనొక్కట చెల్వొందె ననుటచేత తుల్యయోగితాలంకారము. ఉపమా కావ్యలింగములు ప్రసిద్ధములుగాఁ జెలిసికొనఁ దగినచే కావున వివరింపలేదు. లక్షణము. ప్రకృతములకుఁ దుల్యభావము గల యట్లువర్ణించినఁ దుల్యయోగిత యనఁబడును.

ఆసుర, ఆనీకినికో = రాక్షస, నైస్యమును - మహావాహిని = గొప్ప సేన నానా. గొప్పనది - సర్వ, ఉత్కృష్టంబు = అన్నిటిలో, శ్రేష్ఠమైనది- నిఖిల, ఇభంబులు = ఎల్ల, ఏనుఁగులు - కుల, భూభృత్, సన్నిభంబులు = కుల, పర్వతములతో, సమానములు - సర్వ, అర్వంబులు = ఎల్ల, తులువ గుఱ్ఱములును - ఆజానేయంబులు = ఉత్తమజాలిగుఱ్ఱములు - వినేయంబులు = వినయముగలవి - స్వందనంబులు = రథములు - సన్నద్ధ, చైత్ర్య, నందనం బులు = యుద్ధమునకు సిద్ధపడియున్న, రాక్షస, పుత్రులగలవి - ప్రస్ఫుట, లవనంబులు = మిక్కిలి వికసించుచున్న, ముఖభాగములగలవి - కవన, జవ నంబులు = గాలితోసమానమగు, వేగముగలవి (ఇంతవఱకును స్వందనమునకు విశేషణములే) - తొంటి, తెఱగంటి, జోదులు = పూర్వ, దేవతలగు రాక్షసుల, వీరభటులు - సిద్ధ, బల, ఆధికులు = సంప్రాప్తమైన, బలముచేత, గొప్పవారు - పారశ్వధికులు = యా. పారశ్వధులు = గండ్రగొడ్డలని ధరించినవారు - యుద్ధ, విహార, రసికులు = యుద్ధమున, ప్రవర్తించుటయందు, పండితులు - ప్రాసికులు = ఈటెలుకొల్పినవారు - పాశికులు = చముకులు (త్రాళ్లు) గలవారు - దేశికులు = గురువులు - నైస్త్రికికులు = కత్తులు ధరించినవారు - డాలు, తాల్పులు = కేడెములను, ధరించినవారు - జోడు = కవచము.

౪౩. వ్యాలోల, ఆసులు = సంచరించుచుండు, ఖడ్గములు - మొస శులు - పోలకో = చక్కఁగా - ద్విరదములు = ఏనుఁగులు - ద్వీపములు = లంకలు - లేడ్డు = రథములు - ఘన, శ్రీలు = మేఘములయొక్క, అంద సరకాసుర—6

ములుగలవి - ఎట్లులు = గొడుగులు - వి. వ. ఎట్టి, - నురుగులు - అలలు = తరంగములు - గుట్టలు - కణ్ = అగుటవలన - నరకు, దండు (నేన) - కడలికొ = సముద్రమును - ఉజుదుగా = లక్ష్యపెట్టదుగదా ?

సస్తితుండగుచు = చిఱునవ్వుతో - అనిరూఢ = అప్రసిద్ధ (క్రిందః జెప్పబోవు ప్రకారము కృష్ణుని వర్ణింపమిచేత నప్రసిద్ధుని యరుచున్నాడు.)

౪౪. తల్, జీవన, ఇంధన, ఉద్దీప్త, హేతి, ధూమ, సుఖ, దురాసదుక్ = వాని, ప్రాణమనియెడి, కట్టెలచేత, రాజివేయఁబడుటచేతఁగల్గిన, కత్తులనెడి, బాగయొక్క, సమూహముచేత, చూడ నలవి గాకున్న - తోయ + జాత, నేత్రుక్ = నీటి+పుట్టువులగు పద్మముల వంటి, కన్నులు గలట్టియు - భగవంతుక్ = పరమాత్ముడైనట్టియు - భవిష్టుక్ = వృద్ధి నొందు స్వభావముగలట్టియు - విష్టుక్ = విష్టునంశమైనట్టియు - భక్త, ఆపత్, అసహిష్టుక్ = దారుల, కష్టములను, చూడలేనియట్టియు - జిష్టుక్ = జయ శీలుఁడైనట్టియు - కృష్టుక్, బాడబాగ్నిక్ = బడబాసలమును - తెలియు = తెలిసికొమ్ము.

జరిజృంభమాణంబు = అధికముగా వృద్ధిపొందుచున్నది - నానా స్వందన, సందోహంబునక్ = ఎట్ల, లేదుల, గుంపుల - ఇయ్యెడక్ = ఇచ్చోట.

ప్రేలక్ = వేలితో - పోలక్ = చక్కఁగా నిర్దేశించుచు = విర్పణుచుచు.

౪౫. సత్యా, కాంత = సత్య, భావ-తనువుక్ = దేహమును తాల్చిన, కంతు, శక్తి = ధరించిన, మన్నఘని, ప్రభావము - అనక్ = అనిపించునట్లు - ఎంటేనియుక్ = మిక్కిలి యెక్కువగ - తనరక్ = ఒప్పుఁగా - ఘన, దివ్య, అస్త్ర, చయంబుక్ = తుభ్యత్, అనేక, రాక్షసులకుక్ = తోధ

పెట్టుచున్న, పెక్కు, రక్తచులప - కరంబు, ఉద్ధతి = మిక్కిలి, ఔన్నత్యముతో - భీకరముగా = భయంకరముగా - క్రాల = ప్రకాశించుచుండగా - ఇతడు = ఈ - వనజాత్ముడు = పద్మనేత్రుడగు కృష్ణుడు - నడ, కడ = పడమటి, వైపున - వాచు, అస్త్ర, సంపన్నుడై = సుందరమైన, ఆయుధములతో, కూడి - కన = చూడగా - శృంగార రసంబు - పీరరసము - కౌగిటను - కూర్చుచు = చేర్చుచు ఉపైడును.

ర. నిజ, పక్ష, ఆక్షేప, నిర్మల, నిరుపమ, పవన, ఉన్నేష, కల్పాశిత, అక్షేప, జల, అద్భి, వ్రాకుడు = తన, తొక్కులను, ఎక్కుదుగ వీచుట చేత, కలిగిన, సాటిలేని, గాలియొక్క, వ్యాపనముచేత, బురద బురదగా జేయబడిన, ఎల్ల, నీరును గల, సంద్రముల, సమూహములు గలవాడు - ఈషల్, స్వ, భుజ + బల, సమాపాదిత, అనిత్య, యోగ, వ్రజ, పీయూషుడు = కొద్దిపాటిభాగము, తన, చేతి + బలిమిసలన (స్వభుజబలముగా నీషద్భాగమువలన), పొందబడిన, దేవతలలోని, పీరభటుల, సమూహముయొక్క, అమృతము గలవాడు - దేవతలనందఱు కడు చులు కనగ జయించి వారి యమృతమును దీసికొనిపోయినవాడు (పూర్వగాధ: తల్లియగు వినతయొక్కయు తనయొక్కయు దాస్యములను విడిపించుకొనుటకు సవలి తల్లియగు కద్రునయొక్క కోరికప్రకారము అమృతకలశమును దేవతలయొద్దనుండి యెత్తుకొనివచ్చెను.) మావ్యల్, ఫణి, దశన, నఖ, బ్రాజ మాసుడు = ప్రకాశించెడి, పాములుగల, పల్లు (ముక్కు) తోడను, గోళ్ల తోడను, ఒప్పువాడు - దుర్, మేధ, జన, గ్రామము = దుష్టులను, మేధకాలి, మునుష్యులను, భక్షించినవాడు - [కద్రునకోర్కీదీర్చనమృతము తేబోవునపు డాకలిమాన్సుకొనుటకేమైన నాహారమిచ్చుని కోరి తండ్రియగు కశ్యపునిమాజ్ఞ ప్రకారము మేధకాలివాడ్ర నుదఱిరి భక్షించెను.] పక్షిశ్వరుడు = పక్షిజేడగు గరుడుడు - తత్పతాక = ఆయన బెక్కిము

80 సరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము

నందు - శ్రుతి, తనుస్సారుడు = వేదమేశరీరము. దానిచేఁ బ్రకాశించు వాడు - వేదమూర్తిబోధ = అగుచున్నాడు. (వర్తమానధర్మమును దెల్పిడి తద్ధితము).

౪౭. బొందశంబు = రూ. బొందడము = (బొంత + దశము) = కవచము - బొమిడికము = ప్ర. ముకుటము = కిరీటము - పొదిని = అమ్ముల పొదిని = తూణీరమును - వింటి = ధనుస్సును - మేల్, కుందనంపు, లేర = మేలిమి, అపరంజితోఁ జేయఁబడిన, రథముమీఁద - వీఁడె = ఇడుగో - కొఱలువాడు = ప్రకాశించుచున్నాడు - నెయ్యిండు = ప్ర. స్నేహితుడు - మందలించు = సంభాషించు.

౪౮. ఆజి = యధ్ధమందు - పీఠ, ఉద్భటులు = యోధ, శ్రేష్ఠులగు - పలువురు, దొరలు = పెక్కురు, ప్రభువులు - ధృత, అంజలిపుటులు = ధరింపఁబడిన, దోసీగు లనెడి, దొన్నెలుగలవారు - అగుచు - నాసీరము = ముందరి సేనను - వంచుచు = ఆజ్ఞాపించుచు - అతులితముగ = సాటిలేక - అంతక, ఆకా, ముఖంబున = యముని, దిక్కుగు దక్షిణపువైపుయొక్క, మొగదలను - ఆలరె = ఒప్పెడిసి.

గజులతోడి = తొక్కులుకల-గిరితెఱుగుగన = కొండవలె - సుత్రాముడు = సుఖమైన ప్రాణసముగలవాడు = సుఖముగల్గునట్లు రక్షించు వాడు = ఇంద్రుడు - గోల = కలకలము - వ్రేగు = అధికము.

౪౯. ఓహరీ = ఓయి యంద్రా - ధనుః, టంకృతులు = (కృష్ణుని) వింటియొక్క, టంగుటంగుమునుధ్వములు ఇంకనింక = అంతకంతకునెక్కువగ - ఆరి, కర్ణ, పుట, మహల్, ఆతంక, ఆవహములు = శత్రువుల, షవి, రంధ్రములకు, గొప్ప, బాధను, కలుగఁజేయునవి - కా = అగుట వలన - కులమహిధర్మములు = కులపర్వతములు - మాఱునెలంగ =

ప్రతిభస్వని యిచ్చునట్లును - దిగ్దజములు - బధిరములు = చెవిటివి-కాంగ్ =
అగునట్లును - బ్రహ్మాండ భాండంబు - పగులునట్లును - ముందుభిద్వసులు -
అమందముగ్ = అధికముగ - భువన, క్షయ, అంబుధి, రవ, శంక =
లోకములయొక్క, ప్రళయకాలమందలి, సముద్రపు, భస్మనిగాఁబోలునను,
సందియమును - కలిగింపగ్ = కలిగించునవి యగుటచేతను - కరి, ఘటా,
శోటి, స్థూకరణంబులగ్ = ఏరుగుల, సమూహముయొక్క, స్థూస్థిమ్ము
నెడు భస్మనులును - వాహ, హేష, రపంబులు = గుఱ్ఱములయొక్క, నకి
లింపులయొక్క, భస్మనులును - విశేషముగ - త్వంగల్, శతాంగ, రథాంగ,
నేమి, భానములు = పరిగెత్తుచున్న, రథముల, చక్రముల, పట్టాలయొక్క,
భస్మనులును - భట, ఉచ్చట, హుంకృతులు = సైనికుల, అధికములగు,
హుంహుమ్మునెడి కేకలును - ఘోరముగ్ - అధికముగ - వెలయగ్ = ఒప్పు
చుండుటచేతను - అద్భుతంబు = ఆశ్చర్యకరమైన - శోలాహలంబు = కలకల
భస్మని - నెగడుచున్నది = పృథ్విశాండుచున్నది.

ఆహవము = యుద్ధము - ఆవహితైనా = కలిగెనా (అరంభింపఁ
బడెనా) - నాసీర = నేనాముఖమునందు - గదాధరుడు = కృష్ణుడు -
సవిధ = సమీప - మహారథ, పరివృత్తుడు = పదునొండువేల విలు
కాండ్రతో నొంటరిగఁ జొరంగల మేటియోధులచేత, చుట్టుకొనఁబడిన
వాడు - వీరునికిగ్ = శూరుండగు నరకునికి - అడ్డముగ్ = నడుమను =
ముందుగా - అడ్డంకులు = నిరోధకములు = అటంక కరములు - ఒడ్డి =
చూచునాములు పన్ని - పెక్కు, పెను, పెనఁకువ, జోదులగ్ = అనేకము
లైన, గొప్ప, యుద్ధములు చేసియున్న, వీరభటులను - చక్కాడు = చువు.

గం. శుండాలు, అద్రి, గళల్, మద+అంబు, ఝరముల్ = ఏరుగులని
యెడి, కొండలనుండి, కాలుచున్న, మదపు + నీటియొక్క, ప్రవాహము
యనియెడి, నెలయేఱులును - శూభల్, రథాంగంబులగ్ = ఒప్పుచున్న,

82 నరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము

రథచక్రము లనియెడి చక్రవాక కక్షులను - ఉద్గండ, క్రస్య + భుక్, ఉద్ధ, సింహములు = భయంకరులగు, మాంస + భక్షకులగు రాక్షస, శ్రేష్ఠు లనియెడి, సింహములు - ప్రోద్బుత్, ఖడ్గముల్ = మిగుల ప్రకాశ మానమలగు, కత్తులనియెడి ఖడ్గమృగములు - కల్ల = ఉండుటచేత - ఉచ్చం డంబు = మిగుల భయంకరము - ఆరి, నైన్య, కాననములక్ = శత్రుసేన యనెడి, ఆడవులను - శార్ఙ్గ, శృత, అస్త్ర, అర్చి, ఉగ్రుండు = శార్ఙ్గమనెడి భనుస్సునుండి, విడువబడిన, బాణముల, కాంతులనెడి మంటచేత, భయం కరమైన - వాడగు కృష్ణుడు - మహమ్మి, కైవడిక్ = దావానలము, పల్ల- ఇవ్వడిక్ = ఈ సమయమున - ఘోరంబుగాక్ = భయంకరముగాఁ కాల్చును. ఆలం. రూపకశ్లేషోఽమానంకరము.

౧౧. ద్విరద, స్కంధ, గతుల్ = ఏనుగుల, మూపురములయందు, ఉన్నవారు-మహల్, ఆసుర, భటుల్ = గొప్పవారగు, రక్కస, బంట్లు - విష్ణు, అంబక, భిన్నులు = కృష్ణుని, బాణములచేత, నఱుకబడినవారు - ఖర + రుక్, మండలి, ఖండనంబుక్ = తీక్షణమైన + కిరణములుగల సూర్యుని యొక్క, బింబమును, బ్రద్ధలుచేయుటను - కావించుచుక్ = చేయుచు - సుర, విద్యేవుల, మోములు = దేవతలకు, పగతురగు రాక్షసులయొక్క, ముఖములు - తల్, హరిక్ = ఆకృష్ణుని బాణముల, దెబ్బలచేతను - పారి నిక్ = క్రమముగా = ఒకటి వెనుక నొకటిగ - కాల, రుచిక్ = నల్లని, కాంతిని - భజించి = పొంది - ఆఘాతల్ = పాపములు - పోలెక్ = అని పించునట్లు - గత, ఉన్నేవంబులు = పోయిన, వేడివిగలవి - వడిక్ = సేగ ముగ - త్సోజిక్ = భూమిమీఁద - పడును.

౧౨. శునాసీరా = ఇంద్రుడా [పుష్ట. శునాః = సమృద్ధములుగాఁ జేయబడిన + సీరా = నాగేభులు గలవాడు - వర్షించి భూమిని దున్ను టకుఁ దగినదానిగఁ జేయవచ్చెడిని, యర్థము. శ్రేష్ఠమైన సేనాగ్రభాగము

గలవాడనితా. రూ. సునాసీర = శోభనమైన నాసీరమునుగలవాడు, అనగా శ్రేష్ఠమైన సేనాగ్రభాగముగలవాడనియర్థము.

౫౩. చక్రి = చక్రాయుధమును ధరించు వాడగు కృష్ణుడు - శేఁగ్ = విజృంభించుటచేత - సింధురములు = వీనుఁగులు - ఇపు, విచ్చిన్న, కంధరములు = బాణములచేత, నలుకఁబడిన, కంఠములుగలవి నుపులు = గుఱ్ఱములు - కృత, దీర్ఘ + నుపులు = కలుగఁజేయఁబడిన, పెద్ద + నిద్దర (=చావు), కలవి - నాయకులు = సేనాపతులు - కాయ, నలగ్న, సాయకులు = దేహమున, నాటుకొనియున్న, బాణములు గలవారును (అగుచున్నారు).

౫౩. (ఉరగారి...శుండలక్) ఉరగ + అరి + కేతన = ఉరముతో గునుము చేయునవియగు పాములకు + శత్రువగు గరుడుడు + టెక్కెమందుఁ గల కృష్ణునియొక్క, శర = బాణములయొక్క, ఓఘ = సమూహముచేత, ఖండిత = నఱికివేయఁబడిన, అనుర = రాక్షసులయొక్క, దంతి = వీనుఁగులయొక్క, దంత = పల్లులతోడను, కట = చెక్కిళ్లతోడను, శుండలక్ = తోండములతోడను - స్ఫురత్, ఊర్తిపూరములు = ప్రకాశమానములగు, తరంగములతోడి, ప్రవాహములుగల-అస్పృక్, నదుల్ = నెత్తిటి, విఱులు - తద్దయక్ = మిక్కిలి - పడితో - ధరను పాటుచున్నయవి - చుమ్ము. ఛం. మంజుభాషిణి - సజనజగ - 9-వ యక్షరముయలి.

(నాసీర...నిరీక్ష్యుండు) ముందరి నైన్యమును, సుహరించుటచేత, సముదిత = కలుగఁజేయఁబడిన, సమతిశయ = మిక్కిలి యెక్కువైన, రుట్ = రోషమనియెడి, ఆశ్రయాశ = అగ్నిచేత, శోణీకృత = ఎఱ్ఱగాఁ జేయఁబడిన, వీక్షణ = కన్నులయొక్క, యుగళ = ద్వయమువలన - దుర్నిరీక్ష్యుండు = చూడనలవి గానివాడు - ప్రేరితుండు = ప్రోత్సాహపెట్టఁబడిన

84 సరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము

వాడు - స్వ = తన - జన్మ, ఉన్నట్లుండు = యుద్ధమునకు సిద్ధపడినవాడు - అభిముఖుండు = ఎదురుగాఁ బోవువాడు - సరగునకొత్తరగా.

గర. వేగముల పేలు = సహస్రాక్షుండు - విలొకించి = చూచి - దండు, గండు = సేనయొక్క, శౌర్యము-మొడు = అధికము.

(దాడి.....కతోరతకొ) దాడి - ప్ర. ధాటి = దండయాత్రయందలి, నెఱ = మగఁటిమిగల, గోడిగల = ప్ర. ఘోటికల = అడుగుజ్జములయొక్క, తండముల = సమూహముయొక్క, రింఖా = గిట్టలయొక్క, తాడన = చెబ్బలయొక్క, కతోరతకొ = చుట్టుకుందనముచేత - మృగ, తీలికొ = యుద్ధ, భూమియందు - ధూళి, పాళియె = దుమ్ము, సమూహమే-సరోజహిత, వాజిపర, రాజికో = సూర్యుని, అక్షశ్రేష్ఠమును-సమూహమును చూడఁగను నీయదు = చూడనీయదు - ఇది = ఈదుమ్మును, చూపె=నుమి. చం. పనమయూరము: భజననగగ - 9-వ యక్షరముయతి.

దేవదా = ప్రభువా ! తిలకింపుము = చూడుము-కనలి = కోపించి - మావటిల, మేల్, వాఁడి, అంకుశంబులచేత = మావంతుల (వీనుఁగులను తోలువారి) యొక్క, ఎక్కువ, పదనుగల, అంకుశము (వీనుఁగులను తోలేడియనుపసాధనము) లచేత - విదారికములు = చీల్చుఁబడినవి. (పరిభ్రమణ.....రావములను) పరిభ్రమణ = ఆత్యధికముగఁ దిరుగునట్టి, పారిష్టవ = సంచారములచేత, కపోల = చెక్కిళ్లయొక్క, మూల = మొదటను, సంభ్రమ = తొందరతో, బంభ్రమ్యమాణ = తిరుగుచున్న, బంభర = తుమ్మెదలయొక్క, ఝుకార = ఝుంఝుమ్మను, ఆరావములకొ = ధ్వనులచేతను - ఘోరకారముల = వీనుఁగుకూతల - సమతీతయ, రయ, సంచరణ, సంచలిత, సకల, భూ, భాగంబులకొ=మిక్కిలి యొక్కవైన, వేగముతోఁ గూడిన, సంచారములచేత, కదలింపఁబడిన, ఎల్ల, భూమియొక్క, ప్రదేశములును గలవి - నాగంబులు = వీనుఁగులు - కుపితులు = కోపపెట్ట

జడినవారు - రాతుల, తరటులచేతకొ = రాహుత్తుల (గుఱ్ఱముల నెక్కిన యోధుల) యొక్క, కొఱడాడబ్బులచేత - పరిభవముకొ = అపమానమును - గొఱినెచిప్పులు = గిన్నెలవంటి డెక్కలు - ధరా, పరాగ, సముదయంబులు = భూమియందలి, దుమ్ముయొక్క సమూహములు - సరయంబులు = పేగముతోఁ గూడినవి - హయంబుల = గుఱ్ఱముల - ప్రళయ, ప్రభంజన, ఆహత, వలాహక, నశ్వరంబులు = కల్పాంతమందలి, వాయువుచేత, విసిరి కొట్టఁబడిన, మేఘముల యొక్క, పేగమునంటి పేగముగలవి - శతాంగ, విసరంబు = రథ, సమూహము - పడనిడఁబడిన = సానఁబెట్టఁబడిన = ఈటెల కోటుల = అంచుల - నెఱి, ఓరయికొ = ఆధికమైన, రాపిడులచేత - మిడుగుఱుల, పిడుచేకొ = నిప్పురవల, సమూహముచేత - కప్పదారి = కృష్ణవర్ణ = అగ్ని - కాలరుల = కాలిబంట్ల - వెన్నునరదము = ప్ర. విష్ణురథము - పాదువఁబడియొకొ = ముట్టడివేయఁబడిన = సంకటము = కష్టము.

గగి. జ్వాల, ఉద్వేలము = ప్రకాశ మనియెడి మంటలచేత, మేరమిఱి యున్నదియగు - శూలము = కొఱ్ఱు - సంత్రాసభూతంబు = భయమును బుట్టించునదియగు - పరిఘము = ఇనుపకట్టగుదియ - వ్యాలోలతో, కుంతము = మిక్కిలి చలించెడి, ఈటె - దురంతముతో = పొంద నలవిగానివియగు - బల్లొడ్డండ్లకొ = గండ్రగొడ్డలులచేతను - వాతో, తూపులకొ = వాడిగల, బాణములచేతను - చాలకొ = అనేకములగు - వాలులకొ = కత్తులచేతను - ఇటకొ = ఈప్రక్కను - చక్రాయుధుండు = కృష్ణుండు - ద్విషతో, జాల, ఉన్నగుండు = శత్రు, సమూహమున, మునిగినవాడు - భిన్నుండు = బాధచెందినవాడు - కటా = అయ్యయో - వివిగుండు = విశేషకోపముగలవాడు.

86 సరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము

సుత్రమపుత్ర = ఇందు నికొడుకవగునోయి జయంతా - డెండము
చందమునకై = మనసువలె - బెగడువడునదిగాక = భయముఁ జెందు
నదియని.

౫౬. అచ్యుత, ఆతత, బాణాసన, చ్యుతములు = కృష్ణుని, పెద్దని
యగు, వింటినుండి విడువఁబడినవి - జిత్వరములు = జయశీలములు -
మరుత్, రయ, జిత్, త్వరములు = గాలియొక్క, వేగమును, జయించు,
వేగముగలవియునగు - సాయకంబులు = బాణములు - మహిత, భా, నా
యకములు = పూజ్యుమగు, కాంతివలన, శ్రేష్ఠములైనవి - సకలశత్రువులను -
శకలములుగకై = ముక్కలు ముక్కలుగ - కూల్చును.

౫౭. శౌరి, ధనుః, విముక్త, శర, జాత, విదారిత, దేహులు = కృష్ణుని,
వింటినుండి, విడువఁబడిన, బాణ, సమూహముచేత, ముక్కలు చేయఁబడిన,
ఒడలుగలవారగు - దేవ, అరులచేతికై = వేల్పుల, పగతురగు రక్కసుల
చేత - భిన్నుఁడు = చీల్చఁబడినవాఁడు - వారక = ఎడలేక - అయ్యినుకై =
అసూర్యుని - వారణ, రాజముల్ = గజ, శ్రేష్ఠములు - సవిధ, నాక,
మహా+అంగణమందుకై = (మిక్కిలి యెత్తుగలవగుటచేతఁ దమకు) చేరు
వనున్న, ఆకస మనియొడి, పెద్ద, ముంగిటియందు - సారెకుకై = మాటి
మాటికి - తుండముల్ = తొండములను - చాచుచు - పడితో - పమధు,
జాలముచేకై = తొండములతుంపురుల, సమూహముచేత - నేద = ప్ర.
నేద = బడలికను - తీర్చెడికై = పోగొట్టుచున్నవి.

సింగి, ముంగిటకై = ఆకసమను, ముంగిటియందు - తమ్ములు = ప్ర.
బద్ధము - ఇమ్ము = అధికము - మానుచులు = ప్ర. మనుష్యులు - కమ్మరు =
తిరుగు - మిన్ను+వాఁకకై = ఆకాశ, గంగయందు - తామేళులు = రూ.
తా.బేసలు - లోమశంబులు = రోమశములు - వృష్. రోమములు గలవి -
ముద్దరాలా = ఓసి ముద్గాంగనా.

గీ. హరి, శర, దారిత, అరి, వదన, ఓఘము = కృష్ణుని, బాణముల
చేత, నఱుకఁబడిన, శత్రువుల, ముఖ, సమూహము-వైకిఁగయంగఁ -
నింగిని = ఆకసమునందు, - పయోజ, రాజి = పద్మ, సమూహము - పరగును-
నరులు - వారణ, లూన, రద, అంస, భాగులై = విసుగులయొక్క, నఱికి
జేయఁబడిన, దంతములను, మూపుర, ప్రశేషములందుగలవారై - జనరంగఁ -
చక్కఁగా - శృంగులు = కొమ్ములుగలమనుష్యులు - కనంబడువారు - కంక
ముక్తముల్ = బాణములచేత, నరుకఁబడిన - శరములు - లోల, వల
ములు = సంచలించెడి, తోఁకలును - లోమక, కూర్తముల్ = రోమము
లున్న, తాఁబేర్లు.

అస్త్రల్, ఉపకృతికొఱకుఁ = మా, మేలుకై - కలనికొఁ = యుద్ధ
మునకు - సోఁకు, మూకల, గొంగ చేతఁ = రాక్షస, సమూహముయొక్క,
వినాశకుడగు కృష్ణునిచేత - నకల, భూత, సంతతి = ఎల్ల, విశాచ, సమూ
హమును - సంతర్పితము = తృప్తిపఱుపఁబడినది.

గీ. డాకినులు = విశాచస్త్రీలు - అస్త్ర, పూరములఁ = రక్త,
ప్రవాహములచేతను - వేదండ, ఉగ్ర, తుండంబులఁ = విసుగుల, భయం
కరములగు, తొండములచేతను - యోగినులుఁ = శాశికయొక్క నేవకు
రాండ్రగు నెనమండ్రుయోగినులును-విశాచులును - పొలలఁ = మాంసముల
చేత - మహాభోగంబులఁ = గొప్పగొప్ప సౌఖ్యములను - పొందఁగాఁ -
లఁకొ = ఉత్సాహముతో - కాలఖండ, గిశన, ఉల్లాసుల్ = కడుపు
లాని నీటితిత్తి క్రిందమాంసపు, ముక్కులను, తిన, ఉత్సహించు - కూర్తాం
దులు = రూ. కూష్మాంధులు = ఈపేరిటి విశాచులు - విలాసుల్ = సంత
సించుచున్నారు - మహల్, ఉజ్జ్వల, బేతాళులు = మిగుల, ప్రకాశమాను
లగు-విశాచావేశముగల మృతకరీరములు - రక్షి, పాళిక, అంత్ర, ఆశులఁ =
రాక్షసుల, సమూహముయొక్క, ప్రేగుల, సమూహమువలన - హస్త

38 సర కాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము

తాళులు = చేతులతో, తాళములు వైచువారును - కణ్ = అగుటచేత.
(ఇదిబీభత్సరసము. ఆరభటివృత్తి.)

ప్రేరిత = ప్రోత్సాహ పెట్టఁబడిన - వేగంటి = ఇంద్ర - పోటు =
యుద్ధము - సర్తనంబొనర్చు = ఆడు - నగ, శత్రువు = పర్వత, విరోధియగు
నిండ్రుండు - నగి = నవ్వి - సర్తనము = ఆట - ఆలమందు = యుద్ధమున -
ఎక్కైవడి = ఎట్టు - చెఱివాడక = తిరుగ - ఉపకంఠమునక = సమీప
మున - శుక్తురు = తిరుగు - వైకుంఠ = కృష్ణుని - మంటమారి = మహా
కోపి - మనవైరి మనశత్రువగు సరకుండు - అకనిక = ఆకృష్ణుని - పా
దువక = ముట్టడించుటకు - దర, కరుండు = భయమును, పుట్టించువాడు -
దర, కర, రిపుచేక = శంఖము, చేతియందుగల కృష్ణుని, శత్రునిచేత -
చక్రి = కృష్ణుని - పెద్ద నిదురఁబొందెక = చచ్చెను - పోరు, ఓరెపు, తిండి
పోటు = కలహమును, అన్నమును, ఎక్కువగాఁదిను నారదుండు - నయన,
సహస్రంబుక = కన్నులు, జేయింటిని, అబ్బురంబు = ఆశ్చర్యము - తివివి
కొను = ఆకర్షించుకొను, శతమన్యువు = ఇంద్రుండు - సర్వ, ఆశ్చర్య,
గృహంబు = ఎల్ల, అచ్చెరువులకు, చోటు - విగ్రహంబునక = యుద్ధము
నందు - ప్రధన, కథ = యుద్ధపు చరిత్రము - వాడుగా = అడుగో - వాలు,
మగండు = మేటి, శూరుండు - బలాహకంబు భంగిక = మేఘమువలె -
ప్రబల, రోష, భాషణ, మారుత, ప్రేరితుండు = మిగుల, కోపము తోడి,
మాటలనియెడి, గాలిచేత, ప్రోత్సాహ పఱుపఁబడినవాడు - అవీరత,
శర, వర్ష, పరంపరక = ఎడతెగని, బాణములనెడి నీటియొక్క, వానల,
సమూహమును - గిరియందువలెక = (మేఘుండు) కొండమీఁద కురియు
నట్టులు - హరియందుక = కృష్ణునియెడక.

౬౦. సకలములను - శకలంబులఁగాక - చేసి - పారిక = అధికముగా -

క్రోలు = త్రాగునట్టి - పాంథులు = బాటసారులు - ఆనెక =
త్రాగెను.

౬౧. కర, భిన్నఁడు = బాణములచే, భేదింపఁబడిన - అడిచే = కొట్టెను - డౌ = తగును - హరి, భుజ, హరిచే = కృష్ణుని, చేరి, చెబ్బు చేత - పదరు = నుసి.

౬౨. భిండివాలముల = రూ. భిందిపాలము, భిండిపాలము = విడిచి వాటు గుదియలను - భీకర, కరవాలముల = బెట్టిదపు, కత్తులను - శూలముల = కొట్టులను - మొగి = క్రమముగా - పఱవె = ప్రయోగించెను - అన్నుల = డౌరా, అడలకు = వెఱవకుము - వాలు, తూపు, గముల = పదునుగల, బాణముల, నమూనాముచేత - రూపుమాపెను. వ్యా. వాలు + తూపు = వాలుఁదూపు - కర్త ధారయనమాసనంధి.

౬౩. హరిచేత = కృష్ణుచేత - పఱపఁ బడినది = ప్రయోగింపఁబడినది - హరికరణి = సూర్యునివంటి - సుదర్శనము = చక్రము, సురరిపు = (సుర) రక్కసుని - శిఖరి, శిఖరముల = కొండ, కొమ్మలను - యుగాంత, గంధవహువలె = ప్రళయ కాలమందలి, వాయుదేవునివలె - తునిమె = భేదించెను.

సోత్కంఠముగా = (స + ఉత్కంఠము + కా) = సంతోషముతోడి తొందరతో = తహతహతో - ఉత్సవము = వేడుక = పండుగు - అతి లంఘింపఁబడియె = దాఁటఁబడెను = విడిచి పెట్టఁబడెను - గత, జల, సేతు, బంధనము = ఎండిన, నీటికి, మఱతెన, కట్టుట - చాలునీ... విచారము చేత = గడచిన కార్యమునుగూర్చి విచారపడిన లాభములేదు.

౬౪. అమరారి = నరకుఁడు - సమరమునకు = యుద్ధము నిమిత్తము - గరుడవాహు = కృష్ణుని - పెనుమొనతోడ = పెద్దనేనతో - కూడ. ముట్టి = వెంటడించి - సొరిది = క్రమముగా - చిత్తంబుతోడ = మనస్సుతో - ఈశు = శివుని - ఘనులతోడ = ముఖ్యులతో - గాలిని - పోతె = (ముట్టడించిన) యట్లు - చుట్టకొనియెను. అలం. ఉపమ.

90 నరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము

ఎట్టు = ఏల - మానవ, అద = పొలను (మానము), తిండియగు
రక్కనుని.

౬౫. అరిబలములు - బలశౌర్యములను - పొందినవయ్యును - జీత,
ఉపన, రయములకొ = గెలువఁబడిన, గాలియొక్క, వేగములు గల =
వాయువేగముకంటె నెక్కువ వేగముగఁబోవు (ఇది వెరుకటి సమానము
లొని శరయను పదమునకు విశేషణము) - మురళాసన, శార్ఙ్గధనుః, పరి
ముక్త, శర, అర్బులకొ = మురునిఁజంపినవాడగు కృష్ణుని, కొమ్ము + వింటి
నుండి, విడువఁబడిన, బాణముల, కాంతులనెడి మంటలచేత - నరగునకొ -
వెంటనే - పారిపారికొ = క్రమక్రమముగ - అఱకొ = నశించెను.

హస్త, లాఘవంబు = చేతి, వడి - వాక్, మనః, గతులకుకొ =
మాటలయొక్కయఁ, మనస్సు (హృదయ) యొక్కయఁ, నడకను - అతిక్ర
మించు = దాటు = మీటు.

౬౬. ములుకులు = బాణములు - కోదండమునకొ = వింటును -
కూర్పఁబడవు ఒక్కొక్క = సుధిపఁబడవు కాఁబోలును - దొనచుడియే =
ప్ర. తూణిరము నుండియే = పొదినుండియే - సారెకుకొ = వేర్వేరుగ =
అనేక పర్యాయములుగ - ఘోరంబుగాకొ = భయంకరముగా - ఒప్పారుకొ =
బాగుమీటును - దాననే = ఆబాణమువలననే - ఒక్కుమ్ముడికొ = ఒకటి
విధమున - బిట్టరువడికొ = మిగులవేగముగా - సుఘటన, స్ఫూర, చుచత్,
స్ఫులింగ, ఛటలచేతకొ = (ఒకటి నొకటి) తాఁకుటవలన, ఆధికముగ,
మెఱయు, మిడుగురుల యొక్క, కాంతులచేత - వక్ర, ఆళి = బాణ,
సమూహము - బలిసి = ఆతిశయించి - సంఘటన...మునుపె = అదివఱకుఁ
బ్రయోగింపఁబడిన బాణము శత్రుబాణము నొండొంటి నొఱసికొని యందు
వలనఁ గలిగిన నిష్పచేత నవి తగలఁబడుచున్నవి - అవియట్టుండఁగానే -
ధాకకొ = తీవ్రముగా - వీరకొ = విజృంభణముతో - ద్వాదశ+ఆత్మ =

పడ్రెండు, రూపములుగల సూర్యునియొక్క - రక్షక, తిమిరము = రాక్షసులనెడు, చీకటిని.

బవరంబు = యుద్ధము = ప్ర. ప్రహారము - దెప్పరంబు = రూ. దెప్పరము = ప్ర. దుర్భరము = సహింహ, గూడనిది-పీడక = విడుచుటకు.

౬౭. ఆధోరణులు = ఏనుగులనెక్కు యోధులు - తృక్త, విగ్రహాలు = విడువబడిన, దేహములు గలవారు - తృక్త, విగ్రహాలునై = చచ్చియు - స్వక, తరుణీ, హస్తీలు = దేవతాస్త్రీలగు రంభాదులనెడి, ఆడయేనుగులు - అబ్బక = (తమకు) దక్కగా - ఉబ్బినక = సంతోషముతో - వక్షోజ, కుంభస్థలిక = స్తనములనియెడి కుంభస్థలములు - వర, ముక్త, ఆవళి, యుక్త, హస్తములక = శ్రేష్ఠములగు, ముక్తములు, హారములతో, కూడిన, చేతులతో - అస్థానించుచుక = చఱచుచు - వెరవు = ఉపాయము - గీటుచుక = చీరుచు - తత్, పుత్రుతోక = ఆపృష్ఠుని, తనయుండగు మన్మథునితో - అనిక = యుద్ధమునందు - వేగింతు = తెల్లవార్డును కాలముపుచ్చుచుందురు = తెల్లవార్డురు.

చూడ్కి = చూపు - నిగుడ్చక = నిగిడించుట.

వేగింతు - రూ. వేగింతురు - తకారముమీది ఉకారమునకు లోపమైనది.

౬౮. కరులు = ఏనుగులు - వీక = ఏపుతో-కర్ణతాళములతోక = చెవులాడించు కొనుటతో - ఘోకరణంబులు = ఘోకారములు - తగక - ఒప్పుటచేతను - కంసారి, శస్త్ర, క్షతిక = కృష్ణుని, బాణపు, దెబ్బలచేతను - పారిక = వరుసను - దాన, అంబు, కణంబులక = మద, జలపు, బొట్టులచేతను - గళిత, సత్, ముక్త, ఆశులక = తాల్పరబడిన, మంచి, ముత్యపు, నమూనాములచేతను - డాలులక = కాంతులచేతను - సరవంబులు = ధన్యు (ఉజుము) లతోక గూడినవియు - తటిత్, అనివృత్తులు = మెరుపులతో,

92 నరకాసుర విజయ వ్యాయోగము - టిప్పణము

కూడినవియు - పృషత్, జాలంబులున్ = నీటిబిందువుల, సమూహము గల
వియు - వృష్టి, ప్రస్తర, పాతంబులు=వానతాళ్లగువడగండ్లు, పడునవియు -
ఐనమబ్బుల, రుచిని = ఐనట్టి, మేఘముల, పోలికను - తాల్పున్ = ధరించు
చున్నవి.

విశే. ఘోరకారము లుఱుములతోను ఏనుగులమీఁదఁ బడు
చున్న కృష్ణుని బాణములు మెఱుపుతోడను కుంభస్థలముల నుండి పడుచుండు
మదజలబిందువులు వర్ష బిందువులతోడను కుంభస్థలములనుండి రాలు ముత్య
ములు వడగండ్లతోడను ఏనుగులకాంతి మబ్బులతోను బోల్పబడినవి. అలం.
ఉపమాయథాసంఖ్యల సంక్షేపము.

౬౯. ఒక్కరుఁడు = ఒకానొక - కాలరి = కాలిబంటు - హరి,
కాండ, గృహీతుఁడు = కృష్ణుని, బాణముచేత, కొనిపోఁబడినవాఁడు -
ఔచు నింగిన్ = ఆకాశమున స్వక, స్త్రీ, లలిత, అవతంస, సుమ, రేచిత,
మధు, అభిషిక్తుఁడు = దేవతా, స్త్రీలయొక్క, మృదువులగు, కర్ణాభరణము
లైన, పువ్వుములనుండి, కాతీన, పూదేనెతోడ, నీరార్పబడిన వాఁడు -
అయ్య - కుండాలు, గళ, ఉపరి, స్థ, చరణంబు + కన్ = ఏనుగు, మెడ,
మీఁద, మోఁపబడిన, కాళ్లు గలవాఁడు + అనునట్లు - వ్రాలి = పడి -
భీత, తత్, వ్యాళ, సముద్ధి తుండు=బెదరిన, అయ్యెనుగు చేత, ఎగురవేయఁ
బడినవాఁడు - తత్, కుచ, మండలంబునన్ = ఆగంధర్వస్త్రీయొక్క, స్తన,
ప్రదేశమునందు - వెండియున్ = మఱుల - వ్రాడున్ = పడుచున్నాఁడు.

ఆక్రందనము = రోదనధ్వని = క్రందు - మురహర, శర, దుర్దిన,
అర్ధికులది = కృష్ణుని, బాణముల నెడి జలములయొక్క, నిరంతర వర్షముచేత,
'బాధపెట్టఁబడు వారిది-సంభ్రమంబునన్'=రంతోషముతోఁ గూడిన తొంద
రతో-మడిసెనా=చచ్చెనా.

20. తేర్చి = ఓదార్చి = బ్రతిమాలి - కేరి = పరిహసించి - రోసమునకొ = కోపముతో - చూచి - ఆజిక్ = యుద్ధమునకు - పురికొల్పి = ప్రోత్సహపెట్టి - రుచి = ఆసక్తి - తీసి = ఉత్సాహము - ఎలర్పంగొ = అతిశయింపగా - ఆభిముఖ్యముగొ = ఎదురుగ.

21. ఇద్ద, క్రుధా, రక్త, దృక్, భీమంబు = ప్రసిద్ధులు, కోపము చేత, ఎఱ్ఱబాటిన, కనులవలన, భయంకరమైనది - అపరాజ్ఞుఖంబు = వెనుక దీయనిదియునగు - నిపక్షపదనమును - విమి - ఈక్షింతును? ఇకను - తల్, శ్వేత = వాని, సింహనాదమును - గుణ, భావమును = నారి, మోతను = భనుష్టంకారమును - వి నేమనుచు నివ్వనవాడ - హృత్, క్షతుల = రొమ్మనందలి, గాయములను గూర్చి - నేనేమంచు - అడంగల = చెప్పగలరు - చా = చచ్చుట - మూడ = సిద్ధించుటను - కనినాడ - ఈ, సంగ్రామ, దారిద్ర్యము = ఇట్టి, యుద్ధమునందలి, దుర్లభను - ఏమందును. వ్యా. భీమంబున్న కరాజ్ఞుఖంబు = భీమంబు + ను + అపరాజ్ఞుఖంబు - అచ్చుకరమగునపుడు ద్రుతమునకు ద్విత్వరూప సుష్టేషము.

22. మహత్, ఉద్ధతుల = మేటి, శూరులను - ముఖ్యులు = మొదలగువారు - స్వ, దోర్బలమునకొ = తన, భుజకక్షిత - నమరంబునకొ = యుద్ధమునందు - క్రక్కునకొ = వేగముగా - ఉక్కుడంచితికొ = రూపుమాపితిని - అంచు - వారిచేకొ = వారిని చంపిన కారణముచేత - అభర్వముకొ = మిలిమిచేసిన - గర్వమును - కాంచకు = పొందకుము-విమి = చుమి - ఇద్ద, బలుకొ = ప్రసిద్ధ, శూరుని - మహామహాకొ = మహాశూరుని.

23. ఓరీ = ఓచరకా - కంక, అదులు = రావులుగు, మొదలగు - పులుగులొ = వత్తులు - నీమాంసంబుభుజింపంగోరి - నీడాలు (టెక్కెము) వైనాడుచు - సీమృత్యు, ఉదయము (కలుగుట) యొక్క, సూచకంబులు - అగుచుకొ - నిండాదుకొ = మూడుగుచున్నవి - సీపు - ఇష్ట - భీమ, అజిక్ = బెట్టివపు, పోరున - మత్, కాండ, విఖండితుండవు = నా, బాణముల చేత,

౭౧. భూనుత = ఓరినరకా - (క్షుభ్యత్ ... ఘోరము) క్షుభ్యత్ = కలవరపఱచెడు, ఆళిక + ఈక్షణ = నొసల + క్షేకన్నుగలవాడగు శివుడు, శక్ర = ఇంద్రుడు, ముఖ = మొసలగు, ఆఖిల = ఎల్ల, ఆమర = వేల్పుల యొక్కయు, ఉద్భట = శ్రేష్ఠమును, పటు = సమర్థమునగు, దోర్బల = భుజ బలమును, ప్రథన = యుద్ధమునందు, దారుణ = భయంకరముగ, వారణ = అణచివేయుటయందు, ఘోరఘోరము = మిగుల బెట్టివ మైనదియు - భువన, క్షయ, కాల, కాల, విస్ఫుట, రసనా, అతి భీషణముకొ = లోక ములను, నశింపజేయు, సమయముగు ప్రళయకాల మందలి, యముని యొక్క, మిగుల మెఱయుచుండు, నాలికవలె, మిక్కిలి వెఱపు గొలుపు సదియు - ఉగ్రముకొ = భయంకరమునగు - నీయది = నీయొక్క, భద్రము - ఈ, కుటిలతర, ఉక్తికత్రపునకుకొ = ఇపుడు కృష్ణుడనిన - మిగుల క్రూర మగు, మాటయనెడి, ఉక్కు (శూలము) నకు - ఎటుల సహించును.

ఈవడికొ = ఈసమయమున - సారథి, భాషణ, ఉద్ఘాత నిర్భర, అభిమానుండు = నూతుని, మాటలవలన, కలిగిన, అణచవలదముగాని, రోషము గలవాడు - సమర, ఉన్న ఖుండు = యుద్ధమును, ఎదుర్కొను వాడు - రాకాసి, గొంగ = రాక్షస, వినాశకుండగు కృష్ణుండు - సింగాణిక్ = ప్రశృంగిణమును = వింటిని.

౭౨. విచలత్, భూ, కటి, భీమ, (౭. ఫాల+ఫలకుత్) = మిగుల చలించెడి, బొమ, ముడిచేత, భయంకరముగు, (పలకపంటి + నొసలు గలట్టియు) - విభ్రాంతిమత్, చతువులు=విశేషాశ్చర్యమును గలుగజేయు, కన్నులు గలవారును - రచిత, ఆకా, ఆక్రమణలు = కూర్పబడిన, దిక్కుల యొక్క, పశపఱచుకొనుటలు గలవారునగు - వీరు = ఈ - తాత, నుతుత్ = తండ్రి, కొడుకులగు - మురారి=నరకులు-విక్షింపకొ = చూచుటకు - చిత్రంబు - కకొ = అగునట్లు - ఇచటకొ = ఇక్కడను - చక్రిత, ధమః, జ్ఞా, నిర్గత, అస్త్రంబులకొ = గుండ్రముగా పంచబడిన, విండ్లయొక్క, నారినండి,

బయలు పెడలు, బాణములచేత - ప్రచుర, ఆయాధన, కేళి, కాశలముక్త = ప్రకటమైన, యుద్ధ, శ్రీడయందలి, నేర్పును-పాటించుచున్నారు = తాల్చుచున్నారు.

22. శ్రుతి, స్థితి, ఉల్లసత్, జ్యో, లతా, జనిత, ఉద్వేగములు = చెవివఱకును, అధికముగా లాఁగఁబడిన, ప్రకాశమానమగు, వింటినారి యనెడి, తీఁగెవలన, కలుగఁజేయఁబడిన, ఎక్కువ పడిగలవియు - ఒండొంటి = ఒకటి నొకటి - తాఁకుటచేత - మిడుంగులులు = నివ్వరవలు - పద్దె = కలుగఁగా - మహావాయుచేత = గొప్పగాలిచేత - మైగపుక్త = శరీరము లాక్రమించుకొనునట్లు - పెనుపఁ బడ్డవి = వృద్ధిచేయఁబడినవియు నగు - అంబకంబులు = బాణములు - కనులయందు - మందెమ, శోష, పచ్చి (అగ్ని) యొక్క, తునుకలు - కానోపుక్త = అయియుండును - నాక్త = అనునట్లు - తోచును - (మఱియు) - అగ్ని, బాణ, కలనా, జన్యంబుక్త = అగ్నేయ, అస్త్రములను, పొందునట్టి, యుద్ధమును - నూచించెడును.

23. విద్ధ, అంగులు = గాయములైన దేహములుగల కృష్ణనరకులు-ఇరువురును - ఒగ్గి = క్రమముగా - అన్యోన్యముక్త - ఒకరినొకరు - మార్కొంచుక్త = ఎదిరించుచు - పేర్కొంచుక్త = పేరువెట్టి పిలుచుకొనుచు - ఘన, నిర్ధాత, రవ, అతిఘోషణములక్త = మేఘములయందలి, మిగుల భయంకరమగు, భవనియగు నులుము (లేదా, గొప్ప, ఉప్పెనయందలి, భవసుల) వంటి, అధిక భవసులచేతను - వినత, ఉగ్రోగ్ర, శరాస, నిర్దతములక్త = విశేషముగా పంచఁబడిన, మిగుల భయంకరమగు, విజ్ఞులనుండి, బయలు పెడలునట్టి - కాండ, ప్రకాండంబులక్త = బాణ, శ్రేష్ఠములచేతను-కనక్త = చూచుటకు - (సంపర్త...నదీసంబులక్త) సంపర్త = ప్రళయకాలమందలి, వలత్ = పరిట్లుచుండెడి, తరంగ = కెరటములయొక్క, ఉద్ధాఢ = మిక్కిలి యధికమైన, భవనత్ = మ్రోయుచుండు, ఘూర్ణ = తిరుగుచుండెడు, నదీసంబులక్త = సముద్రములను - పోలిరి.

విశే. ఇందు, కృష్ణ నరకులు ప్రళయకాలమందలి సముద్రముల తోడను, పెద్దవియగువారి విండ్లనుండి వెడలుబాణములు ఆ సముద్రతరంగములతోడను, ధనుష్టంకారధ్వనులు ఆతరంగములయొక్క గొప్ప ధ్వనుల తోడను బోల్పుటదెను.

కలనక్ = యుద్ధమున - ప్రయుక్తంబు = విడువబడినది - వైశ్వానర = ఆగ్నేయ - దిగబడిన = శాతీపోయిన - ప్రావడియొక్ = పడిపోయెను - కావరమునక్ = పొగరుచేత - ముమ్మెనవాలు = త్రిశూలము.

౭౯. ఇయ్యోడక్ = ఈ సమయమున - [భీమిత...దుర్వీక్ష్యము] భీమిత = త్రిపుబడుచుండు, త్వాధర + నాథ = పర్వత + శ్రేష్ఠమగు మందరముయొక్క, కర్షణ = రాపిడియొక్క, భర = అలిశయముచేత, క్రాంత = బడలిన, అహి + రాట్ = పాప + తేడగు వాసుకీయొక్క, క్వాస = ఊర్పులనియెడి, భీమ = భయంకరమగు, మరుత్ = గాలిచేతను, ఉద్దీప్త = ప్రజ్వరిల్లఁ జేయఁబడి, విష = విషమనెడు, ఆశుశుక్షణి = అగ్నియొక్క, శిఖామాన = మంటలవలెఁ గాన్పించుచున్న, ఉగ్ర = భయంకరమైనదియు, దుర్వీక్ష్యము = చూడనలవిగానివియునగు - ఆయమరారాతిది = ఆనరకుని సంబంధమగు - శూలము = ముమ్మెనవాలు - అచ్యుత, శర, ఓఘ, అవార్జము = కృష్ణుని, బాణ, సమూహముచేత, అణఁపనలవిగానిది - ఔచుక్ - తదీయ, మహత్, ఉరః, ఉతజ, ఆపగా, ఆప్తిక్ = ఆకృష్ణుని, వికాలమగు, తొమ్మనందలి, నెత్తుటి, విటిని, పొందుటచేత - ఉపశామ్యంబు = చల్లాటినది - అయ్యోగా.

౮౦. (శూల...హరిక్) శూల = ముమ్మెనవాలువలని, ఆఘాత = గాయమువలన, కృత = కల్గిన, క్రుత్ = క్రోధముగల, అచ్యుత = కృష్ణునియొక్క, శర = బాణములయొక్క, స్తోమ = సమూహముయొక్క, ఆహరిక్ = నెబ్బలచేతను - ఇలా, సుతునకుక్ = భూ, పుత్రుడగు నరకునికి - కాయమునందుక్ = దేహము మీఁదను-గాయములు - (ఆభీల...రమక్) ఆభీల = భయంకరమైన, ఉజ్జృంభణ = విపులీ, జంభ = జంభుడను

రాక్షసుని, భంజన = సంహారమందలి, సముద్వీర్య = అతిప్రతాపముతో
డను, అతిశౌర్య = పరాక్రమముతోడను, ఉగ్ర = భయంకరమైన, రుట్ =
రోహిణియొక్క, జ్వాల = మంటలచేత, అరక్షిత = ఎఱ్ఱమైన, తాపక =
నీయొక్క, ఈక్షణ = కన్నులయొక్క, సహస్ర = వేయింటియొక్క,
త్వీట్ = కాంతులయొక్క, రమణ్ = అందమును - పూనుచు-జానయ్యెన్ =
ఒప్పుమీఁతెను.

మొగిలు = రూ. మొయిలు = ప్ర. మేఘము - నిద్దంపు = ప్ర.
స్నిగ్ధము = గంభీరమైన - శబ్దము = వి. సద్దు - వితర్కింపఁ = అహించింప.

౮౧. హరులు = గుఱ్ఱములు-బరువడి=మఱుల - కేతనము=దెక్కెము-
బల్ = పెద్ద - ప్రక్కలు = ముక్కలు - చెండెడున్ = నఱికివేయును -
అభీప్సితంబు = ఇష్టము - వర్షము = శౌర్యము - విర్పడన్ = స్పష్టపడునట్లు.

ప్రచోదితుఁడు = ప్రేరేపించఁ బడినవాఁడు - సమేధిత, క్రోధుఁడు =
మిక్కిలివృద్ధి పొందింపఁబడిన, కోపము గలవాఁడు.

౮౨. కలంగెన్ = కలంగెను - ధాత్రి = భూమి - ప్రస్యెన్ =
బ్రద్దలయ్యెను - త్వ భృతులున్ = కులగిరులు నైతము - పాప, తేఁడు =
నర్ప, రాజగుశేషుఁడు - స్తంభకన్ = నిశ్చలత్వమును - ఒలనెన్ = పొందెను -
దిక్, ఇభి, పూహంబు = దిక్, గజ, సమూహము - సంభ్రమించెన్ = గిఱ్ఱు
గిఱ్ఱునఁదిరిగెను-సూర్య, ఇందువుల్ = సూర్యుఁడు, చంద్రుఁడును-పాలయన్ =
సంచరించుటకు - చాలక = శక్తిలేక - భముల్ = నక్షత్రములు - వారిజ
జాండము = బ్రహ్మాండము - క్రన్ననన్ = త్వరలో - నకలతన్ = తును
కలగుటను - చెందును - అనన్ = అనిపించునట్లు వ్యా. చెందున్ననన్ =
చెందును + ను + అనన్-అవసానమున ద్రుతస్వరమునకు లోపము ద్రుతము
మీఁద నకారము. ఇదే ద్విత్వరూపమగు సంక్షేపము.

౮౩. నురరిపు, విముక్తము = నరకునిచేత, విడువఁబడినది - పార
సెన = పొందిన - చారి = సూర్యుఁడు - తొలుసంజన్ = ఉదయ కాల

మున - వై శ్వానరుచేత్ = అగ్నివలన - స్వరుచిత్ = తనకాంతితో - నలు,
వొందు = ఒప్పుమీఱు - అట్లు - పొరిత్ = మిక్కిలి - పొలిచేత్ = ఒప్పెను.
సూర్యుడ స్తమింపఁబోవునపుడు తన తేజస్సు నగ్నికిచ్చిపోయి మఱల నుదయ
మున రాఁగానే పుచ్చుకొనుచుండు నని పూర్వగ్రంథములు చెప్పుచున్నవి.

అనురీ, శాంబరి = రాక్షస, మాయయనెడు నొకయస్త్రి విశేషము -
ప్రకటికరింపజేయ = ప్రచురముసేయ = ప్రయోగింప - శతానంద = బ్రహ్మ
యొక్క - మాయా, అవిష్కరణ, అవకాశము = శాంబరీ విద్యను, వెల్లడి
సేయు, ఎడము (వ్యవధానము.)

౦౪. సౌదర్శనము = సుదర్శనమును చక్రసంబంధమైన - వహ్ని
యొక్క (సౌదర్శనమునకు అనుచోటనున్న సముచ్చయమిచట నుంట వచన
వైలి) = అగ్నియు - (ప్రళయో...మాలికంటై) ప్రళయ = యుగాంత
మందలి, ఉగ్ర = భయంకరమైన, శ్రోధ శోపముతోఁ గూడిన, కాళి +
ఁలి = కాళికాశక్తికి + మగఁడగు శివునియొక్క, నిటలతట = ఫాలప్రదేశ
మున, ప్రస్ఫురత్ = మిగులవెలిగెడె, చక్షుః = కన్నులనుండి, ఉద్యత్ =
బయలు వెడలునట్టియు, జ్వలత్ = మండుచుండునట్టియు, అగ్ని = నిప్పు
యొక్క, ప్రస్ఫులింగ = కణములయొక్క, ఫట = సమాహముయొక్క,
ఫట = ఫటఫటయును, రవ = భ్రమలతోడ, యుక్ = కూడిన, జ్వాలికా =
మంటలయొక్క, మాలికంబు = వరుసలు కలది - అయి - బలి +
విధ్వంసి, ఇద్ధ, వాత, ప్రహిత, ఖరతర, వ్యాప్తి, దీప్తంబును = బలిచక్ర
వర్తిని + అణచివేసినవాడగు కృష్ణుడనియెడి, ప్రసిద్ధమగు, గాలిచేత
కూర్పబడిన, మిగుల చుఱుకుండనమును, పొందుటచేత, వెలుగు
నదియు - ఔచు - బలవంతుక్ - ధాల్లి, ఉద్భవునిక్ = భూ, పుత్రుని -
తృణముఁగాఁ = గడ్డిపోచ, యగునట్లు = గడ్డిసఱకను కాల్చినట్లు -
కాల్చెను.

పెడియొక = తిరిగి - విమర్శించి = పరిశీలించుచు - మడిసినను =
 చ్చినప్పటికి-మను = బ్రతుకు - ముఖంపించు = వ్యసనపఱుచు - “మర
 జాంతాని వైరాణి” = పగలు చావుతోఁ దీఱునది - అసుర = రాక్షసుఁడు-
 సుకృతము = పుణ్యము.

౧౫. పొరలు, మృత, రిపు, మొండెంబు, దరముచుండి = కొట్టు
 కొనుచుండు, చచ్చిన, శత్రుని కబంధముయొక్క, కంఠమునుండి - వెడలి =
 బయలుదేరి - నిష్ఠూరము = ఉగ్రమైన - ఒక వెల్లు (= కాంతి) - బలిమిఁ
 = బలవంతముగా - సురీ, కర, ఉజ్జిత, మందార, శేణువు + అటులఁ =
 దేవతాస్త్రీలయొక్క, చేతులతో, చల్లబడిన, కల్పవృక్ష పుష్పములయొక్క,
 పరాగము + వలె - వెన్నునందుఁ జొచ్చుచున్నది.

తూర్వ = వాద్యములయొక్క - శరణ, ఆగత = రక్షణముకొఱుకు,
 వచ్చినది - ధాత్రి = తల్లి - ధాత్రియొక్క = భూమియొక్క భగ
 దత్తుఁడు = నరకాసురుని కొడుకు పేరు - భద్రాననమునఁ = సింహాసన
 మందు - ఉపవేశితుఁడు = ఉంచబడినవాఁడు - నిష్క్రవమే = నిశ్చయమే -
 ఉలిపు = ధ్వని - ద్వారకా, గమన = ద్వారపతీపురికి, వెళ్లవట్టి -
 నిర్వృత్తిక = నెఱవేర్చబడిన - ఆఖండలండు = ఇంద్రుఁడు - అనున
 రింపఁ = వెంబడింపఁగా = ఆశ్రయింపఁగా - పగలు ముగినెడుఁ =
 అస్తమాన మగుచున్నది.

౧౬. తోయజమిత్రుఁడు = సూర్యుఁడు - (మన్నివతా.....పూర
 ముఁ) మల్ = నాచేతను, నిహత = చంపబడిన, అరి = శత్రువులవలన,
 నిర్లభిత = చీల్చబడిన, మండల = బింబమునుండి, నిర్లత = బయలువెడలు -
 కించిల్ = కొంచెము - ఉష్ణ = వేడిమితో, సంపన్న = హరిన, మహత్ =
 అధికమగు, అస్త్ర = నెత్తుటి, పూరము = ప్రవాహము - అను, భ్రాంతిఁ =
 అనియెడు, భ్రమను - ఒనర్పు, జరల్, ప్రకాశముఁ = కలుగఁజేయు,

వృద్ధ, కాంతిని - ఆకసమున - పన్నుగఁ = చక్కఁగా - నించుచు-చరణ,
అచల, మస్తకంబునందుఁ = పడమటి, కొండ, మీఁదను - అవశుండు
వోలెఁ = చేష్టలు తక్కినవానివలె = అస్వాధీనునివలె - పడును.

౮౭. దివన, అవసాన, వాగురిక, విచేష్టఁ = దిన, అంత (అస్తమన
సమయ) మనెడి, బోయవానియొక్క, వ్యాపారమువలన - మృదుల, రశ్మి,
కలితుఁడు = కోమలములైన, కిరణములనెడి త్రాళ్లతో, కూడినవాడగు -
భగుఁడు = సూర్యుఁడు (పక్షి) - అస్తాద్రిఁ = క్రుంకుడు మెట్టియగు పడ
మటి కొండయందు - విచేష్టుఁడు = స్పృహ తప్పినవాడు - వెఱి = భయ
ముతో - సరపములు = కూయుచున్న - భగముల్ = పక్షులు - త్వరఁ -
గూళ్లకు పఱచును.

తా. అస్తమయ సమయమును బోయవాడు పన్నిన మృదుకిరణము
లనెడి యురులలోఁబడి సూర్యుడను పక్షిస్పృహతప్పి యుండుటనుజూచి
పక్షులు (తాముభగములే కావునఁ, దమకు నాయాపదయే పొసగునని)
భయముతో నేడ్చుచు దమగూళ్లకుఁ జేరుచున్నవి. ౮౩, ౮౪, ౮౫,
౮౬, ౮౭, పద్యము అస్తమయవర్ణనమును చెల్పెడును.

౮౮. ఇభ్రుడు - భూభృత్తులు = కొండలు - ఎల్ల - పరిణత, హరి,
శోభిఁ = వృద్ధ, సూర్యుని, కాంతిచేత - చరితార్థములు = కృతకృత్య
ములు = ధన్యములు - అయి - శోభిల్లఁ = ప్రకాశించుచు - ప్రాభవము
నఁ = సంపత్తుచేత - అలభ్యఁ = పొందనలవిగాని - కాంచన+భూభృత్,
లక్ష్మీఁ = బంగరు+కొండయగు మేరుపర్వతముయొక్క, కాంతిని - పొంది -
వెలుంగును.

కారవ, నీరద, సదృశ, శరీరుఁడు = శరత్కాలమందలి, మఱ్ఱ
లతో, సమానమగు, దేహముగలవాఁడు - సమగ్ర, నైర్మ్యుఁడు =
అధిక, సేనలు గలవాఁడు - పాక, కానచుండు = పాకుడను రాక్ష

నుని, సంహరించిన వాడగు నింద్రుడు - ధరిసరమున = చేరువను -
మధనుడు = చంపినవాడు - హల, ధరుచేత్ = నాగలిని, (అయుధ
ముగ) ధరించినవాడగు బలరామునిచేత - ప్రత్యుద్దమివక్ = ఎదుర్కొన-
అనుజ్ఞాతులము నెలవు పొందినవారము - నంద, నందన, స్వందన, సవిధము
వక్ = నందుని, కొడుకగుకృష్ణుని, రథ, సమీపమున - సంక్రందనుడు =
ఇంద్రుడు - సమవతరించు = దిగు - మఘవుడు = ఇంద్రుడు - అభివృ-
దనము = సమస్కారము - ఆప్రతి పక్షుడవు = శత్రువులు లేనివాడవు -
ఆవుము = కమ్ము - లేఖ, ఋషభుడు = దేవ, ఇంద్రుడు-ద్వంద్వము =
జత = జోడు - సమర్పింపుము = ఇమ్ము - కైకొను = పుచ్చుకొను - మహా
ప్రసాదంబు = చిత్రము.

౮౯. దుర్వార, ఆహవమందుక్ = నివారింపశక్యముగాని యుద్ధ
మున - ముర, యుక్, దోహచర, అసీకినిక్ = మురునితో, కూడిన, రాక్షస
నైన్యమును - గర్వ, అంధుక్, గర్వముచేత, కన్నుగానని - త్తై = భూమి
యొక్క - రక్షః = రాక్షసులయొక్క - (ఈవిసర్గము ఉపద్దాసీయము) -
గీర్వాణ, అంబుక్ = వేల్పులకు, తల్లియైన = యదిలికి - దుఃఖ, వహ్ని =
వ్యసనమనియెడి, నిష్ప - నిర్వాణముక్ = వాశనమును - పొందెను-
మత్, సర్వ, అభీప్సితముత్ = నా, ఎల్ల, కోర్కులును - నీ, సత్, కృపక్ =
నీ, చక్కని దయవలన, కృతార్థములు = ధన్యములు = నెఱవేఱినవి - వి -
జానోందెక్ = నెఱవేఱెను = ఒప్పెను.

౯౦. భా, మతి, ఉల్లసితుత్ = (భామతిగ్రంథముచే బ్రకాశించు -
వారు) కాంతితోడి, బుద్ధితో ప్రకాశించువారును - విపరణ, ప్రజ్ఞక్ =
వ్యాఖ్యాన కార్యమందు బోధపఱచునట్టి, విశేషజ్ఞానమున - రతుత్ = ఆ
సత్తిగలవారును - సుతంత్రజ్ఞులుక్ = చక్కగా, శాస్త్రముల నెఱిగిన
వారును - శ్రీమత్, సత్, గణన, అగ్రగణ్యులు = ప్రకాశించునట్టి సత్వరు
వుల, యెన్నికలో, ముఖ్యులు - సాంఖ్య, ధి, రాముత్ = శాస్త్రమందలి,
బుద్ధితో, ఒప్పువారు-స్వామ్యవిచార, దక్షులు = తర్కశాస్త్రమును, (స్వామ్య

స్వామ్యములను అనియు,) ఆలోచించుటయందు సమర్థులు - మహా, ప్రాభా
కర, శ్రీమతులై = ఉత్తరమీమాంసాభిజ్ఞులు (పూజ్యులగు, సూర్యగర్భుఁ
వంటి, లేజన్యగలవారునగు - భూమీశులై = రాజులును - ద్విజులై
బ్రాహ్మణులును - పొల్పు + బింబి = మేలు + చెంది - చెలంగుదురు
విప్రుదురుగాక.

౯౦. శ్రీకై = 1. లక్ష్మిని, 2. విషమును-ఎదనేకై = రోష్టునగాని
గళముననేకై = కంఠమునగాని - అబ్బ = 1. పద్మముయొక్క 2. చంద్రుని
యొక్క - అభిరోభ = ప్రకాశమును - సుదర్శనము = 1. విష్ణునిచక్రము
2. అగ్ని - హరిహరస్వరూపుడగు దేవుడు కాపాడుంగాక.

స మా త్త ము.

సీ. శ్రీకృష్ణకృతధరి - శ్రీసుతవిజయముకై
రూపించువ్యాయోగ - రూపకమును
ధర్మసూర్యఖ్యున - త్కవిశేఖరుఁడుమును
గీర్వాణమునవిలి - ఖంచె ; దాని
నాంధ్రగీర్వాణభా - మభిజ్ఞ సుతవివ
శ్చిచ్ఛిరోరత్నప్ర - సిద్ధిఁగనియు
నస్తత్సహృద్రత్న - మైనకొక్కొండవేం
కటరత్నకవితెల్లు - గానొనర్చె
నద్దముననీడవోలెను - దద్దహృద్య
ముగనలంకారరసభావ - ములుదలిర్పఁ
దదనుమతిఁ జొందినేనిందు - దానిఁజేర్చి
కొంటినావ్యాఖ్యతోఁగూడ-

ప్రముఖములు

కొం. సు. శాస్త్రి.

చెన్నపురి: వావిళ్ల రామస్వామికాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారి
చా.కల్. ప్రెస్సున ముద్రితము. - 1950.

“సీ. శ్రీకృష్ణ పీఠానికితిపుత్రవిజయంబు-వ్యామోగలక్షణవాక్యసరణి,
 సమస్తంబుగధర్మసత్కవియొనరించె-సన్నాటకముండెల్లనందునిపుడు, ఘనుడు
 కొక్కొండ సంకటరత్నకవివతి - గద్యపద్యంబుల హృద్యముగను. ఒనరించె
 నీకృతి యనుపలక్షణ - సమస్తంబగునని నెమ్మితోడ, వాఁకులెల్లరుగైకొందు
 రనుచుండెక, మల్ల పేకటకృష్ణాఖ్య మహినివెలయొ, పండితుడుమెచ్చె
 జాసుర్న చరిమలంబు. సెందువిఖ్యాతి. జెన్నొందు సీచరిత్ర.”—*M. R. Ry.,
 Tudakamalla Venkatakrishna Row garu, A Great Hindu
 Astronomer and Pandit, Triplicane, Madras.*

“భావంతరీకరణము సంస్కృతగ్రంథమున నుండు నలంకారాదికము
 లేవియును మాటకుండఁగఁ జేయబడినది.....అందుండు పన్ను శ్రీకృష్ణ
 విషయముగాన, దాని నందఱును దెప్పించుకొని నదిని యానందించెదరని
 నమ్ముచున్నారము.”—*Sakalavidyābhivardhani.*

“రచికజన శిరశ్చాలనోత్పాదకంబై, యా పవనిస్యాసంబుల, నా
 రసోల్లసితమృదుచాతురీధురీణాంబులగు సంభాషణాంబుల, మధ్యానాయకతైషి
 సానురాగవిమోహకారిణియై యాకృతి వెలింగెడు.”

—*Purushārthapradāyini.*

“But the most remarkable literary effort of our poet is his faithful metrical translation of Sanscrit Dramatic Poem by Sri Dharmasūri Kavi, known under the title of 'Narakāsura Vijaya Vyāyōgam'. This gives beginning to a new epoch in the era of Telugu literature in as much as our author's 'Narakasura Vijaya Vyayōgamu' is the first noteworthy dramatic poem in the Telugu....Our poet has been deservedly styled by not a few of the leading *literati* of the present day, the 'Founder of the Telugu Drama'. Apart from this unique fact, the intrinsic worth, the elegant structure, the picturesque and buoyant style, nay, the classical finish of that poem, makes it accessible both to the learned and to the ignorant.”—*Notes to Vighraha Tantram.*

